ԱՂԱՍՊԻ ԹԱՓԱՍՊԻ

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐ

ՀԱՏՈՐ 9

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ ԵՒ ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ Ր Ա Տ Ր Ի Ն
ՀԱՅՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ
3, Տուպրէ փողոց
ՔԱՀԻՐԷ

ДУБЛЕТ

1+(1)

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐ

A II 89351

ՀԱՏՈՐ
9

ՊԱՏՄՈՒՄԾՔՆԵՐ ԵՒ ԹԱՐԳՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՂՋԱԿՈՒՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐՔ ՖՈՒՐԹՈՒՆԻ ԱՐԿԱԾԸ

ՎԻՊԱԿ

Ա.

Սեպտեմբերի իրիկուն մը, ժամը վեցուկէսին երբ մութը դեռ թափանցիկ է, Ազեքսանդրիոյ (Եգիպտոս) փոշոյնևրուն մէկուն մէջ անցորդները գետինը ինկած մարդ մը կը տեսնեն։

Երեսուընհինգ տարեկանի մօտ մէկն է։ Մայթին եզերքը, ուղիղ նստած քան ինկած ըլլալու երեւոյթն ունի։ Գլխարկը ետեւած է գլուխէն և գուռազանը՝ ձեռքէն։ Սրտնքին մէկը չեզակի կ'երկարի ասֆալթին վրայ, մինչ միւսը ծալլուած է անոր տակ։ Իրանը դէպի ձախ հակած է, ու մարդը չի շարժիր բնաւ։

Անցորդները ցանցառ են այդ ժամուն այդ փողոցին մէջ։ Երկու հոգի թեւերէն կը մտնեն ու զայն վեր հանել կ'աշխատին։ Այն ատեն կը տեսնեն որ դէմքին աջ

կողմը վերջն վար ծածկուած է արիւնով. արիւնը չիթ չիթ կը հոսի դեռ երեսէն. ներկած է օձիքն ու չապիկին կուրծքը և դեռ կ'ելլէ բռնկոնակին վարի եզերքէն։

Աչքերը գոց են, յոյսի է թէ ճիգ մը կ'ընէ բայց չի կրնար պահոնք բանալ։ Կ'ուզէ հառաչել ու մէկ կողմին վրայ կը վիժի։ Ականջին ձայներ կուգան, յուներէն, արաբերէն, ֆրանսերէն. իր անունը, իր հասցէն, իրեն ի՛նչ պատահած ըլլալը կը հարցնեն։ Վիրաւորին չրթունքը կը շարժին՝ բայց պատասխանը չի լսուիր։

Հիմա քանի չափ անցորդներ հաւաքուած են ու իւրաքանչիւրը կ'ուզեսի մօտենալ կնոջմին՝ մարդուն դէմքը տեսնելու համար։ Բարձրաձայն կարծիքներ կը վոխանակեն, ոմանք ատիկան խօսք կ'ընեն, ուրիշներ գեղարանի, ամպիւլացնի, հիւանդանոցի ...։

— Դեղարա՞ն... կ'ըլլայ առաջին բառը՝ որ ցած ձայնով, հառաչանքի մը պէս կ'ելլէ վիրաւորին բերնէն։

Այդ պահու՝ հառաջակոչ խառնոցի մը կը միջամտէ և կ'ըսէ։

— Եւրոպական հիւանդանոցը աւելի մօտ է, հոն տարէք։

Մարդը մ'ել ձայն չի հաներ։ Աւելի կրուած քան թէ քալելով՝ թոյլ կուտայ որ զինք առաջնորդեն, այդ բանին մէջ տեսակ մը քաղցրութիւն, հաճոյք զգալով նոյն իսկ։ Անձանօթնե՞ր են որ զինք կը հոգան, առանց իր մ'ով ըլլալը գիտնալու, թերեւս անշահախնդիրօրէն։ Իր ախտը տակաւ կ'զգայ բնազդաբար ու կը տաքնայ անկէ։ Արտեւանունքները միշտ գոց են և տակէ զատ՝ չի կրնար գլուխ ամենափոքր չարժուձմ մը ընել և տեսնել թէ ո՞վ են իրեն օգնողները. բայց ինքզինք սիրով յանձնած է անոնց և պիտի ընէ ինչ որ անոնք ուզեն ...։

Այս առաջին զգայութենէն ետքն է, որ կ'ուռնեցայ իրեն պատահած ին գիտակցութիւնը։ Ո՞ւր է, ինչու այլ եւս

տէրը չէ իր անձին, ի՞նչ պատահեցաւ իրեն.... Ու փայլակի մը պէս՝ առ յիշատակը կ'անցնի մտքէն, չի գիտեր ե՛րբ իրեն պատահած բանի մը։

...Գրասենեակէն ելած էր։ Կէս-մութ փողոցէն, ինքն իր մէջ առեղուած, չուրջը չնայելով, առանց կ'երթար՝ երբ յանկարծ զօրաւոր ցնցում մը կրնէ ու ինքզինք կորսընցնելը մէկ եղաւ.... Զգաց, անորոշ գիտակցութեամբ մը, թէ կը սահէր, կ'երթար անդունդէ մ'ի վար, դէպի կատարեալ անէացում, դէպի մահ։ Ու կամքի մեքենական ճիգով մը, կարծես իր գոյութեան բնազդային ըմբոստացումովը, այդ ճամբուն վրայ ինքզինք բռնել ուզեց, սեւերին՝ իրեն թուեցաւ թէ մի մխոյն իր մէջէն ծնած ուժով մը, կարծես ներքին զսպանակի մը ուժովը, կրցաւ դիմադրել ձգողութեան ուժին և պարապին մէջ գլորած պահուն էր որ լսեց ակնոցին ապակիներուն գետնին վրայ կտորտելուն աղմուկը։ այդ պահուն, դարձեալ, լաւ մը կռթնեցաւ գաւազանին՝ վար չինկնելու համար։ Յետոյ նորէն գիտակցութիւնը անհետացաւ, նորէն առեղուեցաւ խաւարին մէջ, բայց կարճ ներացորդ մը նախապէս չարժման մէջ մտած ուժին՝ զինք նորէն ետ բերաւ վիհէն, նոյնպէս ակնթարթի մը համար մխոյն, որու մէկոցին հասկցաւ թէ ա՛լ պիտի չկրնար ոտքի վրայ մնալ և սահելով նաւուն գետին, մայթին եզերքը ուր կը գտնուէր.... Ու ա՛յդպէս՝ մինչեւ որ այս անծանօթներուն ձայնը լսեց, անոնց ձեռքերուն իր թեւերուն, իր մարմնին վրայ հպումը զգաց...

— Լաւ առէք Բաղդէսարի Քլուխը... Ես Մարք Ֆուրթուն կը կոչուիմ....

Ֆրանսերէն արտասանեց այս բառերը, մինչ չատ մօտաւոր քայլերը կ'առնէր իրեն ընկերացող երկու մարդոց քայլերուն մէջաեղէն, Զարմացաւ իր այս խօսքը լսելով, Իրեն թուեցաւ թէ գաղափարը զոր ան կը յայտնէր, լեզուին վրայ եկեր էր առանց նախապէս մտքին մէջ կազմըելու։ Անիկա ծներ էր իր չկրնալու ինքնաձին պա-

հանձքէն, միշտ աչխատիկի երեսը ճնալու, ծանօթ առվներու և ծանօթ մարդոց կատչելով իր գոյութիւնը առուգապէս գիտնալու փափաքէն, նման անոր որ քիչ առաջ զինք երկու անգամ արհնցուցեր էր իր ուշաթափումին առեն...։

— Մարք Ֆուրթո՞ն, հրատարակագի՞րը...

Հատակազմ խառնացին էր որ կը հարցնէր։

— Այո՛... եղաւ հազիւ լսելի պատասխանը։

Իր անունին ուրիշի մը կողմէ երեն արտասանուիլը՝ իր արուեստին յիշատակումին, օտարի մը կողմէ իր ճանչցուելուն յայտնութեան հետ, նոր առիթ մը եղաւ որ վերադառնայ երկրի վրայ ու վերագտնէ իր էութիւնը, զեռևուն իր ընկերային դիրքին, իր անցեալին մէջ... Նոր քաղքրութիւն մը՝ նաև...։

Բայց այսպէս մաս առ մաս ինքզինքին տէր դառնալու աչխատանքին հետ՝ միաժամանակ իր մէջ կը քարձրանար, յամրօրէն, ուրիչ տարտամ փափաք մը՝ որուն յղացման անհանգստութիւնը մխայն դեռ կ'զգար, առանց անոր ի՛նչ ըլլալը գիտնալու։ Մարք Ֆուրթուն... Ինք Մարք Ֆուրթուն էր, այս փողոցին մէջ, այս վիճակով, այս օտարներէն չրջապատուած... Ուզեր էր որ լուր տան իր հայրենակիցներուն, իր բարեկամներուն։ Անցորդներէն մէկը ճանչցեր էր զինք։ Իր գործին անունը յիշեր էր։ Եւ ահա այս ամէնը, իրարու վրայ աւելնալով, սա խառնիքը, ախրահառնուքը կը դնէին իր մէջ, որուն պատճառը երեն անծանօթ էր, բայց կը զգար թէ զայն գիտնալը հաճելի պիտի չըլլար երեն, ու առոր համար կարծես կը վախնար անկէ, կը փափաքէր որ ան չճշդուի երբեք...։

Եւ յանկարծ տեսաւ զայն, հրդեհի մը լոյսին պէս յստակ ու անողոք՝ իր ուղեղին առջեւ, իր նայուածքը պատռող, իր անձը չրջապատող խաւարի դէզերուն մէջ։

— Ի՞նչ եղաւ ինծի...։

Երկվայրկեան մը կրցաւ դեռ ինքզինքը բռնել, ուղեղը աեղմել և թոյլ չտալ որ խորհի։ Բայց այս ճիգը անատհման յոգնութիւն մը պատճառեց։ Թուլցաւ, ու պատասխանը, այրող ու դողացնող միանգամայն, կարմիր չանթի մը նման, ժայթքեց հորիզոնէ մը։

— Չիս զարկին...։

Այո, զարկին...։ Կը յիշեր թէ յաջորդ օրուան թերթին համար իր յօդուածը գրելէ վերջ, դուրս ելած էր խմբագրատունէն և կ'ուղղուէր ֆլիւալ՝ ճամբան մտածելով... Ի՛նչի մասին մտածելով, ա՛հ, այո՛... մտածելով հակառակորդներու ծրագրած մէկ ձեռնարկին՝ զոր նոյն օրը առտուն կարդացեր էր նամակի մը մէջ և անոր հանդէպ իր բռնելիք դիրքը որոշելը վերապահեր էր վերջի...։ Եւ ճիշդ այն պահուն որ գաղափար մը կ'որոճար, յանկարծ անիկա ընդհատուեր էր ուղեղին մէջ, կարծես կիսուեր, դանակով մը կտրուեր էր, ինքը գոհավիժուեր էր մութին մէջ, տկտրացեր, գետին ինկեր էր, որովհետեւ մէկը, որ անշուշտ կը հետեւէր իրեն, անձայն անշշուկ իրեն մօտեցեր էր ու առանց նոյնիսկ իր չարժումին հովը զգալի ընելու՝ հաւասարէն «ամերիկեան պօքս»ով կամ ուրիշ երկաթով մը ետեւէն զարկեր էր քունքին...։

Մարք Ֆուրթուն պէտք չզգաց ինքզինքին հարցնելու թէ ո՛վ կրնար ըլլալ զարնողը և ի՛նչու զարկեր էր։ Ի՞նչ հարկ գիտնալու, կամ մինչ չէ՞ր գիտեր արդէն։ Եւ անմիջապէս որ հասկցաւ իրեն պատահածը, համակերպեցաւ անոր։ Ոչ մէկ գայրոյթ, ոչ մէկ բողոք ներսիդին՝ իր վրայ գործադրուած այս ոճրափորձին դէմ։ Իրաւ է թէ երբեք լրջօրէն մտածած չէր անոր կատարելիութեանը, բայց ըլլալէն եաք զայն կ'ընդունէր հիմա, գուցէ յանկարծակի հաղուած անոր ճակատագրականութեանը, կամ գուցէ չատ ակար՝ գայրանալ կարենալու համար...։

Հիւանդանոցին դուռը գոցուած է այդ ժամուն, ու

զարնելով զայն բռնել կուտան։ Մարք Ֆուրթուն կնոջ ձայները կը լսէ, մայրապետներուն՝ որոնք իրեն ընդառաջ կուգան, թևերէն կը բռնեն և հիւանդանոցին բակին մէջ առժամապէս գինք կը նստեցնեն սպասի մը վրայ։ Ցետոյ ամանով ջուր կը բերեն և սպունգով մը իր դէմքը կը լուան՝ մեծ փափկութեամբ։ «Օ՛հ, խե՛ղճը, խե՛ղճը» կը բացագանչեն երբեմն, ու կը յայտնեն թէ հետաձգելով արդէն լուր առած են հիւանդանոցի ակնարկին։

Ա.րաբ ծառաները, վերակացուհ մօր հրամանին վրայ, կը գրկեն Մարքի նստած սպասը, կ՛անցնին բակէն և անվերջանալի սանդուղներէ վեր կ՛ելլեն, կը հասնին գինքն ալ միասին։ Ոչինչ կը տեսնէ անցած տեղերէն, գուցէ մութ ըլլալուն, գուցէ աչքերը չկրնալ բան ալուն համար։ կը խորհի միայն թէ սեղայով ճամբորդելու վրայ է՝ ինչպէս հին ժամանակ հարուստները։

Հանուստ և ինքզինք մահճակալի մը վրայ պառկած կը գտնէ։ Ճրագ մը կայ սենեակին մէջ, որուն լոյսը կապերուն թաղանթէն ներս կը մտնէ ու ինք չի գիտեր թէ ո՛ր կողմէն կուգայ այդ լոյսը։ Թաղիքէ մուճակներ հագած մայրապետները անշշուկ կը մտնեն կ՛ելլեն սենեակէն։ Անօրինակ խաղաղութիւն մը կայ հոգ։ վարչէն, փողոցէն բարձրացող ցանցառ ու հառաչալ աղմուկները սակայն նաև կը չեչտեն այդ խաղաղութիւնը։ Ան կը բխի կարծես հիւանդանոցին մէջ անյայտ կեդրոնէ մը, ֆալորի ճեռի մը արտաշնչութեան նման, և կը տարածուի ննջարաններուն մէջ, կը բարձրանայ սանդուղներէն և բոլոր սենեակները կը լեցնէ։ Վախկոտ և դիւրաբեկ խաղաղութիւն մըն է՝ խեղդուած ձայներէ և տառած չարժուելիներէ կազմուած, իրերու երեսը բռնած բարակ խուռ մը որուն ներքեւ հնձուածներ կան ու գալարուածներ, որ ամէնափոքր ձայներուն արձագանգ կուտայ և աղաղակներու, հառանգներու պէս կը մեծցնէ, կ՛ընդլայնէ զանոնք... Այդ խաղաղութիւնն է որ կը մտնէ Մարք Ֆուրթունի հոգիէն

ներս և զայն անչարժ ու լուռ կը պահէ՝ զինք չրջապատող արուեստական մութին, իր յոգնութեան, իր տկարութեան մէջ։

Ո և է յուս չի զգար։ Անձնատուր եղած է մեծ յոգնութեան մը որ թմրեցուցած է իր զգայարանքները։ Բայց եթէ չի բարկանար և չի յուզուիր զինք վիրաւորող հարուածին համար, պատճառը այն չէ միայն որ չի կրնար, այլ նաև այն որ չուզեր։ Անարդար առարքին մատածումը մերթ ընդ մերթ կ'անցնի իր ուղեղէն, բայց ինք չի կեցներ զայն, ընդհակառակն կը վանէ, գիտնալով նախ թէ իրեն համար չափազանց ուժանգուար պիտի ըլլայ իր հանդարտութիւնը կորսնցնել, և յետոյ, ըսելով ինքնիրեն թէ սխալի մը զոհն է ինք, կարելի չէ սխալին համար բարկանալ...

— Բժիշկը ևկած է, պարո՛ն, գործողութեան սրահը պիտի տանինք ձեզ...

Զեն քալեցներ, ոչ իսկ թեւերէն մանելով, կը նաւեցնեն անիւաւոր սթոռի մը վրայ և քշելով կ'անցնեն նրբանցքէն որուն միւս ծայրը կը գտնուի սրահը։ Այդ նրբանցքը անվերջանալի երկարութիւն մը ունենալ կը թուի իրեն և քարայատակին վրայ սթոռակառքին փոքրիկ անիւներուն ճռնչիւնը գէշ կ'ընէ իր ուղեղը։

Իր կառքը գործողութեան սրահին դաւանէն ալ նեղ կը մտնէ՝ բաղխուելով անոր եզերքին։ Ցետոյ զինք կը վերցնեն ու կը նաւեցնեն թիկնաթոռի մը վրայ՝ որուն հպումը իրեն կը յիշեցնէ առիւծին կամ առիւծապոյժին թիկնաթոռը։ Բժիշկը, զոր չի տեսներ, ոչ մէկ բառ կ'ուղղէ իրեն, միայն կարճ հրամաններ՝ իր օգնականն «քոյր»ուրուն։ Եւ ահա յանկարծ՝ անսխալմտի հոտ մը և այլքին մէջ կուրացուցիչ լոյս մը... Ցետոյ ոչինչ, քայլափոխի հեռաւոր ազմուկներէ զատ, մինչեւ որ նորէն կը լսէ իր ոտքոներովը կարծես չինուած անիւներուն ճռինչը մարմնոյն մէջ, այս անգամ աւելի նուազ ատկոյն՝ կարծես ոսկոր-

ներն ամբլի մաշած ու ատնջուած ըլլային, և կ'զգայ թաւալթռուին կանգ առնելն ու իր անկողին դրուիլը անասնական զգուշաւորութեամբ մը, գրկուած, և իր գլխուն քարձերու բուրգի մը վրայ տեղաւորուիլը...

— Ի՞նչպէս էք, բան մը կ'զգա՞ք հիմա, կը հարցընէ կանացի ձայն մը։

— Բնաւ ցաւ չունիմ, միայն քիչ մը ակարութիւն կ'զգամ և սիրտ-խառնուածք պէս բան մը։

— Ֆլօրօֆօրմին ազդեցութիւնն է. մէկ-երկու ժամէն կ'անցնի. միայն՝ պէտք է միշտ այդպէս հանդարտ կեցնաք, բուռն չարժուիլներ չընէք, նոյն իսկ ուժով չհազաք և չփռնգնաք, ապա թէ ոչ՝ արիւնահոսութիւն տեղի կ'ունենայ... Գիտէ՞ք որ գէշ կերպով խոչտանքներ են ձեր աչքը։

— Տեսողութեանը համար վտանգ մը կա՞յ արդեօք։

— Բժիշկը ապակիի քանի մը կտորներ հանեց՝ որոնք թաղանթին մէջ խրուած էին։

— Ես բան մը չզգացի։

— Ոտալհատեւ քնացած էիք։

— Ցետո՞յ։

— Բժիշկը կ'ըսէ թէ ապակիի կտորները ծիածանին դպած չեն, անոնց գոյացուցած վէրքերէն վտանգ չի նախատեսեր. միայն ներքին արիւնահոսութենէ կը վախնայ որ եթէ մինչեւ քսանըչորս ժամ տեղի չունենայ, վտանգը անցուցած կ'ըլլաք։

— Շնորհակալ եմ, մա տեօ, ձեր յոգնութիւնները բուռն համար, իրիկուընով բաւական տակնուվրայութիւն պիտի ձեր հիւանդանոցին մէջ...։

Ու քիչ մը կենալէ ետք, ինքզինքին վրայ չխորհելու ճիգով մը, զոր թեթեւցնելու կ'օգնէ իր խոսակիցը մայրապետին անտես անձնաւորութիւնը, վիրաւորը կ'ըսէ.

— Ինչպէս կը կոչուիք, մա տեօ։

— Սէօռ Էմըլին, — կ'ըլլայ պատասխանը, քիչ մը առաջուան ձայնէն կարծես տարբեր ձայնով մը, որուն մէջ Մարք թեթեւ վարանում մը նշմարել կը կարծէ, իբրեւ թէ զգար՝ գեռաթեւան բարի քուրիկը, որ այդ անմեղ հարցումը իր հոգիին գաղանիքին թափանցելու առաջին փորձն էր անծանօթի մը կողմէ և առով ան աւելի կը մօտենայ իրեն՝ քան քիչ առաջ երբ ամբողջ մարմինը թաղած էր իր մարմինին վրայ.... Ու Մարք գոյն մը կուտայ այդ ձայնին, վարդագոյն ձայն մը, գուցէ երեւակայելով միաժամանակ թեթեւօրէն չկինած այտեր այդ ձայնին արտասրեմին հետ... Եւ այդ չորս վանկերը, «Սէօռ Էմըլին», արտասանող ձայնը, իր խրաչոտ վարանքին մէջ աւելի թարմ ու քաղցր կը թուի իրեն՝ քան առաջ, մեւս խօսակցութեան մէջ։

Այսուհանդերձ, ան կ'ուզէ իր կրած այդ տպաւորութիւնն ալ ցրուել և կատակի չեշտով մը՝ որ միեւնոյն ատեն քոյր Էմըլին վրդովումը անհետացնելու կը ձգտի, կ'ըսէ.

— Ձայնի սովորական ժամանակս անցաւ այս գիշեր, ախորժակս կորանցուցած չեմ. ինչ լաւ բաներ պիտի տաք ինծի որ ուտեմ։

— Այս գիշեր չատ թեթեւ պիտի ուտէք. արգանակ, հաւկիթ մը և քիչ մը քոմբոթ, բայց նախ chloroformին ազդեցութիւնը պէտք է անցնի, որպէսզի սիրտերնիդ չխառնըւցնէ և փսխել չտայ...։

— Ըրէք ինչպէս որ կ'ուզէք, Սեօռ Էմըլին...։

Արտասանելով այս վերջին բառերը, Մարք, որուն երկու աչքերն ալ թանձր վիրակապերու ներքեւ ծածկուած են, արտեւանունքը գոցելու պատրանքը կ'ունենայ, այնքան մեծ ու նոյն ատեն անուշ համարձակութիւն մը ըրած ըլլալ կը կարծէ....

Բայց նրբանքին մէջ բազմաթիւ առնուաձայներ կը

լսէ, որոնք երթալով կը մօտենան ու այժմ իրենց աղմուկը մեղմած, կը յառաջանան անհեակին քարայատակին վրայ։

— Պարոն, կ'ըսէ սէօս Էմըլին, որ մեկնելու վրայ էր և դուռնէն ետ կը դառնայ, ձեր հայրենակիցներն են որոնց լուր ղրկուած էր Գլուխ, բայց չատ մի յոգնիք։

— Թող գա՛ն...

Բ.

Երբ այցելուները մեկնեցան՝ Մարք պահ մը առանձին մնաց իր մեռելին և անհեակին լուռթեանը հետ։ Հիմա ինքզինք չատ ուելի ակար կ'զգար Գլուխը, զոր անկողինին մէջ նստած կռթնցուցեր էր բարձերուն, դէպի մէկ կողմ սահեցաւ, և ակամայ հառաչ մը թեւաւ բերնէն։

Իր բարեկամ հայրենակիցները այնքան յուզուած և զայրոյթ յայտներ էին այս յարձակման համար՝ որ Մարք առաջին անգամ ըլլալով կ'սկսէր իր վիճակին մտահոգութիւնն ունենալ։

Մխեհնոյն ատեն, ան քնանալ կ'ուզէր։ Քունի անսահման պահանջ մը, կարծես անօթութիւն մը կը բարձրանար իրմէ, այնքան զօրաւոր՝ որ կը մոռցնէր իր միւս անօթութիւնն անգամ։ Գիտակցութիւնը իր մէջ կը դողար ու կը հեւար — ինչպէս այդ պահուն երեւցաւ պատկերներով մտածելու վարժուած իր մտքին — ամառուան տաք օր մը որսէ դարձած երէկ մը նման։ Պիտի քնանար, բայց չատ մը բաներ, իր խակ լեզուով բարձրաձայն ըսուած, դեռ կը լեցնէին սենեակը, դեռ կը խժայլին ականջին մէջ և կ'սպասէին գինքը որ խորհի եղածին, անոր պատճառին և արդիւնքին վրայ։ Եւ Մարք կը խորհէր, թոյլ, դանդաղ, բայց անողոք կերպով...

Եկողները վեց հոգի էին, իրենց ձայներէն ճանչցեր

էր զանոնք, ամէնքն ալ գաղափարակիցներ ու բարեկամ-
ներ իրենց:

Մէկը, Միր Մատա, քաղդէական դատին առեղծի-
ներէն էր: Հակառակ հիմա յիսունը անցած և բանտ ու աք-
սոր տեսած ըլլալուն, ոգեւորութեամբ և զուարթութեամբ
լեցուն մարդ մըն էր ան, նոր աչխատանքի և նոր զոհողու-
թեանց պատրաստ, լաւ կառուցուած և լաւ յարդարուած
միտք մըն էր նաև, արեւելեան և արեւմտեան բազմաթիւ
լեզուներու տեղեակ, որ անոնցմով չատ բան կարդացած և
սերտած էր, լրջօրէն, իր ծանօթութիւնները աւելցնելու և
համոզումները հաստատելու համար, բայց պահած էր չեզ
գիտեր ի՛նչ խորք մը մանկականութեան, անչուչտ ազիւրը
իր խորհուրդի և գաղտնի մչտական թարմութեան: Մարք
կը սիրէր զայն, ինչպէս ոչ մէկը իր ընկերներէն, թէեւ
երբեմն կը դատեր զայն և չափազանց կը գտնէր անոր թե-
թեւասրտութիւնը՝ իրենց ցեղին ապրած ստգնապներուն
մէջ. աւելի չոճախ իր վհատութիւնը կը կ'ազդուրուէր Մա-
տայի անսպառ լաւատեսութենէն, որ եթէ միչտ չէր հա-
մոզեր զինք, միչտ կը խրախուսէր, անոր օրինակովը չա-
րատեւելու և յուսալու, որքան ալ քիչ ըլլային այդ պա-
հուն յոյսի պատճառները: Մատա առանձնակ մը սորիներէ
իվեր Ֆրանսերէնի ուսուցիչ էր Ազեքսանդրիոյ կառավա-
րական վարժարաններուն մէջ:

Միւսը ժան Լիւք կը կոչուէր և Միր Մատայի տա-
րեկից էր գրեթէ, ինքն ալ առաջին ժամու գործաւորներէն
եղած էր ազգային ազատագրութեան գատին և սորիներէ
իվեր որ հեռացած էր հայրենիքէն՝ միչտ կը մնար պատնէ-
շին վրայ, ինչպէս սովորութիւն էր ըսել և գրել իր վրայ
խօսուած առեն: Կարճահասակ, սուր հայեւուածքով և սուր
մօրուքով մարդ մը, որ դիւանագիտութեան կը հաւատար և
ատոր համար ձիրքեր ալ ունէր, մինչդեռ Մատա գործի ջա-
տագով էր և այս պատճառաւ երբեմն բաւուն վէճեր և մին-
չեւ իսկ խզուածներ տեղի ունեցած էին Լիւքի և անոր միջև:

A II 89351

ՀԱՅԿ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԹՈՒՂԱՐԿՉՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԱԳՐԱՏՈՒՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ

Երրորդը Մարքի հնագոյն բարեկամն էր, Պէն Սուբ, իր քաղաքացին և դպրոցակիցը, որուն հետ քանի մը տարի Բարիզ և ծընեալ ալ գտնուած էին միասին, առանց սակայն դոնէ տարի մը չարունակաբար իրարու բարեկամ մնալու։ Պէն լաւ գրող և լաւ խօսող էր, որ իր գործունէութեան ուղղութիւնը կ'առաներար երկու բանէ, նախ կեանքը վայելելու համար իր ունեցած իրաւունքի համոզումէն, որ ուրիշներու յարաբերական հանգիստն իսկ երբեն չաս գտնել կուտար և զինք առելութիւամբ կը լեցնէր անոնց դէմ՝ երբ մտնաւանդ քիչ մը աւելի նեղուած ըլլար ինք այդ պատուն, և երբորդը՝ իր ձայնին և նախադասութեան հմայքէն, որ թէ՛ կը համոզէր զինք — ինչպէս մտիկ ընողներէն կամ ընթերցողներէն չատերն ալ այդ վայրկեանին — և թէ՛ աւելի հետաւն կը տանէր զինքը քան ուր որ պիտի ուզէր կանգ առնել, և զոր վերջէն, չատ վերջը, կը խոստովանէր երբեմն։ Պէն Սուբ նոր վերադարձած էր Եգիպտոս և Մարքի հետ իր առաջին հանդիպումը, երկար խզումէ մը ետք, եղած էր երկուսանք սիրազեղ և անկեղծ, հին յիշատակներու խոժոռմոմ մը որ ամէն դառնութիւն անհետացուցեր և զանոնք իսկոյն միացուցեր էր նորէն, թէև երկուքն ալ գիտէին որ թևթև հով մը կրնար վերատին զերանք հեռացնել իրարմէ։

Միւանները բաղդատաբար նոր բարեկամներ էին Մարքի համար։ Մին՝ առեւտրական տուն մը գլխաւոր պատուոնեան էր, բարի և կրքոտ, միանգամայն չատ ճարպիկ, որուն ամբողջ փառասիրութիւնն էր այնքան դրամ չահիլ որ օր մը կարենար ազգային դատին համար առատօրէն ծախսել, ամէնովին այդպէս այն եգիպտահայ քաղդէացի հարուստները որոնք այդ մասին չափազանց անտարբեր կամ ժլատ կը գտնուէին Մի՛ք Ալթունի կարծիքով...։ Հինգերորդը երիտասարդ բանաստեղծ մըն էր, չափազանց ազնիւ և միշտ ազատ հոգուած, որ գեղեցկութիւն, արդարութիւն և մաքրութիւն կը հառաչէր իր քերթուածներուն մէջ և

իրապէս ալ անողորմ հոգի մը ունէր։ Սերկիսի համար նոյնքան նուիրական էր հեռուն թողուած հայրենիքին և հոս նչմարուած ազջիկներու աչերը, որոնց կ'ուզէր, յաճախ մխիթարական առանուագրին մէջ, իր սանձակած երեւակայութեան կոչերը... Իսկ վերջինը, Ճապր Անի, ուսանող մըն էր, աղջկան մը պէս ամչկոտ, որուն գրական առաջին փորձերը քաջալերած էր Մարք և որ անսահման հիացում, մոլեռանդութեան հասնող պաշտում մը ունէր իրեն համար։ Այդ մասին բուռն վիճաբանութիւններ մղեր էր իր ընկերներուն հետ, որոնք կը ծաղրէին զինք։ Անգամ մը, այդպիսի միջադէպի մը յուրը հասեր էր Մարքի, որ առոր վրայ ուզեր էր յանդիմանել Ճապրը։ Պատասխանը չէր պատասխաներ, միայն առասիկ կարմրեր էր և յանկարծ յայտնութիւնն ունենալով աստիճնակ քաղցրութեամբ զգացում մը, բարեկամութեան և սիրոյ մէջտեղ, որ ահա զինքն ալ կը յուզէր։

— Դո՞ւն ես, Ճապր... հարցուցեր էր Մարք քիչ առաջ, զայն ճանչնալով ձեռքին հպումէն, որովհետեւ կապուած էին իր աչքերը։

— Ես եմ, վարպե՛տ, պատասխանած էր ձայնով մը որ կը թրթռար յուզումէն և զայրոյթէն, ու մինչեւ մեկնումը այլեւս ոչ մէկ րոպէ չէր արտասանած...

Այսպէս կէս-քուն, կէս-արթուն, Մարք, անկողնին մէջ ընկողմանած, կը վերյիշէր իր բարեկամներուն խօսքերը։ Մէր Մաամ, հրաժեշտի վայրկեանին ուժգնօրէն սեղմելով իր ձեռքը, ըսեր էր։

— Քաջութիւն, Մարք, հայրենիքը քեզի պէտք ունի...

Այս վերյիշումը սրտի կծկումի մը պատճառեց հիւանդին և դառն ժպիտ մը բերաւ անոր չրթներուն վրայ։ Հայրենիքը, հայրենի՛քը... Ան իր երիտասարդութիւնը առնելէ ետք՝ հիմա ալ կ'ուզէր սպաննել զինքը... Ո՛չ,

հայրենիքը պատասխանատու չէր իր վրայ գործուած ոճիրին համար, և եթէ ըլլար իսկ՝ չէ՞ որ չգիտնալով էր... Ցանցանքը իրն էր թերեւս, որ բառակոն նկատի չառնելով անոր դաժան գալարումները՝ զայն ցնցել ուզեր էր քիչ մը խիստ կերպով և ենթարկուեր էր անոր հարուածին... Պէտք էր մտածել այս մասին, վերջէն, երբ ազէկնար, երբ վերաոին գործի լծուէր... Այսօր չէր կրնար այդ նիւթին վրայ ասկէ աւելի խորհիլ, յոգնութիւնը կ'ընկճէր զինք ու կ'ուզեր քնանալ, քնանա՛լ...

Այդ միջոցին ապտաւար մը իր ճայը բերաւ, որուն հազիւ կէսը կրցաւ ուտել Մարք, հակառակ իր ունենալ կարծած մեծ անօթութեան՝ զոր չփոխած էր իր արթնցեքին հետ։

Եւ հազիւ ճայը ուտուած՝ քնացաւ, մինչեւ առաւօտ, բառակոն հանգարտ քունով մը...

Գ.

Երբ առաւօտ արթնցաւ, ննջասենեակին բաց դուռնէն՝ անոր առջեւ բարձրանալն իսկող և պռատցող ազդու ազմուկ մը լսեց, որուն մէջ կը տնէին խառնարէնը, ֆրանսերէնն ու արաբերէնը՝ երեքն մի եւնոյն չեչտով, Քիչ վերջը, ազդմէ մին սենեակէն ներս մտած ըլլալու էր, որովհետեւ Մարք առանձին չըլլալու զգայութիւնն ունեցաւ և վիրակապը ձախ աչքին կոզմէն մեզմիւ տեղափոխելով և գլուխը ուսերուն վրայ չրջելով, կրցաւ տեսնել իրմէ քանի մը քայլ հեռու կեցած 12–13 տարեկան, կարճ տաբատով և նոյնպէս աչքին մէկը կապուած աղէկ մը որ հետաքրքրութեամբ զինքը կը դիտէր։ «Հոս եկո՛ւր» ըսաւ Մարք։ Պզտիկը մօտեցաւ, միակ աչքին նայուածքը միչտ իր վրայ սեւեռած, ազդ համար անսովոր նայուածքով մը, որուն մէջ հետաքրքրութենէ աւելի հասկացողութիւն և

հասկացողութեան հետ կարելիութիւն կար։ Ա՛հ, ան կը հասկնար թէ ի՛նչ է այքի վախուժին զրկանքը և այդ պատճառաւ դինքը կը դիտէր այնպէս մը՝ որ կարծես մնար ինքն ու այս պոկուած մարդը իր կրասերն ըլլար։ Այնքան ճիշդ է որ ցաւերու փորձառութեամբը միայն կը մնծնանք։

— Անուանդ ի՞նչ է, պզտիկս... հարցուց Մարք։

— Ժրանչէսքօ, եղաւ պատասխանը համարձակ և հնչեղ։

Կը թուի թէ դրան ետեւ ուրիշ տղաքներ կեցած կը նայէին և կ'սպասէին Ժրանչէսքօի յանդգնութեան արդիւնքին, որովհետեւ Մարք գոց քիչ ատ քիչ ուրիշներու ալ յուսաջանալը, և քիչ մը ևս գլուխը վեր առնելով տեսաւ որ առաջինին տարեկից, անկէ քիչ մը պզտիկ և քիչ մը մեծ՝ հինգ- վեց տղաք հաւաքուած էին իր շուրջը.... Ամուց մէկ և ուրիշներու երկու աչքն ալ կապուած էր, թևթեւ կապով մը ասկոյն, որպէսզի կարենայի իրենց ճամբան տեսնել.... Կար մէկը, որուն ակնակապիճին վրայ բամպակի խոշոր կտոր մը դրուած էր՝ բարակ երիզով մը բռնուած.... Ամէնքին ալ մէյմէկ խօսք ուղղեց Մարք, տեղեկացաւ թէ իր ննջասենեակին դէմը, մանուկներու սրահին մէջ կը դարմանուէին անոնք, թէ քանի մէկէն՝ որ արկածի մը հանդիպած էր, միւսները կը տառապէին Եգիպտոսի մէջ յաճախապէս աչքի հիւանդութիւններէ, թէ մին ձախը կորանցուցած էր արդէն և բժիշկը կ'աշխատէր աչքը վրկել հիմա, թէ ուրիշի մը երկու աչքերն ալ վտանգուած էին, ամանք երկու-երեք ամիսէ իվեր հոս էին արդէն և ուրիշներ նոր եկած, բայց ամէնքն ալ գիտէին թէ երկա՛ր, ցաւագի՛ն դարմանումի մը կը կարօտին ու կրնան կտաւրելապէս չդուժուիլ ալ՝ կ'ըսէին թէ ուրիշ բազմաթիւ ազիներ և չափահասներ ամէն առաւօտ հոս կուգան բժիշկին այցելութեան պահուն և իրենց կաթիլն առնելով կը մնկնին, մինչդեռ իրենք, հիւանդանոցը կը մնան պզտիկ վճարումի մը փոխարէն կամ ձրի, որովհետեւ իրենց պատգան ծանր է և օրական քանի մը անգամ ակնացաւի

մաանաւոր հիւանդասպասուհին, սէօս Էմըլինի խնամքն ալ կը վայելէն.... Ասիկա կ'ըսէին կարծես հպարտութեամբ մը, ուրիշներու վրայ գերազանցութիւն ունեցողի ազատական հպարտութեամբը, և Մարք նշմարել կարծես որ սէօս Էմըլինի անունը կ'ելլէր անոնց շրթներէն տեսակ մը լրջութեամբ, որուն մէջ թէ հանդուրժուած ցաւերու յիշատակը կար, թէ երախտապիտութիւն, ու կար միևնոյն ատեն անփափանութեան զգացումին նմանող զգացում մը, իբրեւ թէ սէօս Էմըլինը իրենց համարէին, քիչ մը այնպէս՝ ինչպէս իւրաքանչիւրին համար իրն են առուները ուր կը բնակի, դպրոցը ուր կ'երթայ, ընտանիքը որ իր շուրջը կը դառնայ։

Անա սէօս Էմըլինն ալ, ճշդիւ, որ կ'անցնի, և առաջնելով Մարքի անհատկին մէջ հաւաքուած տղոց բազմութիւնը՝ զանոնք մեղմիւ կը կշտամբէ ու դուրս կը հանէ, ծեռայ կը մօտենայ հիւանդին, ըսելով.

— Գիտէ՞ք, այս պզտիկներուն երես տալու չգար, չափազանց անառակ են, վերջէն ձեզ անհանգիստ պիտի ընեն։

— Օ՛ն, խնդճ՛րը.... Իրա՞ւ է թէ անոնց մէջ կան որ աչքերնին բոլորովին կորանցնելու վտանգին մէջ կը գտնուին։

— Մէկը, այո՛... իսկ դուք, ի՞նչպէս եք. լաւ գիշեր մը անցուցի՞ք։

— Շնորհակալ եմ, շատ լաւ, մա ukon, շատ լաւ....

Եւ Մարք վախով կ'ունենայ գլուխը վեր առնելու ու վիրակապին տակէն նայելու սէօս Էմըլինի, ինչպէս երած էր քիչ առաջ տղաքը դիտելու համար...։

Գիւղացիին քոյրը կը նշմարէ անոր այս չարժումը, ոչ բաւական արագ սակայն՝ որովհետեւ Մարք յաջողած է ակնթարթի մը մէջ անոր հասակն ու դէմքը տեսնել, մինչդեռ սէօս Էմըլին կ'ըսէ.

— Վիրակապնիդ խախտեր էք, թոյլ տուէք որ չակեմ... Ցետոյ բարձերը. քիչ մը շարժեցէ՛ք, այսպէ՛ս... հիմա աւելի հանգիստ էք, չէ՞... Իսկ լաբիւ նախաճաշ, ձեզի կամ պիտի բերեն քիչ վերջը... Բժիշկն ալ կէս ժամէն այստեղ կ՛ըլլայ։

— Ձեր ակնաբոյժը ամէ՞ն օր կուգայ։

— Ո՛չ, ձեզի համար պիտի գայ այսօր...

Ու երիտասարդ մայրապետը կը մեկնի այնպէս ինչպէս եկած էր, թողլով մուճակներուն անձայն քայլափոխները և հազիւ չրշազգեստին թեթեւ չշշիւնէն իր ետեւէն գալը ընելով...

Մարք կը ջանայ վերատեղծել իր տեսած երեւոյթը իբրեւ լոյսի կէտ մը գինք համակող խաւարին մէջ...

Լոյսը՝ անոր սպիտակ գլխանոցէն է նախ, իր օսլայուած և վեր դարձած լայն եզերքներովը, որոնք թռչունի մ՚ թեւերուն պէս համաչափօրէն կը թրթռան ամենափոքր չարժուածէ մը և նման են, իրօք, ծովուն վրայ իջած մեծ ճերմակ ատրմոնաւի մը, կեանքի ալիքներուն վրայ օրօրուող և իր ներկայութեամբը զանոնք կարծես խաղաղեցնող թեւաթաց ատրմոնաւ մը... Ցետոյ, լոյսը անոր սպիտակ կրծկալէն է, որ բաւական լեցուն երեւցող լանջք մը կ՚անհետացնէ ամբողջովին, ինչպէս նաև անոր անարիւն դէմքէն և բաց-կապոյտ աչքերէն, որոնց նայուածքը աւելի գուշակած քան տեսած է Մարք իր երկվայրկեանի մը մէջ կատարած միակողմանի քննութեան պահուն...

Ո՛չ, գեղեցիկ չէ սէօս Էմըլին, ան կը նմանի բոլոր մայրապետներուն որոնց հանդիպած է դուրսը և որոնք ամէնքն ալ այնքան նման են արդէն իրարու... Իրեն կը թուի թէ հակասութիւն մը կայ անոր դէմքին ու ձայնին արտայայտութիւններուն մէջ, ու մինչդեռ ձայնը, երէկ գիշեր և այս առտու, այնքան փափուկ էր ու կարծես զեղուն գորովով, հոգածութեամբ, դէմքը առաւելապէս ան-

տարբերութիւնը կը յայտնէր, այն անտարբերութիւնը որ կեանքի բացառիկ երեւոյթները դիտելու վարժութենէն կը ծնի և յատուկ է բժիշկին, ասոնիկանին ու գաւառացին դիմագծութիւններուն։ Մարք կը նեղուէր այս հակասութենէն, այնքան որ պահ մը վերջը ուզեց մոռնալ զինք խնամող «քրոջ» պատկերը՝ միմիայն անոր ձայնը լսելու համար...։

Ու օրը առնեցաւ ակնատեսին այցելութեամբը, որ փորձեց յոյս ներշնչել որ վախցուած արկածը պիտի չպատահի, և այցելութեամբը բազմաթիւ բարեկամներու ինչպէս անծանօթներու ալ, որոնք հետզհետէ եկան ցաւ և համակրութիւն յայտնելու իրեն, իր հակառակորդները դատապարտելով և զինքը դրուատելով։ Անոնցմէ մէկը ըսաւ.

— Համարեցէք թէ դուք ալ մեծ պատերազմին մէջ կը կռուէիք և միայն մէկ աչքերնիդ վրայ տալով ազատեցաք։

— Բայց պատերազմի մէջ չէի, պատասխանեց Մարք տխրութեամբ, և առանց այդ ներթափրութեան ալ կրնամ ինքզինքս մխիթարել՝ եթէ պէտք զգամ...

Երբ, օրուան հեղձուցիչ տաքէն վերջ, ննջասենեակին բաց պատուհանէն թեթեւ զովութիւն մը ներս սլրդեցաւ, ու միաժամանակ զգաց որ փողոցին մէջ աղմուկը կը նուազէր, Մարք հասկցաւ որ գիչեր եղած է ու պատրաստուելու պատիկէ մը քնանալու, գո՛հ որ այս առաջին օրը անցած է և ինք, բացի իր մեծ յոգնութենէն որ զինքը անկարող կ'ընէր ոտքի ելլելու, ուրիշ ցաւ մը չէ ունեցած...։

Քունը կոխելու վրայ էր, նոյն իսկ թեթեւ մը կը մրափէր երբ յանկարծ արթնցաւ՝ աչքին թէ գլխուն մէջ մտած ցաւէ մը որ կ'անհետանար և կը վերադառնար, ներսէն դուրս տրուած հարուածի մը պէս։ Աչխատեցաւ մոռնալ

զայն և քնանալ վերսաին, յուսալով որ քունին մէջ արդէն կ'անցնի ցաւը։ Բայց հարուածները անդադրաբար կը սաստկանային ու Մարք կը զգար որ ամբողջ գլուխը հետզհետէ կը սեղմուէր երկաթեայ շրջանակի մը մէջ։ Չխորհեցաւ որ ասիկա կրնար սկզբնաւորութիւնը ըլլալ ծանուցուած արկածին. այլ պէս ենթադրած էր որ արիւնահոսութիւնը եթէ տեղի ունենայ, պիտի ըլլայ վիրաւոր աչքէն դէպի դուրս, և իր արիւնին տաքութիւնն ու թացութիւնը, վիրակապին տակ, զայն պիտի զգացնեն իրեն։ Մինչդեռ հիմա, ցաւ մըն էր որ կը չարաչարուէր. ու Մարք կ'սկսէր հառաչել, բարձրաձայն հառաչել և աքոյ արդէն։ Գլուխը միշտ կը տեղափոխէր բարձին վրայ, աչքին վիրաչէն կը շարժէր կասը՝ մտածելով որ անոր ճնշումը եթէ թեթեւնայ, ցաւն ալ պիտի նուազի։

Ապահովաբար ժամ մը անցած էր այսպէս, երբ Մարք չկրցաւ այլեւս համբերել և յիշելով որ նախորդ գիշեր իրեն բացատրած էին անարին մօտ զանգակ մը գոյութիւնը՝ ճարահատ քաշեց անոր չուանը։

Զանգակին ձայնը ծնչեց լուռ հիւանդանոցին մէջ՝ վտանգի մը ազդարարութեան նման, և Մարք վախցաւ իր իսկ յարուցած, իր անձկութիւնը յայտնող այդ աղմուկին արձագանգէն։... «Տլինկ, տլինկ, տլինկ»,— զուարթ աղմուկ մը, որ չարաղէտ զօրանշի մը պէս կը դողացնէ գինքը, երբ մեւս կողմէ ականջը սրած կ'ապասէ լսելու անոր արդիւնքը, ոտնաձայները որ պիտի մօտենան իրեն և սէօր էմըլին որ պիտի գայ թեթեւցնել իր տառապանքը... Բայց այդ քանի մը վայրկեանի անձկոտ ապասման միջոցին իրեն թուեցաւ թէ ցաւ չէր զգար այլեւս ու գրեթէ ղղջած ի զուր խանգարած ըլլալուն համար հիւանդանոցին գիշերային հանդարտութիւնը...։

Ահա մէկը որ կուգայ, որ եկաւ։ Ու ցաւը կը վերսկսի, աւելի սաստիկ քան երբեք։

— Սէօզ էմըլին, կը տանջուիմ, չա՞տ կը տանջուիմ աչքիս և գլուխիս ցաւէն...

Զայն մը պոր չի ճանչնար, կը պատասխանէ.

— Ես գիշերապահ քոյրն եմ. դարմանատուն քոյրը պառկած է և ես բան մը չեմ կրնար ընել ձեզի համար. պէտք է վաղ առաւօտեան սպասել։

— Ի՞նչպէս պիտի սպասեմ մինչեւ վաղը առաւօտ. ցաւս սաստիկ է, անտանելի է։

Բայց գիշերապահ քոյրը ուրիշ բաներով նոյն խօսքը կը կրկնէ միշտ, յետոյ քիչ մը ջուր կուտայ որ խմէ, բարձերը կը շտկէ և յայտնելով որ աւելին ընելու անկարող է, կը մեկնի քովէն, վինք մինակ թողլով իր տանջանքին հետ...

Եւ Մարք գալարուելցաւ, տքաց ժամերով, առանց մէկ վայրկեան դադարի, անիծելով հիւանդանոցին կարգկանոնն ու օրէնքները՝ որոնք միակ պատասխանատուները կը համարէր իր կրած այս ցաւին, առանց ատկէ անդին կարենալ մտածելու... Մէջց մը, անկողինէն դուրս նետուեցաւ, պահ մը պատին կռթնած մնաց, յետոյ քաշկռտուելով մինչեւ դուռը յառաջացաւ, հոն նորէն կեցաւ, ու յուսահատութեան գերագոյն նոպայի մը մէջ՝ մտածց գլուխը դրան քարէ եզերքին զարնել, ջախջախել և ազատիլ ցաւէն։ Եա բերաւ գլուխը բայց քաջութիւնը չունեցաւ առաջ տանելու։ Հասկցաւ որ պիտի չկրնայ, ու վերադարձաւ դէպի անկողինը, որուն չհասած՝ ինկաւ թիկնաթոռի մը մէջ եւ այդպէս ուշակորոյս, նուաղած մնաց պահ մը։ Յետոյ արթնցաւ, ու ցաւն ալ մխացին։ Ո՞րքան աւելց ատիկա, չէր գիտեր։ Անգամ մը լսեց իր ձայնը, որ կը հեծկլտար.

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ...

Փայլակի մը պէս՝ մօրը պատկերը անցաւ աչքին առջեւէն, հայրենիքին խորը, գիւղի մը մէջ ապրող ծերուհի մօրը որմէ յուր չունէր երկու տարիէ ի վեր, և զգաց

որ արցունքներ կը ժայթքէին աչքերէն ու կը թրջէին վիրակապը։ Ցետոյ նորէն անձնատուր եղաւ իր ցաւին, քանի մը անգամ նորէն փորձեց դրան մօտենալ և մարդ կանչել. յիշեց թէ նոյն գիշերապահ քոյրը պիտի գար իր նոյն պատասխանով. ետ եկաւ, գլուխը բարձերուն մէջ թաղեց ու բարձերը գետին նետեց. թիկնաթոռէն անկողին և անկողինէն թիկնաթոռ նետուելցաւ. վիրակապը փրցուց հանեց և գիշերաչապիկին օձիկը պատռեց. հառաչեց, հեծեց ու ժքաց երկար, երկա՜ր ատեն... մինչև որ լուսափեղկին ճեղքերէն արշալոյսին ծագիլը տեսաւ և քիչ մը հանդարտած՝ սպասեց որ հիւանդապետը շուտով արթննայ ու իրեն օգնել գայ...։

Թմրած էր ու կը մրափէր՝ երբ եկաւ սէօս Էմըլին ու քիչ մը պաղ ջուր ճակատին և ընդարմացուցիչ դեղահատ մը տուաւ...։ Ակնաթոյժը քնացած գտաւ զինք ու արթընցնելով՝ քննեց վէրքը և ըսաւ թէ նեղքին արիւնահոսում մը տեղի ունեցած էր։ Լուաց, քանի մը կաթիլ դեղ դրաւ աչքին մէջ և յանձնարարեց առ ջուրի մէջ թրջած լաթերը անպակաս ընել ճակատէն։ Եւ խոստացաւ իրիկունը նորէն գալ...։

Այդ օրը մինչև իրիկուն, ու յաջորդաբար բազմաթիւ օրեր, շուա-շուա փոխուած առ ջուրի թրջոցներուն չնորհիւ էր՝ որ Մարք կրնար զինքը տանջող գլխացաւին հանդուրժել և խօսիլ իրեն այցելող բարեկամներուն հետ։ Անոնք միաժամանակ հիւանդապետի դերը կ'ստանձնէին իր մօտ՝ օգնելով իրեն որ թրջոցները փոխէ։ Բայց Մարք վերագտած էր իր հանդարտութիւնը և երբ պէտք ըլլար՝ կը խօսէր իր արկածին վրայ — զոր միշտ «արկած» կը կոչէր — իբրև թէ ան ուրիշի մը պատահած ըլլար...։

ԲԱՐԶՐԱՎԱՆԴ

Թիւ Գ. եւ Դ. 1922 — կ. Պոլիս

Դ.

Անքնութեան երկար գիշերներուն, երբ վողոցին աղմուկը վերջապէս կը լռէ, Մարք, անկողնին մէջ նստած, կոնակը բարձերուն և վախնալով գլուխը ետ ձռնլէ, որովհետեւ այդպէս ցաւը կը սաստկանայ, իր կեանքը, ամբողջ կեանքը, մանկութեան առաջին տարիներէն մինչև երէկի ներկան կ'ակռի վերյիշել, վերապրիլ այնպիսի մանրամասնութեանց ճշդրտութեամբ և կարգաւորութեամբ մը՝ որ երբեմն ատ ալ ցաւ մը կ'ըլլայ, յոգնութենէ ուռլի այրուցքի մը ցաւը կտրծնա, ինչպէս խիտ լոյսի մը, րոպէ մը կամ համեմի մը ցաւը ոչքին, ունգունքին և քիմքին թաղանթէն ներս՝ ուղեղին վրայ։ Այն ատեն, յանկարծ կ'ընդհատէ մտքին այդ ակամայ աշխատութիւնը, կը ջանայ չխորհիլ կամ ուրիշ բանի վրայ խորհիլ, հիւանդանոցին հատատած խաղողուճեան թանձրացած լռութեան մէջ յուզնող աննչան, պզտիկ չթրտաւքներուն կը յաւէ իր ուշադրութիւնը, կամ օրուան մէջ իրեն այցելող անձերուն վրայ կը դարձնէ իր մտածումը և այդպէսով միտքը կ'ազատէ անցեալին մաշեցնող յուճախանքներէն։

Այս մէջոցը, որ կը յաջողի, վերջէն կը կատարեալ թոթրծէ դեռ, հետեւեալ կերպով։ Եթէ ոչ ատրի սատրի, ինչ որ կարելի չէ, գոնէ շրջան ատ շրջան, իրեն յատուկ եղող ժամանակի շրջաններով, մտքին ատչև կը բերէ իր կեանքը. նախ իբրև դէպք ու իբրև պատկեր, իբրև շարք մը պէպքերու և պատկերներու, կը թողու ինքզինքը առնոց թափանցումին, կը հմայուի անոնց անդարձ կորսուածէ և մշուշի մը ընդմէջէն երեւցողի հրապոյրէն, յետոյ առնոցմէ իւրաքանչիւրին վրայ զատ-զատ կը ծանրանայ, զայն կը քննէ և կը բացատրէ, կը կապէ իր նախորդներուն և կը տեսնէ նաև ծայրը որով պիտի կապուի յաջորդներուն, մատուցական խորունկ ու նուրբ հաճոյք մը կ'ըզ-

գայ տակէ, ոչ թէ վերլուծուղի, այլ կարծես ստեղծուղի հաճոյք մը, իբրև թէ վէպ մը պատմէր ինքզինքին, վէպ մը որուն ինք մասնակից ըլլար և չըլլար միանգամայն, դէպքերը, անձերն ու չրջանակները հին ըլլային բայց նոր հոգի մը ստանար անոնց վրայ, իբրեւ թէ իր նոր հոգիովը անոնց հանդիպէր կէս-անծանօթներու հանդիպածի պէս և անոնց փարէր ու համբուրով մը ստիպէր որ բացուին իրեն, յանձնեն իրեն իրենց բոլանդակ գաղտնիքը։ Անասելի յուզում մը, մկլտա մտքի և երբեմն նաև սրտի յուզում, կը պատէր ինք այն տանն, ինչպէս եթէ այդ կեանքը հիմա վարէր իրապէս երբ ինքնապատմութիւնը բուն կ'ընդհատուէր, գիշերը՝ յոգնութեամբ և ցերեկին՝ այցելուներու, աշօներու կամ ծառային միջամտութեամբը, հիմա կը վարժուէր միտք պահել յիշատակներուն ընդհատուած տեղը, յօրդառանձնութեան պահուն ճիշդ հոնկէ վերսկսելու համար զայն, կարծես նչան մը դնէր արդէն կարդացուած և հիմա ուսումնասիրութեան համար խնամքով նորէն կարդացուող գրքին այն էջին մէջ ուր հասած էր ընթերցումը. գիտնալով որ, արդէն ծանօթ ըլլալուն պատճառաւ, զայն դիւրաւ պիտի չփոթէր իրմէ առաջիններուն և վերջիններուն հետ։

Այսպէս, այս գիշեր, անուանակ, այն ինքզինք կը գտնէ երբ հազիւ տասը տարու է, ամառ օր մը, ուր մեծ պարտէզի մը մէջ՝ իր ծննդավայրէն չորս ժամ հեռու, գեառերեսայ գիւղ մըն է այդ տեղը և պարտէզը. օրուն կէսը այգի է և որ լեցուն է պղտաուու ծառերով, մակլոդ և թուփ կազմող ծաղիկներով — վարդաստան մը, անոնց մէջ, իր չատ բացուած ու չատ մը գետին թափած վարդերուն փափուկ մելամաղձոտութիւնը ունի — այդ մեծ պարտէզը իր հօրաքրոջ տունը կը շրջապատէ ուր գինքը հիւր ղրկած են այդ տարին։

Տգայ չկայ այդ տան մէջ. իրեն ամենէն մօտ, իրմով քիչ մը հեռաքրքրքրուող միակ անձը այնտեղ քսան

տարու աղջիկ մըն է, վաղուց նշանուած, որ երկար ժամեր կ'երազէ իր ապագայ ամուսնոյն, անոր զոր հազիւ անգամ մը տեսած է չորս տարի առաջ և որ հեռու տեղէ մը պիտի գայ զինք առնել տանելու համար։ Մարիամը երբեմն տարօրինակ զեղումներ կ'ունենայ իր պզտիկ զարմիկին մօտ, յանկարծ կուրծքին վրայ կը քաշէ և կը համբուրէ Մարքը այնպիսի ջերմութեամբ մը որ տղեկը բոցեր կ'զգայ մորթին վրայ, շունչը կը բռնուի ու ամբողջովին անձնատուր եղած այդ հեշտութեան՝ իր ներթևիդին ալ անուշ գորովանքի մը տակաւ բարձրացումը կը հաստատէ դէպի այդ մեծ աղջիկը, երբ յանկարծ ու նոյնքան անսպասելի կերպով ան ետ կը մղէ զինք, ա՛լ ոչ խակ կը նայի իրեն ու Մարք կը տեսնէ որ անոր բոց-կարմնեգոյն աչքերը կը թաղուին անորոշութեան մէջ ու թարթիչներուն մէջտեղումնքը լոյծ կէտիկներ կը գոյանան և այտերն ի վեր մէկիկ-մէկիկ կը սահին կ'իյնան անոնք.... Այն ատեն Մարք գիտակցութիւնը կ'ունենայ թէ այդ համբոյրները իրեն ուղղուած չէին, իր մազերուն և երեսներուն վրայ տեղացող այդ համբոյրները, որոնց քոյրերն են այս արցունքները, ու մեծապէս կը տխրի ատոր համար, իր աչքերն ալ կը լեցուին քիչ առ քիչ և այս անգամ Մարիամն է որ երբ դիպուածով գլուխը վեր կ'առնէ ու նայուածքը պզտիկին դէմքին կը հանդիպի, կը հարցնէ ինքզինքին թէ ան ի՛նչու կուլայ արդեօք....

Այդ պարտէզին մէջ, այսպիսի օր մըն է տասներկու ժամ առաջ Մարիամ այդ վիճակին մէջ նկատած է Մարքը, որ չփոթած, գուցէ նաեւ խղճահարուած՝ անխօս հեռացած է քովէն, այլուր՝ տանը մէջ անկիւն մը, երթալ իր երազը չարունակելու համար։ Այն ատեն Մարք, նոր ոգեւորութիւն մը, լրջութիւն մը և հպարտութեան պէս բան մը զգացած է իր մէջ։ Իրեն այնպէս թուած է թէ ինք պիտի կրնայ ոչ միայն Մարիամը այլ և բոլոր վշտահարները մխիթարել։ Ցնծած է թէ՛ իր հայրը, որ բուսական ժամանակէ ի վեր տկար էր արդէն, տեւելի տկար էր ու անկողինէն չէր ելլեր

երբ ինք մեկնեցաւ տունէն, Բայց կանգ չէ առած հօրը վրայ, ու յանկարծ միտքը ինկած երկու տարի առաջ կորսընցուցած իր մեծ եղբայրը, Եագուպը, որ գինք այնքան կը սիրէր, ուսերուն վրայ կ'առնէր և կը վազէր, իրեն չնիկ մը նուիրած էր և օր մը որսի առեն վիրաւորուելէր ու երեք օր անկողնին մէջ պառալէ և հանդալէ ետք մեռաւ, մեռա՜ւ... Մարք ոտքի է հիմա, պարտէզին մէջ հանդարտ, համաչափ քայլերով կը պտտի, միտքը ամբողջ մահուան ու իր եղբօրը չպղտոզուած գողափարին անձնատուր, ուզելով կարծես խլել անոնց, լաւ մը իւրացնել զանոնք։ Յանկարծ խօսքերը կը թռին բերնէն, Իր ձայնը կը լսէ։ Խօսքերը, իրարու հետևէ, կը չռանան ու կ'արագանան հետզհետէ։ Խորհրդածութիւն մըն է մահուան վրայ և դիմառնութիւն մը իր մեռած եղբօրը հետ։ Ձայնը կը թեթևնայ և կը բարձրանայ, թեւեր կ'առնէ ու կը թռի օդին մէջ. յուզումը կ'ուռճցնէ զայն, բայց արդէօք չըլլար իր խօսքերուն, ընդհակառակը չափ կուտայ անոնց և եզանակ մը կ'առնէ, մինչ ամէն բան պարտէզին մէջ կարծես կ'անչարժանայ զինք մտիկ ընելու համար, մտիկ կ'ընէ ու կը հաւնի իրեն, ու այդ պատճառաւ ինքն ալ կը հաւնի ինքզինքին... Այդ օրը թռուկան մըն է Մարքի կեանքին մէջ։ Գիտէ թէ ան, առաջին անգամ, լիօրէն արգասաւորեց իր հոգին, նախ մահուան խորհուրդովը և յետոյ իր պզտիկ էութենէն ծագող մտածման և խօսքին դիւթութեամբը։ Անկէ վերջն է որ Մարք գիտցաւ թէ գլխուն մէջ ուղեղ մը ունի որ կրնայ ամենէն անսովոր բաները իր մէջ առնել և զսպել, ինչպէս նաև ունի լեզու մը բերնին մէջ՝ որ կրնայ հղանակաւորելով պարզել զանոնք կամ պարզելու պատրանքն ունենալ...

Նոյն օրուան յաջորդ առաւուն՝ երբ Մարք սովորականին պէս արթնցաւ և ինքնիրենը լուացուելէ ու հագուելէ վերջ վար իջաւ, դեռ ոչ ոքի երեսը չնայած անսովոր մթնոլորտի մը մէջ զգաց ինքզինք, Իրեն համար ա-

Նախորժ բանի մը գիտակցութիւնը որոշապէս ունեցաւ եւ միաժամանակ ունեցաւ նաեւ զայն ճշգրտել չուզելու, գիտնալ չուզելու փափաքը։ Կ'զգուշանար հօրաքրոջը եւ իր միւս ազգականներուն մօտենալէ։ Կամացուկ մը առնէին դուրս սահեցաւ եւ սկսաւ նախ ածուներուն մէջտեղ, ծաղիկներուն քովէն ի վեր, յետոյ ծառէ ծառ թափառիլ, նեղուած եւ իր նեղութիւնը ծածկելու համար ծաղիկներով հետաքրքրուողի եւ պտուղ քաղողի երեւոյթը առնով ինքզինքին։ Երբ, անգամ մըն ալ, ամպապատնէշով կ'անցնէր, քանի քայլ հեռու, մուտքի դրան դիմացէն, գլուխը վար կախած, լսեց հօրաքրոջը ձայնը որ կ'ըսէր՝

— Մարք, քիչ մը հոս եկուր, ըսելիք ունիմ...

Այդ ձայնին մէջ, որ ընդհանրապէս կարուկ չնշահ մը ունէր, հարազատ արտայայտութիւն մօրաքրոջը ամէն բան իր կամքին տակ ճկել ուզող նկարագրին, տարօրինակ մեղմութիւն մը կը թափանցէր այս առաջ. Մարք գլուխը վեր առաւ և տեսաւ որ ան մինակ չէր։ Իր շուրջն էին ամուսինը և աղջիկը։ Ամենքն ալ իրեն կը նայէին և ամենքն ալ լուրջ դէմքեր ունէին։ Մարք ճակատագրական րոպէն հասած նկատեց և համակերպած, վատնդին դէմ քաջաղի մը քաջութեամբ որ գիտէ թէ անկէ փախուստ չկայ իրեն, մօտեցաւ խումբին և հանդարտօրէն ապահով հարուածին սրտին բնոյթը չէր գիտեր բայց գիտէր թէ ան անպատճառ սխալ ցաւ պիտի ըլլար։

— Տղա՛ս, այս առաւօտ լուր առինք որ հօրդ հիւանդութիւնը քիչ մը ծանրացեր է։ Կառքը հիմա պիտի գայ. դուն ալ կը մեկնի՞ս մեզի հետ, թէ ոչ հոս կը մնաս...։

«Հայրս երէկ մեռեր է, ճիշդ այն պահուն ուր ես Մահուան և Աստուծոյ հետ կը խօսէի՝ երկու տարի առաջ մեռած եղբայրս յիշելով...» Այս եղաւ Մարքին առաջին մտածումը։ Վերջէն պիտի աստիճանէր որ արդարեւ ճիշդ նոյն պահուն հոգեվարքի մէջ ինկած և ժամ մը առաջ հոնդիւնէ

վերջ հոգին փչած էր։ Ատիկա կը համապատասխանէր այն վայրկեանին ուր ինքն ալ իր դամբանականը սպառելով, թեթեւցած և գոհ սրտով, նաև հպարտութեան զգացումով մը լեցուն, տուն դարձած էր պարտէզէն։

— «Ուզա՞ս մեզի հետ՝ թէ հոս կը մնաս։» Մօրաքրոջ վերջին բառերը կը հնչէին ականջին մէջ։ Պէտք էր պատասխանել անոնց, մինչդեռ ինք ամբողջովին ընկըղմած էր երէկի իր ներշնչման և այս ազէտին իրարու հետ ունեցած առնչութեան մտածման մէջ։ Աւազին անգամն էր որ իրմէ դուրս, իրմէ հեռու պատահող դէպքի մը իր հոգին հաղորդակից կը դանէր՝ առանց իր զգացումներուն մինչնորդութեան։ Վախի մօտ զգացում մը զինք պատեց, որ վախ չէր սակայն, այլ զմայլանար վերացում մը, անծանօթ, աննիւթ բաներու մէջ մխրճում մը՝ ինչպէս կը յիշէր անգամ մը ունեցած ըլլալ եկեղեցին, առէք-կերէքիատեն, հօրը քով, անոր հետ ծնրադիր...։ Այս խորհուրդով համակուած՝ չկրցաւ հօրը մահուան կսկիծը անմիջապէս սրտէն ներս սպրդիլ, և խորհուրդը աւելի երկար տեւել տալու, անոր մէջ առանձնանալու և հաւանօրէն զայն վերլուծելու պէտքով մը, որուն մէջ քիչ մըն ալ անգիտակից հպարտութիւն կար թերեւս, մեքենաբար պատասխանեց ան.

— Ես հոս կը մնամ...։

— Շատ ազէք, մնացի՛ր, տղաս, մնացի՛ր. Սագուպին հետ խաղա. բայց չատ պառուղ չուտես, կը հիւանդանաս։ Մենք իրիկունը կը դառնանք...։

Վերջէն, երբ անոնք մեկնեցան, զղջած իր մերժումին համար։ Վերջէն, նոյնպէս, հօրը պատկերը երեւցաւ իրեն յաղորդաբար երկու կերպարանքով. իբրեւ նայուածք, խօսք ու չարժուած ունեցող մարդ մը, և իբրեւ մէկը որ կռնակի վրայ պառկած է ու ա՛լ երբեք պիտի չնայի, ա՛լ պիտի չխօսի, ա՛լ պիտի չերեւայ...։ Այս հակադրութիւնը երքեմն կը կասեցնէր իր սրտին զարկը, երբեմն ալ ուղեղը

կը պարպէր կարծես։ Ու ինքն ալ այլեւս երբեք պիտի չտեսնէր իր հայրը...։ Պահ մը մտածեց մինակը, հետոյեան, չորս ժամուան ճամբան կտրելով իրենց գիւղը երթալ։ Ցետոյ վերստին յիշեց նախորդ օրն իրեն եղած առաջարկին ազդարարութիւնը, այս անգամ ճչմարիտ վախ մը զգաց, չկրցաւ նոյնիսկ երկար խորհիլ անոր վրայ՝ ինչպէս փոփոքած էր քիչ առաջ, և մտքին թմրութեան մէջ ազօտած, թեթեւցած սրտի ցաւով մը գնաց ընկերմանեցաւ խոտերուն վրայ, և չանսալով եագուպին խաղի թելադրանքները որ կը թուէր բան մը գիտնալ և այդ պատճառաւ չէր պնդեր, Մարք գրեթէ մինչեւ իրիկուն այդպէս մնաց, մինչեւ իրիկուան մութը իջնելէն վերջ՝ երբ մօրաքոյրն ու իրենները դարձան և զսպուած յուզումով մը համբուրեցին զինք ու որպէս թէ ապահովիչ տեղեկութիւններ առին հօրը մասին։

. . . . . .

Ձեռագիր բուղթեր

էջ 364—369

ՃԱՀԻԼԸ

(ԼԱՐԱԽԱՂԱՑԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ)

Ա.

Ուչի գիւղերէն մէկէն, ուր ամէն զաւակ էր Ճահիլ։ Անդին տուն-տեղ, այգի, դաշտ ունէր ու ինքը հոս ու հոն, տարին տասներկու ամիս թափառականի՝ գառատի ամէն քաղաքէ, ամէն ամանէ կ'անցնէր, չաքաթի մը երկուքը կը մնար ու նորէն կը մեկնէր, ուրիշ տեղ փոխադրելով արհեստին գործիքները որոնց մէջ ամենէն մեծ տեղ բռնողները զոյգ մը ներքացուպ ու հատ մըն ալ կչռաձողն էին։ Անգամ մըն ալ, տարիներու բաւական երկար թափառականէ մը յետոյ, Պոլսոյ մէջ ինքզինքը ցուցնելու փափաքն ունեցեր էր՝ ճիշդ ինչպէս եւրոպացի դերասան մը որուն համբաւը գաւառներու կամ ուրիշ երկիրներու մէջ մեծցած, տարածուած է, կը ցանկայ անգամ մը բարիզեան բեմի մը վրայ

երեւնալ եւ արդարեւ, մչեցի լարախաղացը իր ապասած յաջողութիւնը գտաւ Պոլիս։ Պոլսոյ զանազան թաղերուն մէջ ուր իր գերանները ցից զարկաւ եւ իր չուանը անոնց վրայ լարեց՝ ժողովուրդի խուռն բազմութիւն մը, գլխատորապար ազաքներէ ու կիներէ բաղկացած, գինքը ծափահարեց, իր պնակը տասնոցներով, քառասնոցներով ծածկեց։

Ճահիլը — «ճահիլ» գիտէին անունը եւ իր գիւղէն դուրս առկէ ուրիշ անունով չէին ճանչցած գինք — արկածալից աղտոտութիւն մը ունեցեր էր, որուն բնական չարութեանը կը թեւէր ըլլալ հիմա, անցնելու մօտ ու միշտ արկածալից իր երիտասարդութիւնը։ Հազիւ տունին սեմէն դուրս, կալերուն ու էգիներուն մէջ գլտորիլ սկսած՝ իր կրակոտ բնաւորութիւնը արդէն ցոյց կուտար.— հակայ եզերուն ագիները քաչքշել, անոնց ծանր թամբերուն մէջէն սպրդիլ, սողոսկիլ, կապուած որոնները քրքրել, յորդին դէզին մէջ մինչեւ գլուխը թաղուած պոռնկտիլ ու իրիկուան երբ գիւղացի ընտանիքն ու մշակները տուն կը դառնան՝ սիրտնատնուտով ու վախով ինքզինքը փնտռել տալ՝ — իր գիւղացի բարեկեցիկ տղոց ազատ ու ներուող մանկութեան առաջին անառակութիւնները եղան։ Օր չէր անցներ որ սկրդուք մը, ուռնգք մը կամ վէրք մը չառնար մարմնոյն որեւէ մէկ կողմին վրայ։ Երբոր քիչ մը մեծցաւ եւ ցանկապատներէ ու խրամատներէ անդին ցատկել սորվեցաւ՝ ա՛լ հաչիւը չկար գրացի այգիներուն մէջ իր աւերներուն։ Եթէ ամենուն հասնէր՝ որթատունկ մը պիտի չմնար որուն ողկոյզները մեղրուէին. ինքը ազոխին համար խենդ կ'ըլլար, կ'ըսէին, ու ահաս, թթու խաղողի հատիկները չրթունքին մէջ կ'առնէր, հեչտանքով կը ծծէր եւ մէկ ծծած ին դէմ առած ալ կը փեթաէր, գետինները կը թափթփէր։

Ռէնա Սարգիսը հպարտ էր իր մանչուն՝ Յովիկին չափահասութիւններով։ Անառակութեանը չափ խելացի ալ էր լաճը։ Գիւղին մարդիկը որոնք վարժուած էին ամէն

տեղ, ամէն ծակուծուկի մէջ զինքը կամ իր ուերիչ մէկ հետքը տեսնելու՝ զայն «եէր սըչանլի» մկրտեր էին, որ անոր անդիմադրելի սիրուհութեանը դէմ և անոր հօրը հանդէպ իրենց ակնածանքին իբրեւ արիտուր՝ գգուական իմաստ մը կ'առնէր իրենց բերնին մէջ։

Ծովիկ կը մեծնար ու տարիքին հետ չարաճճիութիւնն ալ մխասին։ Դեղնկեկ մազեր ունէր ու աչքերուն գոյնը կապոյտ էր, անսովոր կապոյտ մը, գորշ — կապոյտ՝ որուն մէջ, արեւին տակ, ակի զանազաններ կը փայլփլային ու որ տարօրինակ արութիւն մը կուտար երբեմն նայուածքին, երբ՝ ինչպէս, ինքնիրենը դուռ մը պատրաստելու եռեւէ էր կամ վճռանգաւառ փորձ մը կատարելու վրայ կ'ըլլար։ Նիհար ու ճապուկ՝ իր դիւրաշարժութիւնը ամէնքը կը զարմացնէր. քիւերու վրայէն կը քալէր, վտանգը չտեսնելու գալով, առանիքներէ վար ինքզինքը կը թողուր առիլ ու փողոց իջնալ ու ծառերէն կը մագլցէր՝ ակիւռի մը պէս՝ մինչեւ բարձրագոյն քարակ ոստերը որոնց վրայ կը հնձնէր, ձի հեծնելու նման, արուեստներուն մէջ առաձգելով, չարժելով ոստը ու բազուկներովը օդին մէջ հաւասարակշռութիւնը պահելով, ամբողջ մարմնովը հրճուանքէ սարսռալով ու այնքան բնական զգալով իր ներկայութիւնը այնտեղ՝ որ կարծես օդը ըլլար իր բնակելի տարրը։

Տասնըվեց տարու եղած է Ծովիկ, բայց հազիւ տասներեք կ'երեւար, միշտ մարմինով մանուկ ու գրեթէ խելքով ալ, եթէ միայն երբեմն, հետզհետէ աւելի ընդարձակ իր արկածախնդիր ձեռնարկներուն յաջողութեանը համար մտածած միջոցներուն հասունութիւնը չյայտնուէր։ Ստացած ուսմունքէն չէր անշուշտ որ խելքին չափը պիտի տար։ Հայրը քանի մը անգամ փորձեր էր զայն առջին ձգել ու աէրաէրին մօտ կարդացնելու տանիլ. ամէն անգամուն ալ մէկ օրէն աւելի չէր դրեր չէջանուարտ ըլլալու համար ու յաջորդ առաւօն, դաշտին կամ այգիներուն ճամբան ձեռք

կ'առնէր նորէն։ Ընկեր՝ չատ քիչ ունեցեր էր. իրեն նման մէկ քանիներ որոնք հազիւ քիչ մը հասակնին նետած՝ ստիպեալ իրմէ կը բաժնուէին՝ աշխատելու կամ պոնդխտելու համար։

Առանկ հոգեր չունէր Ծովիկ. հօրը սեղանը՝ ամէն տեսակ բարիքներով լեցուն՝ միշտ դրուած էր իրեն համար և իր խուզարկուածներուն ամհամանը մօտակայ մէկ երկու գիւղերուն հարիւրոնէն անդին չէր անցուցած ու անցնելու պէտքը չէր զգացած. իր մամուռքը Թռչուններն էին, որոնց ձուզակներ կը լարէր և կը բռնէր՝ բռնելէն ետքը Թռցնելով նորէն յառաջ. առուակներուն ալիքներն էին, որոնց մէջ լոգանալու կ'երթար և որոնք կը պագնէին իր ճապուկ մարմինը ու ճլուբլալով կը փախչէին. յորդի չիւղերն էին, զորս ափերովը օդին մէջ կը նետէր ու հովը կը ցրուէր, կը տանէր զանոնք...

Բ.

Գիւղացիք ուրիշ անուն մը դրին Ծովիկին. «Ճահիլ» կը կոչէին հիմա զայն։ Մինչև տասնըվինգ-տասնըվեց տարեկան, ինչ և է, իր ուխտ աղու հանգամանքը անոր անպտղութիւնը ներել տար Թերեւս։ Բայց անկէ ե՞տքը. մինչեւ ե՞րբ խաղալ-վազել, բերանը հովին բացած պտտիլ. երբ գիւղին մէջէն տարուէ տարի էրիկմարդերը կը պակսին, կ'երթան հեռաւոր մեծ քաղաքներէն վաստկիլ իրենց ու տուներնուն ապրուստը, զոր չար երկիրը ու չարագոյն մարդիկ կ'արգիլեն իրենց հոս ունենալ՝ գիւղացիին ոչխարութիւնը կը պահանջէ որ մնացողները ամէնքն ալ, իրեն պէս, աշխատին, տատին, իրեն նման քրանին և եթէ իր կրած ամէն զրկանքներէն բաժին չունենան ալ՝ գոնէ մասնակից ըլլան իր թափած չանքերուն, իր անհաւասար, հրաշակայական ճիգին։

Գիւղացիները ա՛լ գէշ նայիլ կըսկսէին Ցովիկին վրայ. անոնք անգամ որ իր անառակ, անսանձ մանկութեանը վրայ խանդաղատանք էին, իր զուարճութեան ընկերները որոնք գինք ամէն խաղի մէջ պարտցեալ, ամէն կռիւի՝ ապտակած ունեցած էին — հիմա, երբ իրենց տասրսարհակ աշխատութեան կամ ընկճող մտածումներուն տակէն չէին քաշուիր վեր կ'առնէին ու կը տեսնէին անոր մըշտնոյն, անհոգ ու խնճիւ երիտասարդութեանը անցնիլը՝ նախանձի քոց մը աչքերնուն մէջ կը չոգար ու դեռ չխոստովանած տեսութիւն մը գոյն մատնանշել տալով իրարու՝ կը մրմնջէր

— Ճահի՛լը, Ճահիլը զուարճանալ կերթայ կոր նորէն։

Ճահիլ իրեն դէմ լարուած այս խուլ զայրոյթին կասկածը չունէր. ժամանակ գտա՞ծ էր երբեք ուրիշներով զբաղելու. ազատութիւնը իր վրայ դեռ չատ նորկայ էր, չատ անհատական՝ իրեն ենթադրել տալու համար թէ մինչ ախրուած, գովուած Ցովիկը չէ ինքը։

Զարթնուքը այնքան դառն եղաւ որչափ անուշ եղած էր երազը։ Ճահիլ քանին մէջ կը մտնէր ու ահա Սարգիս ա՛լ ամուսնացնել կ'ուզէր զայն — իր անդրանիկը—, չէննալ, տեսել կ'ուզէր անով։ Ցովիկ չէր մերժեր, բայց չէր ալ ընդուներ. կը յետաձգէր ու հօրն ու մօրը պատանջումին խուսափուկ պատասխաններ կուտար որոնք ոչ մէկը կը գոհացնէին։ Ինքը իր գիւղացիի հատուածութեամբը, գուշակեց որ անպատճառ բան մը ըլլալու էր ատոր տակը ու համբերութեամբ սպասեց։

Իրօք կար բան մը, անյուսալի բան մը՝ Ցովիկին կոպմէն։ Քանի մը ամիս վերջը, անգամ մը գաղտագողի գիւղ մտաւ Ճահիլ, մխաին թերթով հարուստ գիւղէն ազջիկ մը՝ զոր տեսեր էր։ Ուզղակի տէրտէրին տունը տարաւ ու անոր յանձնեց իր թանկագին ատենքը։ Մօրը

տունէն զայն իր կամքով փախցնելէ ի վեր, աւանդ մը չէ՞ր իրեն համար Մարէն, իր արեան-սիրածը, ամլանալէ ի վեր վրան խելք-միտք տուած աղջիկը. աւանդ՝ մինչեւ որ աէրտէրը, հօրը հաւանութիւնը առնելէ ետք, իրենց մխացած գլուխները վրայ կարդար։

Կը սիրէին իրար. իրար սիրեր էին, ինչպէս ամէն գիւղերու մէջ, ազնիւրին գլուխը ուր Ճահիլ օտարական չէր, քանի որ այնչափ յաճախ իր մօտերուն քայլերը կանուխէն գինք այն կողմերը տարած էին, Մարէն, գիւղացիի հետեւութեամբ, երկար ատեն դէմ կեցեր էր անոր փախչելու առաջարկին. ան՝ ոչի զաւակ ու ինք՝ աղքատիկ չինական, կ'զգար որ դժուար, չատ դժուա՛ր պիտի ըլլար իրենց միութիւնը։ Բայց քիչ առ քիչ, Ճահիլին համոզիչ խօսքերը, ու աէրն ալ միանալով, լուծեամբը իր հաւանութիւնը տուեր էր անոր առաջարկին, Ինքն ալ, ինչպէս Ճահիլը, միասին, գիւղէն մեկնած վայրկեանին, մէկէն ի մէկ լրջացեր էր. իրենց յուզումէն և իրարու հանդէպ ծնող ամչկոտութենէն, գրեթէ ճամբուն ամբողջ երկայնքը չէին խօսած իրարու. և հիմա, արտաստրոփ կ'բսպասէին լուսնալուն որպէսզի աէրտէրը ձեռն քով բարեխօսելու երթար։

Ձէյա Սարգիսը մերժեց ու անդրդուելի ձեաց իր մերժումին վրայ։ Մինչեւ այն ատենը իր տղուն վրայ քնաւ կամ քիչ գործածուած իր հօրենական իրաւունքին իշխանութիւնն էր որ ինքզինքը կը յայտնէր անոր այս առաջին կարեւոր գործին դէմ։ Տղուն չէր ներուելր անչուշտ, երբեմն հօրը ատքը լայնալ. մայրը ա՛լ աւելի խստասիրտ էր և բացարձակ կ'ընդդիմանար այս ամուսնութեան։ Այս պարագային, գիւղացիներուն մէջ նորդութեանը պէտք ունէր. անոնց պարտքն էր գրեթէ ատիկա, զոր անոնցմէ խնդրեց և որուն մէջ միայն տեսաւ թէ ինչպէ՛ս իր չուրջը համակրութեան նեցուկը կը պակսէր իրեն, ինչպէ՛ս իր դէմ ժողվուած, դիզուած նախանձը աւելի մը կը գտնէր հիմա

երեւան գալու, զինք մինակ ձգելու, զինք ձգելու որ իյնայ, հողին վրայ իյնայ, հողը պագնէ՝ հայրական ծանր կամքին տակ։ Ամէնքը կարծես կ'ուզէին կոր ու խոնարհի երթեմն բարձրացուխ տղան, կ'ուզէին կոր որ ինքն ալ իր կարգին, կեանքին դառնութեանէն ճաշակէ և թերեւս այնչափ չատ՝ որչափ չատ եղած էր մինչեւ այն ատեն անոր քաղցրութիւններէն իր բաժինը։ Ճահիլին համար բուն յայտնութիւնը սակայն եղաւ՝ ինչո՞ւ գիւղի մարդոց — իր ազգականներուն, իր բարեկամներուն, ծերերուն՝ որոնց ձեռքը մեծցած էր, երիտասարդներուն՝ որոնց հետ միասին նոյն հողին վրայ մեծցեր, աճեր էր, որոնց ամենէն սիրուելի կը կարծեր — այս լքումը, այս խշնամութիւնը իր կեանքին առաջին լուրջ մտածումը եղաւ ան։ Առաջին անգամն էր որ կեանքը այս գոյնով կ'երեւար իրեն՝ դաչտերու, ծառերու ու ժպիտի գոյնէն ուրիշ գոյն մը։ Իր միտքը կ'ապչէր ու իր հոգին կը կթոտէր։ Զայրոյթը չճանչցաւ, չէր կրնար գուցէ ճանչնալ։ Ծանր ընկճում մըն էր որ կ'իջնար վրան, կը խորտակէր աշխոյժը՝ էութիւնը ամբողջ, և որուն մէջ իր աչքն անգամ կը տկարանար, իր աչքը զոր անգիտակցօրէն քիչ մը պատասխանատու կը բռնէր իր չուրջը պատահած այս ահաւոր փոփոխութեան, զոր պաշտպանելու, որուն համար կռուելու ոյժը կը խուսափէր իրմէ։ — Ո՞վ գիտէ, թերեւս, եթէ սիրուած աղջիկը իր կինը եղած ըլլար արդէն, եթէ առեւանգութեան այն ճակատագրային գիշերը, զայն իր սիրովը բնդմնաւորած ու անկէ, անոր երջանիկ գոհի ճիչը լսած ըլլար, անով իր հպարտութիւնը արթնցած, հոգիին վրայ թեւակալած ըլլար — թերեւս այսքան դիւրաւ անձնատուր պիտի չըլլար ընկճումին, թերեւս կրկնապատկուած ներոյժ եռանդով մը պիտի ուզեր վերսաին տիրանալ իր գանձին.— մինչդեռ հիմա, ոչ մէկ համակրութիւն, ոչ մէկ բարի խօսք, կարեկից նայուածք մը իր դժբախտութեան վրայ ծռած գանելով՝ ինքն ալ կը հակէր գլուխը, Հօրը հետ դէմ դիմաց, մինակը կը ձգէ-

ին գինքը ու կ'ուզէին — անչուչա կ'ուզէին — որ կըռաւին, ինչպէս վատահօրէն կը յուսային ալ որ կռիւին մէջ յաղթողը Ճահիլը չպիտի ըլլար։

Ճահիլ հասկցա՞ւ արդեօք ասիկա, թէ արդէն ուժասպիտի իր եռանդը մաքառումի ամէն փափաք արգիլից իրեն։

Մարէն, ատրաէրին խնամողը տակ, իր մօրը տունը վերադարձուած էր, երբ քիչ վերջը Ճահիլ միաս բարով բաւ իր գիւղին։ Ա՛լ չէր կրնար հոն ապրիլ, ա՛լ մարդերուն չափ բնաւթիւնն ալ հոն անբարեկամ կ'երեւար իրեն։ Նոր հոգիներ իրեն պէտք էին՝ իր հոգիին անդորրութեանը, իր զուարթութեանը համար, որուն կարօտը ունէր միշտ եւ առանց ցաւի, Ցովիկ առաւ մը մնկնեցաւ իր ծննդավայր գիւղէն։ Ճահիլ պանդխտեց։ Ինչ որ կարօտութիւնը չէր ըրած, սէրը պատճառ եղաւ ընելու. իր երկնքին ու գաշտին անդրադարձումը խլեց անոր աչքերուն մէջէն ու երկինքէն կախուող ու գաշտին վրայ համատարած սիրող գրկումի բեռին տակ զայն հաւասարեցուց ամէնուն։

Գ.

Գաւառական չատ մը քաղաքներ իր ժամանակաւոր օթեւանները եղան ուր տարագիր, մոլորեալ թռչունի մը պէս քանի մը օր կը թռռէր ու նորէն կը չարունակէր իր ուղեւորութիւնը։ Ոչինչ արհեստ մը չունէր ձեռքին մէջ որպէսզի լծուէր, արդէն միայն գործի մը պիտի չկրնար փարիլ. ձանձրոյթը կ'ուտէր հոգին, իր հին, անհոգ օրերուն յիշատակները կուգային անցնիլ մտքէն, ինչպէս արեւի ու գիմիւռի զգայութիւններ՝ քանաի մէջ։

Այդ միջոցին Թ. քաղաքին մէջ ուր իր ատեանդպրական քայլերը տարեր էին զինք՝ գնչու լարախաղաց մը

բացօթեայ ներկայացումներ կուտար Ճահիլ յուզմամբ յիշեց իր Ս. Կարապետի ուխտագնացութիւնները ուր, ծնողաւանդին պահուն, լարախաղացներ կային նոյնպէս, որոնք հանդատուր ամբոխին մէջ հիացումի և վախի ատրուաններ կ'անցնէին, ինքն ալ քանի մը անգամ խաղի համար փորձեր ըրած էր ու բաւական յաջողած։ Այդ առթիւ համայնքի մըն ալ օրհնել առած էր Մուրքին գերեզմանին վրայ, եռանկիւնաձեւ կերպասէ կարուած պզտիկ ցուսխա մը, զոր միշտ, անկէ ի վեր, վիզէն կախուած կը կրէր Ճահիլ աճդուն հետաքրքրութեամբ մը հետեւեցաւ գնչուին խաղերուն, քիչ առ քիչ բարեկամացաւ հետը և ինքն ալ սկսաւ փորձել պարանին վրայ քալելու։

Հինին վարժութեամբն ու վերակոչումովը՝ յուսացածէն աւելի չուտ կը յաջողէր օդին մէջ ինքզինքը հաւասարակշիռ պահել։ Վախ չունէր երբեք, բայց առաջին անգամներուն, չփոթելով ասքին ներքեւ առածիգ լարին տատանումը ակամայ երկիւղի մը դողդոջումին հետ՝ կը զայրանար ինքզինքին դէմ, կ'ըմբոստանար իր այս տկարութեանը համար և անխորհուրդ չարժուձիներով հաւասարակշռութիւնը կորանգուցած՝ չինալու համար իսկոյն գետին կը ցատկէր ետքէն, երբ դեղեւումին բուն պատճառը հասկցաւ ու գտաւ քայլափոխելու օրէնքը՝ առաւակի մը վրայ նեռուած լսատէ մը անցնիլ աւելի դժուար չէր թուէր իրեն չուանին վրայէն քալելը ու անոնման հեշտութիւն մը ու հպարտութիւն մը կուռեցնէր կուրծքը՝ անոր չեզ ճամբուն վրայ յառաջանալով, հետզհետէ քարձրանալով օդին մէջ։

Ճահիլ, ատոր վրայ, «գտած էր իր ճամբան». լարախաղաց էր ինքն ալ։

Քանի մը տարուան մէջ, անիկա գլուց անցաւ իր մրցակիցները, իր համբաւը քաղաքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ, ամբողջ Փոքր-Ասիոյ մէջ կը տարածուէր. իր ներկայա-

ցուցները, եթէ ոչ հանգստաւէտ, գոնէ բաւական դիւրակից կեանք մը կ'ապահովէին իրեն. յետոյ, իր ուզած կեանքն էր ասիկա, ազատութեամբ, պատյաններով ու վտանգով լեցուն կեանք մը որուն մէջ անցեալը կը վերապրէր, ուր անցեալին անհոգ, թեթեւասիրտ տղան կ'ըլլար նորէն, իր շուրջը, ամէն անցած տեղերուն մէջ, Հայերը մի՛շտ կը տառապէին, մի՛շտ կը գաղթէին, ձընշումը կը սաստկանար նոյն իսկ. տուրքերու հաւաքիչին, ֆիւրտին ու թուրք պինուորին երկիւղը գիւղերուն ու քաղաքներուն վրայ հիմա մշտական, մեծ թեւաքաշ անգղի մը պէս կը տեւտեւնէր Հնոռուն, իր գիւղին վրայ ա՛լ անչուշտ նոյն ուրուականին տառերը կը ծանրանար,— բայց ճահիլ որ քէն էր բրած իր գիւղին եւ իրենններուն, անոնց չէր խորհեր ու բան մը չէր տեսներ անցած դարձածէն. Հազիւ երիտասարդ, ինքնիրենը կ'ըսէր թէ երբ ալ ծերանար ու չկրնար չուանին վրայ երթալ՝ գիւղը, տունն ու տեղը կայծին անդին, որոնց ընտանի չրջապատակերին մէջ պիտի վերջացնէր կեանքը, ինչպէս որ սկսած էր և որոնց անշարժ ու մշտնջեան գոյութեան գաղափարը այդ հազուադէպ պահերուն կը ժպտէր իրեն՝ ինչպէս մայր-նուաճանդիսաը կը ժպտի հեռաւոր ծովերու վրայ ալեւոտուտն նաւուն։

Դ.

1895-ի գարնան, Պոլիս, ասիական եզերքին վրայ՝ հայաշատ արուարձան մը։ Պայծառ կիրակի օրուան իրիկուն մըն էր։ Թաղեցի չրջագայողներ, խումբ խումբ ու տողանցիկ, երկինքէն իջնող անդորրութեան և խոտերուն առոյգ ու քաղցր կենդանութեանը մէջտեղ՝ յամրաքայլ կ'ելլեջեն դէպի մօտակայ բլուրը բարձրացող արահետին վրայ որ իր դեղնկեկ ժապաւէնով գարնի նորաբոյս արտ մը ճիշդ երկուքի կը բաժնէ, Դիմացը, վերջալոյսին տակ,

Ոակեղջուրը ճեղքուած նուռերու անհուն քաղաք մըն է, որուն՝ ոգի մը, անտեսանելի ձեռքերով՝ քիչ առ քիչ հիւթը կը քամէ, վաղուան արշալոյսներուն գինիները անոնցմէ պատրաստելու համար։ Մանկամարդ աղջիկներ ապրիմ-մեռնիմի ու հարանուկի խառն փունջեր ունին ձեռնբռնին. խախէ գլխարկներուն տակ վերջալոյսը վարդաթոյր օծումներով կը չնորհաստուերէ իրենց դէմքերը։ Նորապարթ պատանիներ, ոյգ ոյգ կամ առանձին, գողունի կը հետեւին անոնց քայլերուն, անորոչ ըղձանքներու զեփիւռով մը օդը լեցնելով ու խնկելով։ Սոխակները, հեռուն, մեծ պարտէզի մը ծառերուն մէջ, իրենց իրիկնային համերգը կըսկսին։

Յանկարծ, այդ խաղաղութեան, այդ օրհնուած անվրդովութեան մէջ, վարչէն, գիւղին փայտաչէն առուներուն մէջէն, բան մը, ստուեր մը, մեծ գերան մը կարծես՝ կը զառուի ու չարժիլ կըսկսի Նայուածքները, իրարմէ քաշուած, դէպի այն կողմը կ'ուղղուին ու ակնկառոյց կըսպասեն։ Բարձրութիւնը կը յառաջանայ և կը մեծնայ հեռուէն. ամենէն արտաւանները երկու երկար, անտարապէս երկար սրունքներ կը ճչդեն.— մարդ մըն է որ տան մը հասակը ունի, որ առկախ, առանց չտապել թուելու՝ արտագօրէն սակայն կը մօտենայ։ Որոշակի կը տեսնուի հիմա. միակուռ ցից սրունքներ՝ վերէն վար անվերջ կապոյտ տափատով մը հագուած. իրանը, ատոնց վրայ, անհաւատալի կարճութեամբ մը կ'երեւայ։ Հակառակ ատոր, երբ քիչ մը աւելի կը մօտենայ, ամբողջ անձը պատկի երած աստուծոյ մը վեհութիւնը ունի, իր անխռով յառաջխաղացութեանը մէջ չխոնարհեցնելով երբեք գլուխը, չզբաղելով վարը, ոտքերուն տակ եռուզեռող մարդոց մրջնակոյտով՝ ընդհանուրին երկիւղած հետացումին մէջէն երեւոյթի մը պէս անցնելով, կարծես իր նախախնամական ճամբան չարուեստակեալ։ Մանուկները կեցուցած են իրենց չրջանակները ու քիչ մը աւելի մեծերը՝ մոռցած իրենց օդաճեմ թուղթիկնե-

բուն առասանը փոխեր՝ պչուցեալ կը նային այդ հասու-կէն վեր — մինչ մէջերնէն ամենէն քաջասիրտները հազիւ դեռ կը համարձակին ժպտիլ։

Ինչ մը ետքը, իրիկուան թերամուխին մէջ, ճահիլ-ճամպազը, բլուրին չրջանը ըլած ու նոյն հանդիսաւորու-թեամբ գիւղ դառնալու պատուն՝ հակայի քմահաճոյք մը կ'ունենար. իր ճամբան եզերող տուներէն մէկուն առջեւ երկվայրկեան մը կանգ կ'առնէր ու վերնայարկին բաց պատուհանէն ներս կ'երկարէր գլուխը, որուն ի տես երկու կիներ որոնք հոն նստեր էին, լռզապատառ սենեակէն դուրս կը փախէին։

Երկու օր ետքը, ցերեկ առանց, մուեզնափիկը ամբողջ արուարձանին մէջ կը ատրաճայէր թէ «նոյն օրը, ժամը 9ին, Մալֆային Պաղը ճամպազ պիտի խազայ...»։

«Որոչեալ ժամէն առաջ», ինչպէս կ'ըսուի, երկաթե խուռն բազմութիւն մը, ուր տղաքներն ու կիները մե-ծամասնութիւն կը կազմեն և որուն եռեւէն կուգան ապաստիններու ու խոհարարներու կիրակնազգեստ չարքեր, գունդագունդ լլուր կը դիմէ Բարձրավանդակին վրայ, նախորդ օրուընէ կ'անգնուած գերաններն ու պարանները իրենց նիհար չրջանակին մէջ կապոյտ երկնքի պատառ մը կը բանտարկեն, թմբուկ մը և զլոկ մը, պզտիկ մե-նաւոր արճարանին պատին տակ հաստատուած, ցնծագին, խայտահրաւէր ու խլացուցիչ ազմուկով մը կը լեցնեն մի-ջոցը։ Եկողները հետզհետէ կը սեղաւորուին և նորեր միշտ կուգան տէն կողմէ, տէն անկիւնէ կը խուժեն դէպի բլուրը։ Զոր պատուղ ու պաղպաղակ ծախողները, բարձրակոչ ու հրմշակելով կ'անցնելին կը գառնան բազմու-թեան մէջ, սեղցնելով օրուան տօնական հանդիսաւորու-թիւնը։

Այդ ուրախ աղմուկին ու անհամբեր բազմութեան մէջ, լարախաղացը՝ Ճահիլ՝ վերջապէս կ'երեւայ լարին

ոտքը, Տժգոյն կը թռա՛ի դէմքը, բայց քայլերը ամուր են. կապոյտ աչքերուն ծփանուտ ու նոյն ատեն հաստատակամ նայուածքը — նման ծովի մարդոց նայուածքին որոնք ջուրին ու երկինքին լոյն և մոլեգին կապոյտը կը ցոլացնեն — անեղամած է առջին, իր միտքին ճամբէն դարձեր, Աւրդէն նիհար ու կարճահասակ՝ աւելի պզտիկ կ'երեւայ իր ենթացուպերուն քարձրէն ձգած հսկայի յիշատակին հակադրութեամբը։ Կուրծքէն վար եռանկիւնաձեւ հմայեկ մը կախուած կայ, որ քիչ վերջը, իր ամէն մէկ չարժումին, անխնայ պիտի ճօճայ.— «Ս. Կարապետի մասունքն էր կը փսփսան իրարու, Ս. Կարապետին որուն քարձրադայն պաշտպանութիւնը ահա կը կանչէ, ոտքին մէկը չուանին վրայ յառաջացուցած ու իր երկար ձողը երկու ափերուն մէջ հորիզոնաձեւ կշռելով, ծանրելով...

— Մչոյ Սուլթան Սաբր Կարապետ...

Թռա ու լուրջ ձայնով մը կ'արտասանէ այս բառերը և արդէն խոյացած է զառիվեր լարին վրայ, արագ ու պզտիկ քայլերով, երբեմն կենալով, քայլ մը ետ երթալու ու նորէն՝ թեթեւ ու անձայն՝ յառաջանալու համար։ Աչքերը անխափան գամած է վերը, գերանին ծայրին որ կարծես ինքն է դիմադրելի ձգողականութեամբ մը զայն քաշողը՝ և ուր վայրկեանէ՝ մը, երբ կը հասնի, պէտք կ'ըլլայ պահ մը հանգչելու։

Վարէն, ժողովուրդը ակնապիշ ու սրտատրոփ կը հետեւի լարախաղացին չարժումներուն, իր երկնագարձ նայուածքներով կը լեցնէ անջրպետը, անոր պատուանդան մը կը չինէ իր հիացումէն։— Ինչպէ՞ս, տեսէ՛ք, սրունքները բացած կ'երթայ պարանին վրայ ու զսպանակէ մը մղուած ի պէտ՝ կ'ոտանու նորէն, ծռելով աջ կամ ձախ՝ կշռացուղին մէկ կամ միւս կողին վրայ ճնշած ծանրութեանը համեմատ՝ ու կը չարուի, կը փակի նորէն լարին, տէր կ'ըլլայ իր տարրին։ Ամբողջութիւնը՝ քիչ մը հե-

ուէն դիտուած՝ ցնորականն ալ ատկերը կը ստեղծէ հակայ միալար ջուխակի մը վրայ մղուած թզուկ նուագածուի մը՝ որուն կչռաձողը ճպուռն է։

Այդ տարին, Ճահիլ, Պոլսոյ զանազան արուեստանոցներուն մէջ ուր բաւական երկար «եղանակ մը ըրաւ»՝ իր վարպետ լարախաղացի համբաւին արժանի դարձնելու մանրուք դրամի առատ հունձք մը քաղեց, սքանչացումի ու վախի աղաղակներ խլելով Պոլսեցիներէն, մանուկներու երեւակայութիւնը խանդավառելով ու Տաճիկ կիներ մաբեցնելով։ Անգամ մը, ոտքին տակ հաւկիթներ կապած բարձրացաւ լարին վրայ և ուրիշ անգամ մը, ողջ գառնուկ մը ու կրակարան մը կռնակը կապելով, վեր տարաւ ու հոն, երկնամերձ այդ սեղանին վրայ, գառնուկը մատաղ ընելով իր Սուրբին՝ զայն այնտեղ խորովեց ու հոնկէ, ամբոխին նետեց՝ որպէսզի անոր համը նայի՝ այդ երկնային խորտիկին կտորները։

Ե.

Նոյն տարուան աշնան, Պոլսէն վերադարձին, Ճահիլ Մ. քաղաքը կը գտնուէր։ Տաճիկները, որոնց առուտրականութենէն ընակուած է քաղաքը, ուրախութեամբ իր դարձը կ'ողջունեն. ամէն մարդ հոն ինչ կը ճանչնայ ու կը սիրէ։ Տաճիկ պաշտօնատարներ սեղանի կը հրաւիրեն ճամպազը ուր կ'ուզեն զայն խօսեցնել, անոր կեանքին արկածները իրեն պատմել տալ— որպէսզի վատնգին տարտուքը իրենց կարծր կաշիները ապտնէ ու իրենց ժանգոտած հոգիները վայրկեան մը ցնցուին և կայծկլտան՝ անոր քաջութեանը հռանուտ անցքին տակ...։ Ճահիլ, իր կողմէն, պէտք ունի այդ համակրութիւններուն, որոնց չուզէր տղբիւրը փնտռել. անոնք կը կազդուրեն զինք ու կը փոխարինեն իր մանկութեան շուրջը

յայտնուած ծնողքին գոյութիւնը և ամբողջ գիւղի մը ապաստանքը։

Տաճիկ բարեկամութեան այդ մթնոլորտը մասնաւորապէս հաճելի է Ճահիլին։ Հոն կը սիրուն, կը յարգեն զինք. «կեավուրը» չէ ինք հոն. կէս-տաճիկ մըն է արդէն և կարծողներ կը գտնուին նոյնիսկ թէ մխալիմանութիւնը ընդունած է... և Ճահիլ կը թողու որ այդպէս կարծեն։

Բայց այդ տարին անսովոր բան մը կ'անցնի կոր երկրին մէջ։ Սահմնութեք տաճիկներու միջեւ գաղտնի խօսակցութիւններ, խորհրդակցութիւններ տեղի ունենալու վրայ են. կոտորած, թալանի լուրեր կը հասնին չրջականերէն. քնացած մոլեռանդութեան ու վայրագութեան բնազդներ թուրքի խաչոր անբան աչքերուն երեսը կ'ելլան, ինչպէս ծովային հրէշներ՝ ջուրերուն վրայ։

Ճահիլին ներկայութիւնը արգելք մը չէ արձակ հասմարձակ մօտենալու կոտորածին վրայ խօսելու, ուր իւրաքանչիւրը մոլեգին կը հայցէ Աստուծմէ «անհաւատը կողոպտելու, սպաննելու և պղծելու» իր երբեմնակ աստուածահաճոյ մուրացներուն կատարումը։

— Դուն մնիչ ես, հոգ մի ըներ, կ'ըսեն Ճահիլին, երբ կը տեսնեն անոր տժգունիլը՝ իր ամբողջ արեւնակիցներուն դէմ ապրուող ոճիրին ի լուր։

Ու օրէ օր յետագոյող եղեռնին սպասումէն գերապրգռուած՝ Տաճիկները լարախաղացէն կը խնդրեն ներկայացում մը տալ։ Ճահիլ նախ կը վարանի, բայց այդ պահուն, հոգ, իր կողմէ մերժումի մը հետեւանքներէն վախցած՝ իր պատրաստութիւնները տեսնելու կը ձեռնարկէ։

. . . Աստուն այն օրուան ուր պիտի խաղար՝ ճամբորդ թուրք վինուորական մը դիպուածաբ կը պատմէր

Ճահիլին թէ ինք Մուչէն կուգար, ուրկէ մեկնած էր ճիշդ կոտրածը գտնելուն պէս։ Ա՜հ, Ֆիւրտաները և գինուորները ալէկ գործ տեսեր էին հոն. իր եկած տանը, ամբողջ գաշտը կը մխար կոր գետ — Ա.. գի՛ւղը,— Ան ալ մխանիրուն հետ։

— Ոչխին տո՞ւնը, կը հարցնէր Ճահիլ՝ ալերթով։

— Անշուշտ, էն առաջ անիկա, ամբողջ ընտանիքովը, կտոր կտոր ըրին Ֆիւրտաները, տունը այրեցին, և միւս տուներն ալ, եկեղեցին ալ...

... «Ցովի՜կ, Ցովի՜կ», իր մանկութեան օրերուն հին անունը, ալեխառն ճիչերու մէջ, կը բերէր հովը հետուէն, մութի, հրդեհի մէջէն, իր ծեր ծնողացը բերնէն... Ա.յդ ճիչը կը յոչոռէր ուղեղը ու իրեն կը թուէր թէ արիւնի գետ մը անկէ սրտին մէջ կը թափէր. բանականութիւնը կ'ընկճուէր, բայց ցաւը, դաչոյնի մը պէս կը դառնար մարին մէջ, սանձակոտոր չարժումներու պինք կը մղէր, դիմացիններուն վրայ նետուելու, անոնց կոկորդները սեղմելու, երեսները եղունգներովը հերկելու, պատառոտելու փափաքներով... Կը տեսնէ իրեններուն նայուածքները որ դէպի իրեն դարձած են, իր գիւղը՝ որ կը ժպտի իրեն,— ամենքը հիմա անհետացած և անոնց անհետացումը դիտողն է հիմա, որ կը ճանչցնէ իրեն թէ ինչպէ՛ս առանց խոստովանելու կը սիրէր զանոնք, ինչպէ՛ս կը յուսար, օր մը նորէն հոն ետ երթալ, անոնց հետ ապրիլ, անոնց մէջ մեռնիլ։ Հիմա, ամենուն մէջէն ինք միտակը ձեացած է այստեղ, օտարներու և թշնամիներու մէջտեղ, անօգուտ, վատ ու նողկալի՝ որմէ ինքն անգամ կը գանի, որմէ կ'ուզէ հեռանալ, դուրս վազել... Ձեռքը գլխուն կը տանի և կատաղի, վճռական թափով մը ետ քաշած պահուն՝ վիզէն կը փրցնէ հմայիկը ու գետին կը նետէ...

... Քաղաքին մեծ հրապարակին վրայ, իր կապ-
մածքին առորոտն է ճահիլ, ճահի՛լ. — ոչ այլեւս. կեանքին
այս մեծ աղէտքը մէկ անգամէն վճռականապէս հաստատ-
ցած է գայն։ Ճահիլը կատարեալ մարդ և հայ մարդ եղած է։

Ջողը ձեռքն է, թմբուկն ու զլակը կը գոռան օդին մէջ բայց չեն խեղդեր իր հոգիին աղմուկը։ Ոտքը պարանին վրայ դրած է ու քանի մը քայլ բարձրացած՝ արդէն. չուրջանակի ժանտատէմ բազմութիւնը սակայն, չէ իմացած այս անգամ, ինչպէս ուրիշ անգամներ, Ս. Կարապետի զօրութեան ուղղուղ սովորական կոչը։ Դէմքը ճերմակ է ու աչքերը զսպուած կատաղութիւն մը կ'արտացոլան։ Արագ արագ կը դիմէ, կը հասնի վեր, լարին հորիզոնական մասին վրայ ուր չկենար և նոյն գնացքով կը շարունակէ ատտատել առաջ ու ետ։

Քանի մը անգամ անուշադրութեամբ, հաւասարակշռութիւնը կորսնցնելով, քիչ կը մնայ որ իյնայ՝ երբ բնազդաբար կը ժողվէ ինքզինքը, կը չակէ ձողը ձեռքին մէջ ու նայուածքը կը սեւեռէ դիմացի գերանին տուր ծայրին, որուն վրայ յանկարծ կը յառաջանայ կատաղի արշաւով մը, վրէժին մղուեցքին մէջ վայրկեան մը մոքէն անցնելով կարելիութիւնը զայն հողէն խլելու ու վարինեներուն բազմութիւնը անով անխնայ հարուածելու, անոնց գանկերը ջախջախելու։ կը վերադառնայ ու լարին ճիշդ մէջտեղը հասնելով՝ կը կենայ... Ոտքին նեբբանները սերտիւ չուանին փակցուցած, անոր հետ մէկ մարմին կարծես եղած՝ իր ամբողջ ուժովը մղեգնօրէն գայն ալ ու ձախ կը տատանէ հիմա, կը տատանի մխասին, կը ճարճատեցնէ գերանները հողին մէջ։ Թուրքերուն բազմութիւնը վարը վախնալ կը սկսի. երբեք այսքան ոգեւորութեամբ չէ խաղացած Ճահիլ... իրենց աչքերը անորոշ սարսափով մը գամուած կը մնան անոր չարժուձեերուն ու անկէ կը թուին խնդրել, պաղատիլ որպէսզի ա՛լ կեանց, ա՛լ գթա՛յ իրենց...։

Ու ահա հայ լարախաղացը կ'անդորրի պահ մը։ Նազելի նաւու մը պէս օրօրուն՝ կը հանդիսաշարժի... Բայց յանկարծ, լեռնային ծանրութիւն մը կը զգայ մարմնոյն վրայ,— իր փայտէ ձողն է որ ահաւոր կերպով կը ճնշէ բազուկներուն, վար կը դարձնէ լոյնարաց քերերը ու կը հասկնայ— Մարէին դէմքն է զոր գրկած, մինչեւ հոն բարձրացուցեր է. մերկ մարմինին վրայ անհամար կարմիր վէրքեր կ'արիւնին ու արիւնը կը ճապաղի ձեռքերուն մէջ, հագուստներուն վրայ կը վազէ, պինդ չառագոյն կը ներկէ բոլոր «Խեղճ Մարէ, կը մտածէ ինքնիրեն, քեզի՛ զոր չեկայ վտանգի ժամուն պաշտպանելու, քեզի գոնէ փառաւոր գերեզման մը պիտի տամ. ղքեզ պիտի թաղեմ սա մեծ կապոյտ երկինքին ծոցը...»։

Եւ ինքնամոռաց՝ եռեւ ու առաջ, կը շարժի լարին վրայ։ Մերթ, աներեւակայելի բարձրութեամբ ոստում մը կ'ընէ օդին մէջ, արուեստները ծալլած, ու չփչիաւ կ'իյնայ նորէն ոտքերուն վրայ։

... Ահա ծառի մը ճիւղին վրան է, աղտարթախիտ ծառ մը որուն մէջ թռչունի բոյներ կան, որոնք կ'երգեն, օ՜հ, ինչպէ՛ս հմայիչ կ'երգեն. չեն վախնար իրմէ և չեն թռեր ծառէն երբ ինք հեծած անոր վրայ՝ զայն կը ցնցէ, խօլաբար, երջանկարար զայն կը ցնցէ... վարը, անթիւ անհամար հարանուկներու կարմիր դաշտ մըն է... ինչպէ՞ս պիտի ուզէր զանոնք քաղել. բայց չէ, չիկըներ. ինքը չատ վեր է, չա՞տ վերը, գրեթէ երկինքին մէջ։— կը կենայ յանկարծ, երկվայրեան մը կ'անցնի և կը տեսնէ թէ ինչ որ հարանուկ կարծեց, Տաճկի կարմիր ֆէսեր են, Տաճկի ֆէսեր միայն...։

Եւ արիւնին չլացքը աչքերուն մէջ, բայց քանակտնութիւնը մէկէն ի մէկ զտուած, պայծառացած՝ ինքն իր մէջը սուզող նայուածքով մը կը գրկէ իր էութիւնը ամբողջ, ուրիշներուն զուարճութեանը համար ապրող,

զոհուող իր պզտիկ էութիւնը՝ որուն ճակատագիրն է հոդ, մարդկէ վեր, բարձանց վրայ իր դատապարտուած անկարողութիւնը... Ճահիճին հոգին կը փայլատակէ և այդ սուր չղիւնին տակ կ'ըմբռնէ հիմա՝ մէկ անգամէն իջնելու, մարդոց մէջ, մարդոց վրայ իջնելու պէտքը... Ոտչուամին ու գործադրութեանը մէջ հոգիս երկվայրկեան մը կ'անցնի ու ահռելի մռնչիւն մը արձակելով բազմութեան ամենէն խիտ մասին վրայ կը նետէ նախ իր ահագին ձողը— անիկա որ կեանքին խոհականութեան ու հաւասարակշռութեան չափն ու նշանը եղաւ— և անոր նետէն կը նետուի ինքն ալ, թշնամի գլուխներուն վրայ, թեւատարած ու ճչալով՝ երկինքէն իջնող վրէժի հսկայական թռչունի մը նման— անկումով մը որ յաւիտենականութիւն մը կը տեւէ և որ կը թուի անհուն, անվերջ բարձրացում մը ըլլալ...

ՇԻՐԱԿ

Ա. տրցաճ, թիւ 3 — 1905

ՄԵԿԵՆԱՍԸ

(ՆՈՐԱՎԷՊ)

Ա.

Հազար-ինը-հարիւր-վեց տարին Եգիպտոսի ռակեզտին էր։ Կը բաւէր որ մէկը յիսուն ռակի ունենար, կամ առանց ատոր՝ ունենար միջնորդութեամբ գործող բարեկամ մը մեայն, կրնար Սակարան մէջ ուզածին չափ բամպակ կամ արժէթուղթ, և երկրին մէջ աչքը կարծեն չափ հող գնել։ Ախձանագրութիւն մը, ատորագրութիւն մը, եղաւ լմնացաւ 2000 կինդինար բամպակ, 3000 «Սրինինկ», 2000 «Սոլթ էնտ Սօտա», Մաթարիէի կամ Մարիութի մէջ ֆէտաններով հող, իր անունին փոխանցուած էր։ Երեք օրէն կամ երեք չաբաթէն զանոնք կը ծախէր հարիւրին յիսուն, երբեմն հարիւրին հարիւր չահով և կը գրպանէր տարբերութիւնը զոր անմիջապէս կը «պառակցնէր», միեւնոյն միջնորդին դրդումով, ասելի մեծ քանակու-

թեամբ բամպակի և արժէթուղթի, աւելի ընդարձակ տա-
րածութեամբ հողերու՝ իրրեւ կանխավճար... Այսպէսով,
եղան ամսականն վեց ոսկի առացող գրասենեակի պաշտօն-
եաներ՝ որոնք աներեւակայելի գումարներու տէրացան.
նախ զարմացան, գինովցան, յետոյ հղօր հաւատքը ու-
նեցան իրենց գործի-մարդու գերազանց կարողութիւննե-
րուն և ըստ այնմ խօսեցան ու չարժեցան։ Ամենքն ալ գրեթէ
նոյն թափով և նոյն չափով հարստացած՝ անոնք այլեւս կը
զարնէին իրենց ապրելու եղանակին չանկարծակի փոփո-
խութեամբը, ամէն գիշեր կխաչխարհիկ կին մը կը քաշ-
քըշէին Թատրոնէ Թատրոն ու պատէ պատ, կիզիրէն կամ
Բամլէի ճամբուն վրայ կատք կամ օթօմօպիլ կը քշէին
և կը հագուէին ու կը պքուէին այնպէս՝ ինչպէս Միւարէտ-
ները, Քոթուինները ու Մօսէրինները... Ամէն օր Եգիպ-
տոսի համար նոր ընկերութիւն մը կը կազմուէր, կեդ-
րոնը Լոնտոն կամ Պրիւքսէլ, և հազիւ կազմուած՝ շա-
հադիտութիւնը ձեռք կը դնէր անոր վրայ, հարիւր-հա-
զարաւորներ կը գնէր ու կը ծախէր անոր ակտիոններէն՝ ո-
րոնք գեռ չրջաբերութեան խակ հանուած չէին և երբեմն
ընդամէնը չիաւուն հազար էին միայն... Ծերուկ Եգիպտո-
սին վրայ ճշմարիտ վերադարձն էր տատուածաչնչական
ժամանակներուն, Փարաւոնի երազին պարարտ երինջներն
էին որ կը ծնէին երկրորդ անգամն ըլլալով... Պէտք
չկար հողը բռնելու որպէսզի ոսկի կտրէր. կը բաւէր գնել և
ծախել, ծախել և գնել թուղթի վրայ, անհուն անհամեմա-
տութեամբ հողը Եգիպտոսի, իր անապատներովն ու
ալի լիճերովը՝ որպէսզի ան «բարձրանար», բարձրանա՛ր այն-
չափ՝ որ երկինք հասնէր ու խառնուէր անոր հետ, իրեն հետ
երկինք փոխադրելով կէս կամ քառորդ օրինական վաճա-
ռականի մը չնորհիւ նոյն պահուն գինք ունեցող իր
երջանիկ ակտիականատէրը... Նոյնպէս, բամպակի երեւա-
կայական հակերը, իրարու վրայ գիզուելով, երկինքի
ճօթնեորդ յարկը հլլող կակուղիկ սանդուղ մը կը ձե-

ացնէին, և արժէթուղթի քարդերը, վրայ վրայի չարուած, կը թուէին ունենալ ակնապարար և անգախտիղ քաղցրութիւնն եթերային խաւերուն ուր կը թռէր անոնց տէրը... Մէկ խօսքով՝ րոլոր Եգիպտոս, իր տափակութիւնէն խլուած ու վերացած, բարձունքներու մէջ կը սաւառնէր այն տարին . . .

Բ.

Յակոբ աղա Ճէնկէճեան — մեղա՛յ, Ճէնկէճեան էֆէնտի, յորմէհետէ Գուսան. Երեսփ. Ժողովոյ անդամ և միաժամանակ առեւտրական է ազգային վարժարանի հոգաբարձութեան — վաղուց Եգիպտոս հաստատուած վաճառական մըն էր։ Անիկա մէկն էր «Արարատ» հայ-մասնական օթեակին սաստկերէն, որ այդ պատճառու երկք հատ ալ — երկք սաստ — իր անունին տակը սեպհցուցած էր՝ ա՛յն ֆրանսատառ կնիքին վրայ զոր անվրէպ կը կոխէր իր հայերէն ձեռագիր ստորագրութիւնը ներքեւ... Հպարտ էր անով, կ'ուզէր որ ամէն մարդ գիտնայ իր «մասօն» ըլլալը, որովհետեւ գիտէր թէ Եգիպտոսի մէջ չատերն են մասօն, չատ կարեւոր անձեր, եւրոպացի թէ Արաբ, որոնցմէ կը հաշուէր թէ կրնայ օգտուիլ իր գործի յարաբերութիւններուն մէջ... Այդպէս ալ եղած էր. Ճէնկէճեան էֆէնտի քանի տարի առաջ առանց ոեւէ դրամագլուխի սակ կոխած էր Եգիպտոս, հաշիւ պահած, փախցուցած և ծախած էր, իսկ այսօր ազէկ վաճառականի մը համբաւն և 4-5000 ոսկի դրամ ուներ... Իրաւ է թէ զարգացումը իրեն կը պակսէր, թուրքերէն միայն կը խօսէր և թէպէտ բաժանորդ էր չատ մը թերթերու՝ բայց անոնց մէջէն Ճիւրիսէն միայն կը կարդար, այսինքն կրնար կարդալ, ինչ որ պատճառ մը չէր հարկաւ որ դպրոցի Հոգաբարձութեան անդամ ու առևնապետ չընտրուի... Ի մանկութենէ զինք ճանչցող իր հայրենակիցները կ'ըսէին թէ՝ Յակոբ, մինչեւ տասնըվեց տարեկան հասակը, ոտքը բոպիկ ու գլուխը բաց, դրացի աղայի մը

կոլերը կ'արածէր... Հիմա մաքուր կը հագուէր առկայն, հատ փորին վրայ ոսկիէ հատ ալ շղթայ մը կը կրէր, և երբ դուրս ելլէր՝ աւելի յաճախ կառք կը նստէր քան կը քալէր... Ամուսնացած՝ երկու զաւակ ունէր, մանչ մը ու աղջիկ մը, որոնք Ֆրէրներուն և Սէօռերուն կ'երթային, բնականաբար... Իր ջանքն էր, կ'ըսէր, ազգային վարժարանը անանկ վիճակի մը հասցնել, որ "չնորհքով մարդոց" զաւակները ալ հոն կարենան երթալ, իրեններէն՝ անշուշտ՝ սմենէն առաջ, բայց ատոր համար դեռ ժամանակ կար... Ահա այժմ, ինքն ալ մինչեւ գլուխը մխրճուած Սակարեանի և հոգեյին առուծախի գործողութեանց մէջ— իր կաշխի գործն իսկ այդ պատճառաւ կը տուժէր քիչ մը — պէտք եղած չափ չէր կրնար նայիլ դպրոցին, բայց անմիջապէս որ բոզիսիօնը ձեռքէ հանէր, կը ճնար միայն հոդերը զորս պիտի պահէր՝ որովհետեւ դեռ չատ պիտի բարձրանային անոնք և այն ատեն տեսէք թէ ինչ պիտի ըլլար դպրոցը...

Ա՛հ, ո՞րկէ ո՛ւր, ճէնկէճեան էֆէնտի, միտքս կ'իյնաս այսօր և առիթ կուտաս որ զքեզ ծանօթացնելով յոյս տամ, օրինակի համար, մեր բոլոր երիտասարդ ընթերկուսներուն թէ օր մը կրնան դեսպան դառնալ, մեր անշնորհ դերասանիկներուն՝ մէյմէկ Սպամեան ըլլալ, մեր չուբըքաչած ուսուցիչներուն՝ իւրաքանչիւրն իր անհատական վարժարանն ունենալ, մեր ձայնաւոր դասատուներուն՝ կամիասա վարդապետի հոչակը չանկալ և մեր նոր ուխտի անթիւ յեղափոխականներուն՝ մէյմէկ Եփրեմ ըլլալ ու ազատել Պարսկաստանը, եթէ ազատած չէ մինչեւ այն ատեն... Շնորհակալութի՛ւն անոնց կողմէ, ճէնկէճեան էֆէնտի, բոլոր անոնց կողմէ որոնք քեզ արհամարհեն թէ ես, երեսդ սիրտը կը բաբախէ աչքի առջեւ բերելով քու երեսիդի բոկոտն ու բոկգլուխ սիլուէթդ կովերու ետեւէն երերտալով ընթացող, և այսօրուան դիրքդ եգիպտահայ վաճառականի, երեսփոխանի և ատենապետի ազգային երկաւոր վարժարանաց հոգաբարձութեան...

Գ.

Այս միջոցներուն էր, որ օր մը, Գաւառ. երեսփ. ժողովոյ մէկ նիստին մէջ, առենապետը՝ Գասպար փաչա՝ հանդիսաւորապէս յայտնեց իր պաշտօնակիցներուն թէ՝ ինքն ալ ուզելով իր կարողութեանը չափով օգտակար ըլլալ ազգին, որուն ծախքով քսանի չափ ուսանող ղրկել Եւրոպայի համալսարանները՝ որպէսզի բան սորվին, մարդ ըլլան, և իրենց երկիրը վերադառնալով՝ ժողովուրդին ծառայեն... Բուռն ծափահարութիւններու մէջ այս յայտնութիւնն ընդունէ վերջ, փաչան աւելցուց.

— Ձայս ունիմ որ ուրիշներ ալ իրենց կարողութեան չափով նոյնը կ'ընեն...

Ճէնկէճեան, որ ներկայ էր այդ նիստին, ետքէն պատմեց թէ փաչան այս խօսքը ըսած պահուն ի մէջ այլոց իրեն ալ նայեցաւ, ինչ որ փափաք մը կամ ուելի ճիշդ՝ իրեն ուղղուած հրաման մըն էր։ Այդ հրամանը անմիջապէս, առանց ժամանակ կորանցնելու, գործադրելու էր — կը խորհէր Ճէնկէճեան — որովհետև այդ պահուն ինք մեծ յոյսեր դրած էր փաչային վրայ, անոր մասնակցութեամբը կազմուող Պանք օֆ Թանթայի գործին մէջ իրեն կարեւոր բաժին մը ապահովելու, այնինքն «առաջադրութիւններէն» անկախաբար մեծաքանակ ակսիօն և թերեւս քանի մը հատ ալ հիմնադրի բաժին առանալու համար։

Իր վերոյիշեալ ազգօգուտ ծրագրին գործադրութեան պատշաճ եղանակը գտնելու համար՝ Ճէնկէճեան խօսեցաւ Լեւոնին։ Լեւոն իր գրագիրն էր, շատ աչքոյժ և ճարպիկ երիտասարդ մը, յեղափոխական, այսինքն յեղափոխական կուսակցութեան մը անդամ, որ Ճէնկէճեանի քով ունեցած իր գրագրի պաշտօնէն զատ՝ կը վարէր նաեւ անոր բովանդակ ազգային գործերը, իրրեւ անոր անպաշ-

տօն խորհրդականը։ Արդարեւ, ՃԷՆԿԷՃեան Լեւոնի խորհուրդներովը կը չարժէր, որչափ ալ աաեն ատեն անոր հետ վիճաբանելու, անոր կարծիքները հերքելու պերճանքը ուզէր տալ ինքզինքին, պարզապէս հաւատացնելու և գուցէ հաւատալու համար նաև թէ՝ ամէն քան ինք իր խելքովը կը դատէ և իր խելքովը կը վճռէ...։ Լեւոնն էր որ կ'որոշէր բաթրօնին հետեւելիք ընթացքը ազգային գործերու մէջ, կը գրէր անոր նամակները, զայն կը լարէր և կը խօսեցնէր ժողովներու ատեն, խոհեմ որքան պէտք է եւ խիզախ որքան կարելի է, նպաստաւորելով իր — Լեւոնի — պատկանած կուսակցութիւնն՝ այնչափով որչափ հնար էր առանց ՃԷՆԿԷՃեանը փաշային աչքին կասկածելի ընծայելու...։ ՃԷՆԿԷՃեան ալ, իր կողմէն, ժողովներու մէջ զգուշութիւնը կ'աւանդնար՝ իր կանխորոշ կարծիքը յայտնելէ առաջ՝ անոր մասին ա՛լ ոեւէ վիճաբանութիւն չընդունելու, և ասիկա գրեթէ միշտ կը յաջողէր իրեն, ըստ որում իր ընկերները միմիայն փաշային խաթերը համար, պարզապէս անոր կամքը յարգած և անոր հետ կապ մը ունեցած լուրու համար, պաչոն սառանձնած մարդիկ՝ չատ ալ հոգ չէին ըներ որ գործերը այս կամ այն կերպով կարգադրուին։

Լեւոն «Որոտ»ի կ'աչխատակցէր, չարաթական պըզտիկ լրագիր մը որուն խմբագիր-անօրէնն էր Հայկ Լափիկեան, նախկին ուսուցիչ, կէս-խաչագող և կէս-տիրացու չիաւն տարեկանի մօտ մարդ մը, որ երկար անգամ կուսակցութիւնն փոխած էր և հակառակ ատոր՝ իր հիմակուան պատկանած կուսակցութեան մօտ և նոյն իսկ անկէ դուրս ժողովուրդին մէջ բաւական ազդեցութիւն ունէր, չնորհիւ իր աղմկոտ ու անկիրթ գրիչին՝ որուն «կորովի» կ'ըսէին իր համակիրները...։ Իրաւ է թէ Լեւոնին «Որոտ»ի աչխատակցութիւնը ունէր իր անպատեհութիւնները՝ ՃԷՆԿԷՃեանի համար՝ որ զայն իրմէ գոզցուած բան մը կը նկատէր միշտ, բայց ունէր նաև իր առաւելութիւնները, որոնց ա-

ռաջինը ա՛յն թէ՝ այդպէս մխայն կը սանձուէր Լոփիկեանի քերանը՝ որ այլապէս պիտի չխնայէր դպրոցներու Հոգաբարձութեան անուանուած սահնոպետին, և եթէ խնայէր ալ՝ շատ աւելի պիտի նսեմացնէր իր լուսթիւնը...

Դ.

Երբ ձէնկէճեան յայտնեց Լեւոնի թէ՝ հաստատապէս որոշած է իր ծախքով ուսանող մը պահել Եւրոպա և անոր խորհուրդը հարցուց ուսանողին ընտրութեանը մասին, Լեւոն մէկէն ի մէկ ա՛ս հանճարեղ գաղափարը ունեցաւ... Լոփիկեան վերջերս հակայական բէքլամներ կ'ընէր «Որոտ»ի մէջ՝ իր հայրենակիցներէն նորեկ նկարիչի մը չուրջ, որ արհեստով ներկարար և քիչ մըն ալ գծագրութեան համար յարմարութիւն ունենալուն, օրին մէկը Սրտակերի մէջ տունը-տեղը ցրուած, ընտանիքն առած և Եգիպտոս եկած էր։ Հոս, սկսած էր նկարազարդ քարթփոստալներ և լուսանկարներ «մեծցնել»։ Իր չինած Նեղոսի եզերքները, բուրգերը, արմաւենիներու տակն քոցավատող վերջալոյսները, սափրակիր Ֆելլահ աղջիկներն և եգիպտական սպիտակ աւանակները (իրենց մանուկ իշապաններովը) կը գնուէին եւրոպացի զբօսաշրջիկներէ, մինչ հայ, յոյն և սիւրիացի տպատեաններ (բարվընիւ) ալ՝ անոր կը յանձնէին իրենց և իրենց ընտանեաց «իւղաներկ» կենդանագրին պատրաստութիւնը, լուսանկարի վրայէն...։ Վերթիկեան — այս էր նկարիչին անունը — քիչ առեղծան մէջ բաւական յաջողած կը սեպուէր՝ այնպէս որ մէկ երկու չաբաթ առաջ Գահիրէի ամենահարուստ պողոտային վրայ, անոր մեծագոյն պատկերին դէմը, խանութի մը վարձեր էր ուր կը ցուցադրէր և կ'աշխատէր միանգամայն։ Այդ «բացման» առթիւ «Որոտ» իր է՛ն ազուր, է՛ն փառաւոր գովեստները գրեց, անուանելով Վերթիկեանը «բնական հանճար մը որ պատիւ

կը բերէ զինքը ծնող ազգին և անոր քաղաքակրթական և գեղարուեստական բարձր ընդունակութիւնները ցոյց տալով Եւրոպայի՝ կը ծաղայէ նաև հայկական գաղին...»։ Լափիկեան կ'աւելցնէր. «Ո՞վ գիտէ ի՞նչ Բամպրանթներ և Քարոլիւս Տիւրաններ, Բաֆայէլներ և Պոնաններ, Թիղիաններ և Պուկըռոններ (կը յիշէր խաւն ի խուռն, հինը նորին, արժէքաւորը անարժէքին հետ) յառաջ պիտի գային Քերթիկեաններէն՝ եթէ միայն անոնք ինկած ըլլային աւելի նպաստաւոր միջավայր մը, եթէ ոսկիներու մէջ յղփացած անոնց թախտաւոր ազգակիցները ուզէին միայն օգնել, ձեռք բռնել անոնց. Մեկենասի մը դերը կատարել անոնց մօտ և այսպէս առիթ տալ՝ որպէսզի հայ հանճարը լիսիքերթիի ծաղկի ու լուսաւորէ անուանը այն ազգին որուն ծոցէն ծնած է...»։ Ցետոյ, կ'ըսէր, «Եգիպտոս գալով Քերթիկեանի նպատակն ալ ուրիշ բան եղած չէ արդէն, այլ միայն ցոյց տալ իր կարողութիւնը հայ հարուստներու այլասերած դասակարգին և գտնել անոնց մէջ այն նուազ ապականած սիրտը՝ որ պիտի յանձն առնէր իրեն պէտք եղած նիւթական աջակցութիւնը ընել՝ քանի մը տարի բարիզ երթալու և իր արուեստը կատարելագործելու համար...»։ Պիտի գտնուի՞ այդ մէկը՝ Փարուտաններու երկիրը բնակող հայ հարուստներու անչնորհք դասին մէջ։ Պիտի տեսնե՛նք» կը վերջացնէր Լափիկեան «Որոտ»ի յօդուածը, կտրուկ և կէս ապառնական ձեւով մը։

Ճէնկէճեանի գրագիրը՝ Լեւոն՝ իր վարպետին կ'աջալարկէր Լափիկեանի ոգեկոչած այդ Մեկենասը ըլլալ ճիշդ... Ճէնկէճեան, որ Մեկենասէն բան չէր հասկնար, ընդդիմացաւ նկարիչի մը համար ծախք ընելու գաղափարին. բժիշկը, փաստաբանը, երկրաչափը կամ առ առաւելն ճարտարապետը — որովհետեւ Եգիպտոսի մէջ նոր չէնքեր շատ կը չինուէին — կը հասկնար, բայց նկարի՞չը՝ ո՛չ։ Ցետոյ, ուսանող կամ որբեգիր ըսելով՝ պատանի մը կ'ըմբռնէր ինք, որ մինչեւ կեանքին վերջը և ամենաբարձր

դիրքերու հասնելէն ետքն ալ՝ երախտապարտ պիտի ըլլար իրեն, մինչ Գերթիկեան ըսուած անձը քաւասարութիւնը անցուկ մէկն էր՝ որ դժուար թէ —կը մտածէր— իր ձեռքը պարզէր... Լևոն պերճախօսութեամբ պաշտպանեց իր դատը. նախ, Գերթիկեան արդէն անուն ունեցող և իր կարողութիւնը ապացուցած արուեստագէտ մըն էր՝ որուն մասին վերջէն ոևէ յուսախաբութիւն պիտի չկրէր բարերարը. Ցետոյ՝ բժիշկ, փոստաբան և ուրիշ այդ կարգի ապարէշներու համար ուսանող պահելը չափազանց սովորական դարձած էր վերջերս, ատիկա ամէն մարդ կ'ընէր և այդ ընողը կը յայտնէր թէ զարգացուածն և գեղարուեստական ճաշակի մասին չատ ալ յուսալացած մէկը չէր... Ցետոյ, Փոսպար փաշան ալ անցեալները այցելելով Գերթիկեանի աշխատանոցը՝ հետաքրքրած էր անոր նկարներուն վրայ, որով՝ այս տեսակ պաշտպանութիւն մը փոշային ալ հաճելի պիտի թուէր... Ամենէն վերջը — գերազոյն փաստը որ դղրդից Ճէնկէճեանը — նկարիչը արդէն իսկ աչերը ըլլալով իր արուեստին՝ պէտք չունէր երկար տարիներ Եւրոպա մնալու, միայն տարի մը կը բաւէր իր չգիտցածը սորվելու և վերադառնալու համար Եգիպտոս, ուր իր գծած պատկերները այնուհետեւ եռապատիկ գինով պիտի ծախուէին... Այս խօսքին վրայ, Ճէնկէճեան մտածելու ժամանակ ուզեց...

Նոյն օրուան իրիկունը, Լևոն, Լափիկեանը և Գերթիկեանը տեսնելով, պարզեց իր ծրագիրն ու անոր գործադրութեանը համար իր ակսած աշխատութիւնները... Ամբագիրը չէր հաւատար այդ ծրագիրին յաջողութեան, մինչ նկարիչը հաւանականութեան յոյս մը տեսնելով, կը փարէր անոր և գործը սեղի դիւրացնելու համար կ'առաջարկէր որ վերադարձին հետզհետէ հատուցանէ իրեն համար ըլլալիք ծախքը. սակայն իրրեւ երաշխաւորութիւն պատրաստ էր Ճէնկէճեանին յանձնելու իր գիւղէն բերած երկու գորգերուն հետ՝ նաև կնոջը մէկ քանի կտոր գոհարեղէնները... Լևոնին թողուցաւ այս առաջարկը ներ-

կատացնել, ա՛յն պարագային ուր տեսաներ թէ անհրաժեշտ պէտք է ան։

Իրօք ալ, անիկա պէտք եղաւ.... Սակարանին մէջ արժէթուղթերու առժամեայ անկում մը, նախ ձէնկէճեանը կը ստիպէր յետաձգել այս խնդրին նկատառումը. յետոյ, վաճառականը կը չարունակէր լուրջ չգտնել նկարչուհիեան առարկան.... Վերջն վայրկեանը վճռական հասաւ, վախնալով զայն ի սպառ կորսնցնելէ, և իրրեւ թէ իր կողմէն ըլլար՝ ներկայացուց Քերթիկեանի յիշած պայմանները, զորս ձէնկէճեան ընդունեց, դեռ բաւական մը ընդդիմանալէ ետք...։

Եւ այսպէս, երկու չարթուհան միջոցին չատպով չատ մը վերջալուսաւոր արմաւենի, ասփորակիր ֆելլահ աղջիկ և սպիտակ ուռանկներ նկարելէ ու խանութին առնոնցմէ լեցնելէ ետք, Քերթիկեան պատրաստուեցաւ մեկնիլ, Բարիզ՝ «լուսոյ քաղաքը», «արուեստի հայրենիքը»։ Գործերն ու գոհարեղէնները յանձնեց ձէնկէճեանի՝ որ ի փոխարէն խոստացաւ ամիսը 150 ֆր. ղրկել իրեն և 100 ֆր. ալ այսուհետ ընտանիքին տալ, մինչեւ տարի մը...։ Վաճառականը առաջարկեց գրաւոր պայմանագիր մը և ուանդներուն համար մուրհակ մը առորագրել, բայց միւսը մերժեց՝ ըսելով.

— Դուք իմ բարեբարս էք... մինչեւ կեանքիս վերջը ես ձեզ երախտապարտ կը մնամ... ինձ համար ամօթ է պայմանագիր կամ մուրհակ առանալ ձեզմէ....

Ասիկա ձէնկէճեանի առաջին ուրախութիւնը եղաւ այս գործին մէջ....

Ե.

Վերջին օրն էր. քանի մը ժամէն Քերթիկեան կը մեկնէր և եկած էր հրաժեշտ տալ իր բարեբարիներուն։

միասին էին իր կինը զոր ներկայացուց, և իր անդրանիկ զաւակը, 13 տարու մանչ մը, որ սխալ գար ամէն ամիս ընտանիքին յատկացուած «նպաստը» գանձելու.... Ամենքըն ալ խոնարհ և յուզուած երեւոյթ մը ունէին. «գեղարուեստ», «բարի», «բարերար», «Աստուած» «յաջողութիւն», բառերը կը յղյեղուէին ամէն վայրկեան, ճէնկէճեանի կողմէ ծանր ու համեստ հանդիսաւորութեամբ մը, Փերթիկեանի բերնին մէջ եռանդուն և վառ չեշտերով...

Եկաւ հրաժեշտի պահը։ Նկարիչը, կինն ու զաւակը յաջորդաբար ծռեցան համբուրելու ճէնկէճեանի ձեռքը որ բազուքով եւ քաշից և մեայն պզտիկին երկարեց գայն... Երջանիկ ընտանիքը դուրս կ'ելլէր արդէն, երբ վաճառականը կանչեց Փերթիկեանը, և Լեւոնին աչքին տակ՝ որ զարմացած կը նայէր ըլլալիքին, գրպանէն հանեց իր տասը տարի առաջուան մէկ լուսանկարը, տուաւ գայն նկարիչին և ըսաւ.

— Եթէ տարի մեծը Բարիզի մէջ չունէք և ինձի թերէք՝ թէ՛ դուք ձեր ըրած յառաջդիմութիւնը ցուցուցած կ'ըլլաք և թէ՛ ես յիշատակ մը կ'ունենամ ձեզմէ.... Տակը՝ "Յակոբ ճէնկէճեան, ծնած 1854-ին" կը գրէք.... Զո՞ւր, միւսիւ Լեւոն.

— Ինչո՞ւ չէ... պատասխանեց Լեւոն, մինչ Փերթիկեան լուսանկարին վրայ հետաքրքիր ակնարկ մը ձգելով և գայն գրպանը տեղաւորելով՝ կ'ըսէր չողիքները վազցնելով.

— Գլխաւս վրայ... ամենայն սիրով... կրկին մեռած բարով...

— Ո երվուար, պօճ վուայած... բայց ճէնկէճեան ուժգին չեչտով մը, յստակ տեսնելով իր ֆրանսերէնը գործածել Բարիզ գացողի մը առջեւ, հոգ չէ թէ ան բնաւ ֆրանսերէն չգիտնար...

2.

Վեց ամիսէն Քերթիկեան սախտուեցաւ Թողուլ Փարիզը և Եգիպտոս վերադառնալ.... Սակարանական տագնապ մը վեր ի վայր չրջած էր ճէնկէճեանի հաշիւները, Հողերը և արժեթուղթերը ծախած — աւելի ծախուած քան թէ լինք ծախած,— հազիւ կրնար իր դիրքը պահել, դադրեցնելով երբեմնի չռայլութիւններն ու բոլոր բարերարութիւնները. Քերթիկեանի գրուեցաւ որ ոչ երեն, ոչ ալ ընտանիքին համար այլեւս կարելի է խոստացուած ամսականը վճարել։ Այս լուրին վրայ նկարիչը առաջին չոգենաւով ինքզինք Ալեքսանդրիա նետեց.... Աւազ, գործերն ու գոհարեղէնները ծախուած էին և 49 ռակի բռնած։ Վաթսունէն հանելով կը մնար 11 ռակի ճէնկէճեանի պոհանջքը, որուն դէմ Մակենասը առացաւ իր իւզաներկ կենդանագիրը։ Ան մինչեւ հիմա կախուած է իր հիւրասրահին ճակատը։

«Որոա»ի խմբագիրը՝ Լափիկեան՝ պատրաստուեցաւ հարուածել «կեղծ մեկենաս»ը, բայց Լեւոն յաջողեցաւ առաջքը առնել այդ գայթակղութեան։

Գալով Քերթիկեանի՝ Փարիզէ դարձին՝ իր գոյները նուազ պոռոտ էին, գիծերը նուազ խիտ, և իրեւ նախկին աշակերտ Ակատէմի Ժիւլիանի՝ ան աւելի լաւ գիտեր ակառ վաճառել իր նկարները.... Քերթիկեան ապերասխան չէր. և գիտնալով որ այդ բանը կը պարտի ճէնկէճեանի՝ երբեք դէշ չէր խօսեր անոր մասին. ընդհակառակը, ամէն Ծնունդի ու Զատկի իր տղուն հետ այցելութեան կ'երթար անոր ու եթէ ինք չէր պագներ՝ գէթ թոզուն պագնել կուտար ճէնկէճեանի ձեռքը, որ, ինչ ալ ըլլայ, միշտ Մակենասի մը, իր Մակենասին ձեռքն էր...։

ՇԱՆԹ

Բ. Տարի, թիւ 26 — 1912

ԽԱՐՈՅԿԸ

ԱՌ Լ· Ս·

94ը և 95ը, Պոլսոյ մէջ, Արհաւիրքին երկու առաջին տարիները եղան։ Այրերը, գործի միջոցին, փոխելով յանկարծ իրենց ձայնին չեչտը, ներսերը պատահած ջարդերու լուրերը կը փսփսային իրարու ականջն ի վար։ Գիւղերը, լամբարին լոյսով, կ'ինեային ու տղաքը չունչերնին բռնած մտիկ կ'ընէին օրուան մէջ իմացուած նոր «դէպք»ին պատմութիւնը։ Եթէ գետնատարկի սենեակ մըն էր ուր կը գտնուէին՝ ձայնը դած կ'ելլէր, հազիւ լսելի, հակառակ ատոր, գոց վարագոյրը յաճախ սեղմ կուտար, երկիւղոտ մտածութիւն տակ, նայուածքին որ դուրսը, պատուհանին եռև, հաւանական լրտես մը կը փնտռէր։ Երբոր, կամաց կամաց, եղելութիւնները, ահռելի, սրոչուեցան, կսկիծին հետ որ կը գալարէր սրտերը, ծնաւ միեւնոյն ատեն յոյսը մօտաւոր

վերջի մը մեր հինաւուրց ցաւերուն, յոյսը Ազատութեան, ու չատ անգամ առաջինը տեղի կուտար վերջինին, անոր ցնծագին պարին առջեւ։ Ամէն օր, եւրոպական մարտանաւեր էին որոնք Տարտանելէն կ'անցնէին, անընդհատ երթեւեկութիւններ՝ Պատերխարքարանին ու դեսպանատանց միջեւ, հանդէսներ, լաց օղին, ուր տարիներէ ի վեր արգիլուած Հայաստանին անունը կը հնչէր, կը գոռար, երկինք կը թռչէր նաչխաուն արտաճիններուն հետ՝ իբրեւ թէ, արդէն իսկ, իրականացած ըլլար մեր երազը. յեղափոխական ծանօթ անձեր որոնք ազատ համարձակ կը պտըտէին քաղաքին մէջ ու անտարակուսելի մտածումը կ'առթէին թէ տակաւին կատաւարութիւնը կը վախնար մեզմէ. ասոնք, ամէնքը, միացած, կը գինովցնէին մեզ ու ա՛լ անուշադիր ականջով մը մարկ կ'ընէինք գաւառներէն հասած նորագոյն ջարդերու գուժերուն։ Եսաց չէլիճ մեզի, Պատմութիւնն ի ձեռին, թէ արիւնի գետ մը յաստկելով միայն կարելի է տիրել ազատութեան։

95ի ցոյցը, սակայն, չատ հաւատքներ դղրդեց։ Հին մտ նորէն և աւելի չատ, երիկուան մութը կոխելէնետքը, հայ տուներու դուռները խորհրդաւոր հարուածներով կը զարնուէին։ Երիտասարդ մը, չուտով ներս սպրդած ու դուռը խնամով իր ետեւէն գոցած՝ տունին «էֆէնտին» կը հարցընէր, գրպանէն լայն ծալլուած թուղթ մը կը հանէր որուն տակը կարմիր կնիք մը կը փայլէր ու Ջէյթունի զէնք հայթայթելու համար կամ պարզապէս սաբրը գործին անուշով՝ նախապէս քոմիթէին կողմէ որոշուած «ընուէրը» կը պահանջէր ու կը մեկնէր, իրեք և ապառնալից՝ պատահական մերժումի մը առջեւ։ Հիմա, ճչմարիտ փրկանքի մը պէս կուտային պահանջուած դրամը, ակտարկելով յաճախ, ոչխիկ խանու թպտանէն մինչեւ մեծ վաճառականը, չփնտռելով անգամ թէ ո՛ր կուսակցութեան արկղը կ'իյնար անիկա, եթէ չտարկէին՝ յաջորդ անգամուն՝ թէ դեռ նոր տուած էին իրենք։ Միեւնոյն տանն, երբոր ընտանիքը, քակին

մէջ, հաւաքուած կը գտնուէր ճաշի սեղանին չուրջը, յանկարծ մէկ մարդու պէս կը բռնէր չնչառութիւնը ու մոխիկ կ'ընէր դուրսը փողոցներէն անցնող հնձեալ ասոխկանները քաւատարոփին։ Երկիւղը, գիշերուան սոսկերին պէս, տունը անկիւններէն դուրս կ'ելլէր նորէն, առաջ կը քալէր ու կը լեցնէր սրահները։

Այդ տանն էր որ մայրս կրկին ձեռք առաւ իր հին մէկ պահանջումը։ Գրքերս, տունին մէջ, իր ամէնօրեայ մտասանջութիւնն էին։ Այն օրէն ի վեր ու վաստիսի չգեղեցիկ մը մէջ երիտասարդ հայ մը, երկար մազի գէշով, մօտիցած էր ինձի և ուսանողի գրքերս թղթատել ուզած, այն օրէն ի վեր իմ հայերէն գրքերս, կամ անոնց մէջէն անոնք որոնք կրնային վտանգաւորնկատուիլ, մտած էին թիթեղէ տուփերու մէջ ու գացած տատասողին գիրուններուն տակ անուրեւոյթ ըլլալ։ Ետքէն այդ թաքստոցն ալ բաւական ապահով չէինք սեպած ու պարտէզ տարած էի, մանիշակներու ածուի մը քով թաղելու՝ օր մը կրկին անկէ ալ անվտահ իր տանջուտն տեղը փոխելով։

Հիմա, մայրս կ'ուզէր որ այրեմ զանոնք։ Անվերջ ոտչանքներ էին ու սպառնալիքներ որոնք ամէն իրիկուն գիս կը ձանձրացնէին ու կը ջղագրգռէին ալ։ Միշտ գիմադրած էի, չկրնալով ցաւագին զոհողութիւնը յանձն առնել վերջնական քաժանումի մը այն ամէն հատորներէն որոնք պատանութիւնս անուշցած էին, որոնցմով արթնցած էր սրտիս մէջ և աճած հայրենիքի սէրը և որոնք, հիմա, թէպէտ անհետ ու անհպելի, կը զգայի որ մտածման ու ցաւի ժամերուս սրտիս կը դրկէին իրենց հոգին, ինծի մօտ, գիս կազդուրելու ու ներչնչելու։

Օր մը, գրասենեակէն դարձայ, տունը տակն ու վրայ գտայ։ Մայրս, յուզուած, դէմս վազեց ու իր առաջին բառը եղաւ, արցունքներուն մէջ, պահանջ մը, այն պահուն իսկ, անպատճառ առանց յետաձգումի ոչնչացնելու գրքերս։

Տեղեկացայ որ նոյն գիշերը ոստիկաններուն մեր դրացի տուներէն մէկը «կոխած» էին, ամէն տեղ խուզարկած, ամենէն պզտիկ թուղթի կտորը ժողված տարած՝ տանը միակ երիտասարդ աղուն հետ կ'ըսէր մայրս որ ապահովաբար յաջորդ գիշերն ալ մեր տունը որոշած էին գալ ու կ'ուզուընդունէր զինք՝ որդիական սիրոյս վրայ, հօրս յիշատակին վրայ՝ մեր տունը փրկել ալևկոծութենէն, անկէ դուրս նետելով բնաւ որ իմ գանձս էր։

Դիմադրելի նախ ու յետոյ տեղի տուին Ուզեցի մնացին այն գիշերն ալ, այն ամբողջ գիշերը, անոնց հետ մնալին անցընելու իրենց մթութենէն դուրս քաշելի գաւնակ, մեռնելու պատրաստուած էակներու պէս։ Այն աչքերը գոցուելէ առաջ՝ ուզեցի անգամ մըն ալ անոնց մէջ կարդալ իրենց հոգին ու դիպուածով բացուած էջերու վրայ կանգ առի ու ամփոփուած նայուածքով մտածելի անոնց վրայ։

Ամէնքն ալ այս դարուս կէսէն ասդին Պոլսոյ, Իզմիրի, վէնետիկի և Տփղիսի մէջ տպուած հատորներ էին։ Բանաստեղծութիւն, տեղեկագրութիւն, պատմութիւն և վէպ, ինչ որ ճիչ էր արձակած աղաւութեան երկինքին մէջ ազգ մը, ճիչը որ դարերու ատկութենէն ետք, առաջին լոյսին երեւումին, բնազդօրէն ժայթքած էր չատ մը առերեսներ կէսերու վրայ ապրող կուրծքերէն։ Բագրատունի, Ալիշան, Սրխմեան, Շերենց, Մամուրեան և Սրուանձտեանց, Աբովեան, Նալբանդեան, Րաֆֆի, Պռոշեանց, Շահազիզեանց, Նարպէյ, Այվազովսկի, Պատկանեան, Հէքիմեան, Հիւսուլեան, Պէշիկթաշլեան և Դուրեան և ուրիշներ, ամէն անունք որոնց մէջ «Հայաստան» անուանը կը հնչէր, կը ցոլայէր անզուսպ ջուրի ժայթքի մը պէս, ամէնքը ձեռքիս տակ էին հիմա։ Անոնք իրենց մասնաւոր պատմութիւնը ունէին ինծի համար. անոնց մնծամտանութիւնը գնած էի օր մը, Պոլսոյ մուխ մէկ գրավաճառանոցին խորէն, վերջապէս կոտրած մանկութենէս գանձանակին փայլուն քսու-

առնուցներուն արդիւնքովը։ Ծաքէն, ուրիշներ, մէկիկ մէկիկ, հաղար զգուշութիւններով, գնուած՝ հին ընտանիքներու գրադարաններէն կամ բերել տրուած վեներեակէն ու Կովկասէն, բազմացուցած էին անոնց թիւը։ Անոնք իմ հպարտութիւնս էին։ Այնուհետեւ, հիմա, ա՛լ պատանութեանս անասհման սքանչացումը չունէի անոնց մասին, չատ անգամ միամիտ ու արուեստով պակասաւոր կը գտնէի զանոնք. ասկայն, խանդավառութիւնս ունէի գիտակից գարձած էր հիմա և հետեւաբար անատան, ու անոնց վրայ կը տածէի գորով մը, ինչպէս անցեալը լացող և ապագան հնչող շէփորին միացած երգին վրայ։

Առաւօտեան դէմ իմ թանկագին բնութիւնս կը սկսի խոհանոց իջայ։ Ծխնելոյզին մէջ արծարծեցի կրակը ու արուեստին տակ հանդարտ հոգիով ու չդղաղցող մտածումով վերցուցի զանոնք մէկիկ մէկիկ ու մէջտեղէն բանալով կրակին վրայ դրի։ Վայրկեանի մը ապաւսումէն ետք՝ բոցը բարձրացաւ յանկարծ, կուրացուցիչ, դիւային վհուկի մը կսթասյին կրակին նման՝ լուսաւորելով յանկարծ ծխնելոյզին դոզաւոր ու մութ անկիւնը։ Գեանին վրայ բոցին ցոլացումը, անոր անկումն ու բարձրացումի խաղը կը կըրկնէր՝ քանի հետզհետէ նոր անուններ կը դնէի մոխրացած էջերուն վրայ։ Էջերը, ծխնելոյզին մէջ, կը բաժնուէին, սեւ թիթեռնիկներու պէս կը թռչկէին, այնքան թեթեւ որ աննկատացած կ՚արձակ, բայց պահելով դեռ ու ջոյլ առլով աչքերուս կարդալ տպագրուած գիրերուն հետքը. հիմա, բոցը կ՚ուճէր, կը լայննար, հասած կափարիչները կը լափլափէր, կը մոխրացնէր, անկուշտ ու տիրական, մինչեւ վերջին հատորը պատանջելով։ Երեանցս ու ճակատս իր աստքութիւնը կ՚այրէին ու նայուածքս քիչ քիչ կը սեւեռէր կրակին մէջ, ա՛լ չէր կրնար բաժնուիլ, գամուած կը մնար անոր վրայ, կարծես հմայուած անով։ Յանկարծ, սարսափը սեղմեց կուրծքս, բիբերս ընդլայնեցան ու տեսան անցիլը, բոցին մէջէն, ամբողջ կոտորած տեսարաններու շարք

մը, այնչափ արագ դիւային վազքով մը որ չէի կրնար հետեւիլ ամէնուն... Հրկիզուած առուներէն դուրս խուժող հերարձակ կիներ էին ու փայլուն առութու ծայրին անցուած մանուկներու մարմիններ: Մարդեր ու աղաքներ էին, տախտակամածներու վրայ փռուած, ճակատին կարմիր վէրքերով քայ՝ որոնցմէ արիւնը կը հոսէր ու կը լճանար: Խշտանգուած կիներ ու մանկամարդ աղջիկներ՝ իրենց ձեռքերը գոցած աչքերնուն վրայ՝ կուսութիւնին լալով, և դեռ ուրիշներ, ամբողջ ոճերին կատաղութիւնը կ'անցնէր այդ քոցին մէջէն: Վարպետած կը նայէի անոնց՝ ատրճանակս մէջ կորանցուցած զայրոյթի ու ունէծքի կարողութիւնս անգամ:

Հանգելու մօտ էր կրակը. պատուհանէն արշալոյսը ներս սլրգեցաւ. տեսարանի տարօրինակ փոփոխութեամբ մը յանկարծ քոցը կորանցուց իր դաժան վախի կերպարանքը, ծպտաւն երեւցաւ անիկա ինծի, ու իր փայլը ինծի թուեցաւ ըլլալ նայուածքի մը մէջ վառուած յոյսին ցոլացումը: Հիմա կ'ըսէր ինծի թէ ինքը քոցն էր մաքրող ու ապանեխող, վրէժին քոցը՝ բիւրաւոր արտերուն խորը, Այրած գիւրքերուն սեւ ու թեթեւ դէզին վրայ՝ անո'նց հոգին էր, հայ հանճարը որ երկնքին մէջ իր թռիչքը առաւ: Անիկա կը թուէր մրմնջել ինծի. «Գնա՛ և ըսէ՛ որ չյուսահատին՝ քանի որ ես չեմ մարած: Ես իրենց հայրերուն առաքելին անչէջ կանթեղն եմ. կուգայ խթումի իրիկունը ուր անատնման մութ գմբէթի տակ հաւաքուած եղբայրներուդ խումբը, մէկիկ մէկիկ, աստղերու հոյլի մը պէս, պիտի վառէ ձեռքին մէջ ճրագները՝ իմ լոյսէս՝ «Զատիկը» տօնելու համար»

Ա.Ճաճիս, Բ. Տարի, 1900, թիւ 9, 10, 11

ԿՏՐՈՒԱԾ ԹԵՒԵՐ

Յոյնն ու Մաքառումին սրատապնդող բառերուն քով որոնք հիմա, սրատաճմանի նոր տպաքը կը հընչեցնեն կարծես՝ տեղ մը չկա՞յ կ'ըսէի անցեալները վերապրեցնուած սրտի ընկերի մը, ապարդիւն ճիգին պատմել տուած յիշատակի տրտում խօսքին, Պատրանքի համր հմայիւնին որ մեզ տակաւ հպինելուն խորը որոնք օր մը մեծ ըլլալ ուզեցին ու չկրցան... Երբեմն մխիթարական պիտի ըլլար անոնց Հայնն ալ լսել, անոնց եղերապատկան Հայնը ու օգտակար ալ թերեւս՝ որովհետեւ մեծամասնութիւնը ժողովուրդին չկրնար յանկարծ մինչեւ գերագոյն զոհողութիւնը բարձրանալ. անոր հետ չկրնար մէկէն ընտանենալ. կը հիանայ թերեւս վէպն այն հերոսներուն վրայ, որոնք հակայի մղումներով գլուխնին մինչեւ երկինքները

կը դպցնեն ու Թեւերուձին հորիզոններըը կը գրկեն՝ բայց իրմէ շատ բարձր, զանոնք գերբնական էակներ կը նկատէ ու հակառակ իր անասհման բարի-կամքին, կ'ընկճուի մտածումին առակ Թէ՝ երբեք օր մը, ինքն ալ, անոնց ճամբուն վրայ, անոնց հետ պիտի չկրնայ քալել

— Ընդհակառակը, անոնց հետ՝ որոնց հոգիին մուԹին մէջ օր մը կենսատու փայլակը չողաց, անոնց, օրուան մը գործքով — ոչ խակ, երբեմն փոխադրուլ մեայն — զոՏուորներուն հետ, կ'եղբայրակցի՞, կը վերագանէ՞ ինքզինքը . . .

— Ու կը փնտռէ այն հին խանդավառութիւնը։ Այն յուզումը վերաթին կը ցնցէ զինք և ճիգը որուն տակ ինքզինք անկարող կը զգայ, կը վերաբերանի, Թերեւս, յամրօրէն, իր կարծրացած հոգիին երեսը

— Օհ, հառաչեց բարեկամս՝ յոյս առած։ Ես մէկէ աւելի իմ անգոյն կեանքիս մէջ կը համրեմ այն կարմիր օրերէն . . . Ի՞նչ գժբախտութիւն, ապակին, որ անոնք իրարմէ այնքան անջատ ըլլան։ Ի՞նչ ճակատագրականութիւն կը ճնշէ վրաս որ պահ մը լուսներ դղրդելու չափ այժ կը զգամ մէջս ու յաջորդին՝ ամենէն ողորմելի մարդուկէն աւելի ակար ու լքուած ինքզինքս կը գտնեմ։ Ինչպէս պիտի սիրէի հիմա արծիւի խիզախ ճախրանքներ, սխրագործութիւններ յիշել՝ փոխանակ կաքաւի սատապութիւններուն . . .

— Պատմէ դուն նորէն, բայց գորովով անոր աչքերուն մէջ նայելով . . .

Ես ակաւ, նախ ակար ու անչեջ ձայնով մը՝ Նեղութիւն խնդրելու պէս իր պատմելիքին նանրութեանը վրայ, յետոյ քիչ քիչ ոգեւորուելով, աչուընները չողարձակ և վերջաւորութեան մօտ կրկին նյնալով իր վատոյժ տրամութեանը մէջ։

— 95-ի սկիզբը Պոլսոյ Ք. վարժարանը կիսակատար Թողուցի ու եկայ։ 16 տարեկան էի։ դպրոցին չքջա-

նակը նեղ գալու սկսաւ էր իմ հետաքրքրութեանս։ Դասընկերներուս մէջ, օրուան դէպքերուն ու լուրերուն ազդեցութեանը տակ, կը գծագրուէր հայրենասիրութիւն մը՝ գլխարկի, չարժուածքի ու նայուածքներու։ Պատասխանները, յանկարծօրէն գիտակից, կ'ուզէին մեզ, Պոլսեցիներս, ընկճել իրենց գերազանցութեանը տակ։ Ես նախ հեգնութիւնով դիմադրելու այդ նոր փչող հունչին ու յետոյ, ժամանակ չունեցած, լուռ պոյն ընկերներուս պէս, գրաւուելու անկէ՝ դուրս եկայ, մեծ կեանքին մէջ տարտամ խնդրանքով լեալ մեծ, ուելի լուրջ բան մը ընելու ու ըլլալու...։

Տարի մը ամբողջ թափառեցայ Պոլսոյ մէջ։ Այդ միջոցին կարգացի ամբողջ Րաֆֆին։ Ցեղափոխութիւնը հիմա որոշապէս կը ներկայանար ինծի ու պիտ կը յանկուցանէր իր խորհրդաւոր ճամբուն ծայրը, իր անձնուիրութեան ու ոճիրի մութ ուղեւորութեան մէջէն պարզող հայրենի երկրին երջանկութեանը պատկերով։ Պապ-Ալիի ցոյցը պիտ հիւանդ գառաւ, երկու ամսուան ծանր հիւանդութիւն մը որուն ապաքինութիւնը վերածնումի քաղցրութիւններ բերաւ ինծի։ Եղերութիւնները մեղմօրէն, մէկիկ-մէկիկ լմնցայ ու վհատած զայրոյթէն ու ցաւէն առաջ, որուն թերեւս անկարող էին նիհարացած մարմինս ու հոգիս՝ զգայի եսական ու տիրացու ցաւը այդ օրերը ապրած չըլլալուս։ Ցետոյ, երբ գաւառներէն, հետզհետէ, Մեծ Աղէտին լուրերը հասան՝ չսարսռացի այնպէս ինչպէս պէտք էր՝ որովհետեւ Ցուսին հզօր ցոյնը չէի կրած և հոգիս՝ մէկ մասամբ խոպան պիտի մնար անոր արգասաւորող անձրեւներուն տակ....

Երեւակայութիւնս սակայն կը քալէր նոյն խակ, երեւակայութիւնով միայն յագեցած եմ քիչ մը զայրոյթի, քիչ մը կակիծ զգալ։ Ընթերցումներուս վերյիշումը ինծի սիրցնել տուաւ Հայաստանը, և ես՝ որ Պոլիսէն դուրս ոտք

կոխած չէի, անոր հայրենագրգռութեամբը վարակուեցայ և օրերով երազեցի անոր դաշտերը, անոր լեռները, չինաւ կան իմ նշբայրներս ու քոյրերս որոնք կ'ուզէի, ամէն բանէ առաջ, անգամ մը, անպատճառ տեսնել:

Այդ օրերուն, նախախնամական դիպուածով մը, լրագիրներուն մէջ կարդացի Պոլիս ժամանումը Ամերիկայի կարմիր Խաչի ընկերութեան նախագահուհի — կը յիշեմ դեռ անունը — Միս Գլարա Պարթընի, Պոլսէն պիտի մեկնէր Հայաստան՝ «կարօտեալ նահանգներ»ուն մէջ — նուիրատուրեան ակսած քառով մը — նպաստ բաշխելու։ Էութը հազիւ կարդացեր էի երբ որոշում մը կը լուսաւորէր միտքս, կը կենդանացնէր զիս։ Անոր հետ Հայաստան պիտի երթայի իբրեւ թարգման՝ — քանի որ պէտք էր անուն մը տալ — այն քիչ մը անգլերէնուելը զոր վարժարանին մէջ սորված էի և զոր այդ վայրկեանին զիս պատող եռանդը միայն կրնար տուող բուսական ցուցնել։

Այն օրը մինչեւ գիշեր ուրիշ բանի վրայ չխորհեցայ և գիշերը, անկողնին մէջ ժամերով անիկա արթուն պահեց զիս ու ուժով գրգռիչի մը պէս տենդ տուաւ մըտքիս։ Աչքերս մութին մէջ մեծ-մեծ բացուած կը տեսնէին իմ երկիրս, զիս կը տեսնէին իմ սիրելաւայրերուս մէջ, դժբախտ իմ նշբայրներուս քով, որոնց օգտակար կ'ըլլայի և որոնցմէ կ'օգտուէի։ Կը ծնչէի հայրենիքին օդը զոր միսակ յոտմարը կը գտնէի իմ թոքերուս, զիս կենդանացընելով, զիս իւրաքանչիւր քայլիս զօրացնելով ու մեծցընելով։ Հայրենի բլուրներն ու դաշտը կը ճանչնայի. ինձ կը թուէր թէ անոնց մէջ ապրած էի արդէն, անոնցմէ երկար առեղծ ի վեր բաժնուած էի ու հիմա կը վերադարձնէի զանոնք, աքսորուածի մը կարօտովը ու յուզմունքովը։ Իրօք, տենդ մըն էր բանտարամայի այդ անցքը խառնարին մէջ յատակ գիծերով ու գոյներով պատկերներուն։ Գիշերը կը յառաջանար։ Դուրսը, գիշերապահին ճոխանին հարուած-

նները մերթ ընդ մերթ իրականութեան կը կոչէին պիս, բայց դժգոհ կը քաշէի պուռնա վերմակին տակ ու կը վերակէի մանել երազներուս փրթած թելը... Ցետոյ, ուղեցի աւելի լուրջ ըլլալ, հետաւորէն առաջ մօտաւորին պատրաստուիլ։ Ինչպէս պիտի իրականացնէի ծրագիրս։ — Շատ պարզօրէն, վազը առաւօտ անմիջապէս պիտի երթայի Մխա Գլարա Պարթընը գտնել, պիտի ազատէի, պիտի համոզէի, պիտի պնդէի որ գիս իրեն հետ առնէ, իրրեւ թարգման՝ որուն անչուշտ պէտք ունէր։ Ի՞նչ բառերով պիտի ներկայացնէի խնդիրքս։— Ա՛հ, այն առեն ակաոյ, հարց-պատասխանով ճամբորդութեան գրքոյկ մը ներածելու պէս, մտքիս մէջ ու չրմռնգնեբուս չարժաձմոլը կազմիլնախ հարցումները՝ որոնք — և որոնք միայն — օրիորդը պիտի ուզէր ինձմէ։ Անոնց պատասխանները կը գտնէի, հատիկ հատիկ քերակտնութեան օրէնքներուն վրայ չափուած-ձեւուած ու կը հիանայի — ընդմիջաբար — անզգերչէնի պետութեան վրայ։ Ամբողջ կեանքիս մէջ, միայնելով ամէն առիթները, այնքան չէի խօսած այդ լեզուն որքան այդ պիշեր, մինակ, մինչեւ այն վայրկեանը ուր յանկարծ վախնալով մտքիս ցնորքէն, ցատկեցի վար անկողինէս ու ձրագը վառելով՝ լայն քայլերով պառկեցա սկսայ անհանգիստ մէջ։

Ինչ քիչ հանդարտեցայ։ Սրտիս կը պատէր, կը ցրտէր, բայց որոշումը ամուր կը մնար։ Ի՞նչու առկայն — անոր առջեւ — Տարակոյսը յանկարծ դպաւ հոգիիս։ Տեսայ ճակատագրականութեան մը պետակցութի՞ւնն էր թէ կանուխ փորձառութեան մը արգիւնքը։ Այդ պահուն ուր հզօր առաջադրութիւն մը կ'այլափոխէր ու երջանիկ կ'ընէր պիս, վախցայ որ յանկարծ առաւօն գայն պիտի չգտնէի մէջս։ Յանկարծ առաւօ, գուցէ պիտի ժպտէի ինքզինքիս վրայ և շատ անմեռաժ խաղալիքի մը պէս պիտի մէկդի գայն դնէի։ Անկա, առկայն, այնքան գեղեցիկ էր որ ուզեցի վաղուան դէմ գայն պաշտպանել ու երես մը թուղթի վրայ անմի-

ջապէս, խոչոր երդուեմ մը դրոշմելի՝ անպատճառ, յաջորդ օրը երթալ տեսնելու Օրիորդը։ Աղիկա միայն գոհացուց զիս ու մէկէն, երկիւղէս թեթեւցած՝ պառկեցայ ու կրցայ անմիջապէս գոյնել աչուընիս։

* * *

Առաւօտն, տժգոյն ու սկսար արթնցայ. առաջին մտածումս Միս Պարթընին դարձաւ. անոր հակազդեցութիւնը ընկրկեցուց մը եղաւ հոգիիս, բայց խոհաւորեմ՝ խոչոր գրերով՝ անդամին վրայ էր ու անիկա արտապէդ գիտ։ Ըսի ինքնիրենս թէ բան մը որ երէկ գիշեր, մտքիս կատարեալ պայծառութեանը մէջտեղին աղուոր ու գրաւիչ էր՝ պէտք էր որ այսօր ալ չարունակէր այնպէս մնալ, ու հագուեցայ՝ արդուզարդիս մէջ սկսայ խնամքներ դնելով, հայելիին մէջ մերթ ընդ մերթ վրայ հարտա նայուածքներ նետելով ու չհասկնալով սովորական չարժուածքը անեցնելու որոնք, խեղճերը, արդիւնա չէին գիտեր և խանդավառութիւնս չէին բաժներ։

Երեք անգամ գոցի Բերթա-Բալաս պանդոկը ուր օթեւանած էր Օրիորդը։ Առաջինին գեռ ճաշի էր և մխաձուներուն՝ գուրս եկած, Դոնասիանը կասկածանքով նայիլ կսկսէր երեսս ի վեր, աչքերուս անսովոր փայլը չէր կրնար հասկնալ ու գուշէ, կառավարական լրտես մը կը կարծեր զիս։ Այս մտածումը պահ մը զուարճացուց զիս բայց չէի կրնար ուրիշի երկար հանդուրժել ապատումներուն և խոհեցայ իսկոյն երթալ նախկին անօբէնս տեսնելու և խնդրելու որ միջամտէ Պատրիարքին քով — որուն խորհրդականն էր — ի նպաստ իմ փափաքիս։ Ինչպէս քաջութիւնը ուներցայ բանալ տախտակ. ես ինքս զարմացայ՝ առանց կարմրելու, առանց աչքս վար առնելու կարենալ խօսքիս միջեւ չեզ ծայրը երթալուս... Կըսպասէի որ ժպտէր, քիչ մը

արհամարհանք կամ գութ կար երեսին վրայ. ինձի քաղցր պիտի ըլլար այդ միջոցին իր գթութեանը վրայ դիմել, իմ նպաստակիս ամբողջ վեհ ու զոհաբեր բարձրութիւնը պարզել անոր աչքին առջեւ. Բայց մինչեւ վերջը և հետաքրքրութեամբ ան մտիկ ըրաւ ինձի. ինձի թուեցաւ, նոյն իսկ, թէ գոհ էր իր նախկին աշակերտէն, Վայրկեան մը ակնոցին հետ խաղալով խորհելէ ետքը՝ ոլորուն ու հատկըտակեալ բառերով արտասանեց.

— Մխա Գլարտ Պարթըննի հայկական նահանգներուն մէջ ճամբորդութեան այն պայմանով միայն կառավարութիւնը արտօնութիւն տրուած է որ Հայ և լրագրի թղթակից պիտի չընկերանայ իրեն. Այս բարձրագոյն հրամանին դէմ ո՛չ Ս. Պատրիարքը, ո՛չ ալ Օրխորդը բան մը կրնան ընել։

Իսկոյն համոզուեցայ. ծրագիրս կը փլչէր շուրջս, բայց ցաւ չէր տար ինձի, ի՞նչու։ Եթէ պնդեցի քիչ մը, կողմնակի միջոցներ գտնել թելադրելով Պատրիարքին խորհրդականին՝ կը խոստովանիմ թէ ձեւի համար էր աւելի կ'ուզէի պարտութիւնս փառաւոր ցուցնել։ Հարցուցի որ չէ՞ր կարծեր որ Մխա Պարթընը անձնապէս առանձնալս արդիւնք մը ունենար։ Խորհուրդ առաւ եւ կինալ այդ անօգուտ փորձէն, Բայց մնկնելով իր քովէն՝ յայտնեցի թէ վաղը նորէն պանդոկ պիտի երթայի։

— Վաղը կը մեկնի, պատասխանեց։

*
* *

Դուբսը, Պոլիսը ինձի սովորականէն տարբեր երեւցաւ։ Ձմեռուան պայծառ ու ոգեւորիչ օրուան մը իրիկունն էր։ Կամուրջին վրայ, գինովութենէ սրթնցած մարդու մը դանդաչուն քալուածքը ունէի. կը թուէի երթալ երազխս աւերակներուն մէջէն, անհամաչափ քայլերս պարունակով ամէն վայրկեան անոր բեկորներուն ու ցնցելով գլուխս...

Շոգենաւ մտայ, չտեսնելու զարնելով ծանօթները ճամբուս վրայ։ Ոխ ունէի անոնց ու ամենուն դէմ ...։ Հոգիս կ'ամբառնար ու կը բարձրանար մէջս, թարմ թրծուած խմորի մը պէս, առաջադրութիւնովը ուրիշ ու մեծ բանի մը ուզուին մէջ քալելու։

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՀԱՄԱՐ

Ա. Տարի, Թիւ 4, 1901

ՏԵՍԹԱՆԸ

(ԲԱՆՏԻ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ)

*Ա*ստու մըն ալ, երբ արթնցանք, ուրիշ քաղաքի նոթերու հետ մեզի բանտակից գտանք այդ աղջիկ։

Այդպէս, ամէն գիշեր, երբ մենք մէկուն անկողնին վրայ երկար խօսակցութիւններէ ետք, ամէնքս երէկուան անձանօթներ, Հայ, Թուրք, Ալպանացի և Ֆիւրատ, մխացուցած մեր նոյն վիշտերը, իրարու խառնած մեր հառնչները՝ կ'երթայինք, հակառակ ատոր, վազուան համար վերանորոգուած մե՞ծ յոյսերով, իւրաքանչիւրս իր մութ անկիւնին մէջ մեր աչքերը փակել՝— մեր քունին միջոցին բանտը կը լեցնար նոթիկներով և մերթ կը լսէինք, գիշերուան տակաւին մնաւոր լռութեան մէջ՝ զոր տեղ տեղ խռոտունկ հառնչիւններ միայն կը փեռևկտէին, բանտային ծանր դարձքը դուրսի դրան մէջ և արձագանգը՝ բակին քարե-

բուն վրայ վախով յառաջացող չուարուն քայլերու...։

Եւ առտու մը, այդպէս, մեր մէջը գտանք այդ տղան։

Տասնութ-քսան տարեկանի սլացիկ հասակ մը՝ ճապուկ ու ազատ չարժուձեւերով։ Երեսները մանկական էն դեռ և պերեւեչանները դեռ նոր սուեղոտիլ սկսած էն։ Վերին շրթունքը մէկ քովէն պատռած, բաժնուած՝ կարեկցութիւն մը կը խառնէ իրեն համար զգացուած հաւանականութեան մէջ։ Յարատեալ մազերը նեղ ճակտին տակէն խառնիխուռն ճակտին վրայ կ՚իյնան, մինչ աչքերը, բարի ու մխամիտ, միշտ կը ժպտին կարծես, ա՛յնքան պարզ է անոնց նայուածքը, կը ժպտին նման գեղածիծաղ տեսարանի մը։ Իր տարազն է՝ կարճ միճպաճ մը, անոր տակ, վարդագոյն տպածոյէ մաքուր, հասա չսպիկ, կարմիր գօտի և գուշնաթափի կապոյտ չալվար մը՝ որ երթալով կը նեղնայ սրունքներուն վրայ և որուն պզտիկ բազմածալ պոչը խնամոտ ձեռքով մը կը չակէ, կը յարդարէ ամէն անգամ որ ոտքի կ՚ելլայ։

Այս տղան հայ էր, անունը՝ Խաչիկ։ Սովորաբար ծալլապատիկ նստած կամ ընկղմանած մէկու մը «անկողինին» վրայ — որ յաճախ գետինը նետուած վերարկու մը կամ ձորձի կտոր մըն էր միայն — Խաչիկ կը խօսէր, անվերջ կը խօսէր։ Առաջին վայրկեանէն բարեկամացեր էր ամենուն հետ։ Անհոգ չնչաւով մը կը պատմէր իր պատահարը ամենուս որ իրմով կը հետաքրքրուէինք, որ իրաքանչիւր նոթեկի շուրջը կը բոլորուէինք՝ անոր դաւին մէջ մեր դաւը մոռնալու դրդումովը կամ այն տիրական բնազդով՝ որ ամէն դժբաղդները իրարու քով կը տանի, կը մղէ, կը հրէ...։

Խաչիկը Պարտիզակցի էր։ Երկու տարի առաջ եկեր էր գիւղէն և Ուենգաբան սիմիթճի էր։ Թուրքերէնը զոր կը խօսէր՝ իր գիւղին հայերէնին երգող եղանակովը կ՚ելլէր բերանէն և բացատրութիւններուն մէջ ալ՝ հարազատ թարգ-

մանուքիւնն էր իր անուս գեղջուկի լեզուին երկու բառին մէկը խաչոր տղի յիշող մը դուրս կուտար, որ սակայն՝ այն վճիռ միամտութեամբ որով կ'արտասանուէր, կը կորսընցնէր իր բուն իմաստը, անմեղ, անվնաս բառ մը կ'ըլլար։

Խաչիկին պատմութիւնը մենք ոչ մէկուն պատմութեանը կը նմանէր։ Մենք, առաւար մեծամասնութեամբ, քաղաքական յանցանքի մը կասկածով ձերբակալուած, յաճախ ամիսներէ ի վեր հոգ մտադուածներ էինք՝ երբեմն չգիտնալով նոյն իսկ պատճառը որ մեզ բերած էր հոգ։ Խաչիկ չուտ ազէկ գիտեր, ընդհակառակը, թէ ինչո՛ւ էր ձերբակալուած, և ուրախութեամբ կը պատմէր զոյն մեզի ու մենք մաիկ կ'ընէինք իրեն թեթեւ արտով և գոհ՝ մեր միօրինակ ցաւերուն մէջ անոր դրած զանազանութեանը համար...։

...Յակոբէճի Մինասը, օրինակի համար, խանի մէջ սրճեփ, Եալովայի երիտասարդ մտաւորականն մըն էր գրեթէ, որ գրական լեզուով մը կը խօսէր և իր ըրած գրականութեան զոհն էր ճիշդ։ Չէ՞ր խորհած նամակ մը գրել գիւղը, իր հիւանդ հօրեղբօրորդւոյն, զոր մխիթարելու համար Աստուծոյ և ճակատագրի վրայ կարդ մը իմաստասիրական խորհրդածութիւններ ընելէ ետք՝ զոյն կը յորդորէր չյուսահատիլ, մի՛չտ մաքառիլ հիւանդութեան դէմ։ Նամակը կը ստիպանութեան ձեռքը անցեր էր և ստիպանութիւնը գիտէր, ինչպէս ամէն մարդ, թէ հիւանդը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ հայկական խնդիրը։ Այս պատճառաւ, թէ՛ իր ապաքէն հիւանդ հօրեղբօրորդին, Եալովայի մէջ, և թէ՛ Մինասը ձերբակալուած և բանտ նետուած էին...։

Խաչիկի Հաճի Գրիգորը, Նիկոմիդիացի, վաթսունոց փոքրոհասակ և չատախօս ծերուկն մըն էր, որ միշտ առածներով կը խօսէր։ Գինւոյ մը որուն վարձու առած էր իր խանութին կէսը, ամիսներէ ի վեր վարձք չէր վճարեր։ Օր մը, հաճին, պահանջկոտ բարկութեան վայրկեանի մը

մէջ, տեսնելով որ ամէն խօսք, ամէն առած ապարդիւն կը մնար, գնչուն իր զգացումներէն բռնելու համար վերջին դերագոյն առած մը կը գործածէ.

— Պուրասըցա ջան չալըմազ, հզաց օգուցըր... զոր գնչուն կ'երթայ իսկոյն սապէ՛ս կրկնել անկիւնի քօմիսէրին՝

— Պուրասըցա հզաց օգուցմազ, ջան չալըցըր... ինչ որ հայհոյանք մը ըլլալով անչուշտ մահմեսական կրօնքին դէմ՝ «հաճի»ն քառասուն օրէ ի վեր ծակն է...։

Կեսարացի Յակոբը, գրեթէ գառնուկ երիտասարդ մը, որուն այրած դէմքով, փողոցները պտտող մանրավաճառ մըն է՝ որ եզանակին համեմատ կը ծախէ գոլպա, ապուխտ և տաճկերէն վիպակներ, ու իր պզտիկ չահուլը կ'ապրեցնէ այրի մայրն, այրի քոյրն և անոր չորս զաւակները...։ Թուրքի մը, որ օր մը կը հարցնէր անոր՝

— Ի՞նչ է քու բանտարկութեանդ պատճառը...։

Յակոբ պատասխանեց անմիջապէս.

— Անունիս Յակոբ ըլլալը, (տալմըն Ակօբ օլմասը)...։

Յոհաբար Սարգիսը երկու թուրք էֆէնտիներու քով կ'աշխատէր։ Գիշեր մը, էֆէնտիները կիներ կը բերեն տուն, կը խմեն, կ'երգեն, կը պարեն՝ մինչև որ առնը ոստիկաններէն կը կոխուի և բոլոր ներսը գտնուողները, խոհարար Սարգիսն ալ միասին, բանտ կ'առաջնորդուին։ Երեք օր ետքը էֆէնտիները կ'ելլեն։ Այն պահուն ուր կը մեկնէին՝ առաջ ղրուշ կուտան Սարգիսին — որ վեց ամսական առնելիք ունէր — խոստանալով յաջորդ օրն ալ գինք ազատել։ Ամի՛ս մը անցած է անկէ ի վեր, հարցնող-փնտռող չկայ մեր Սարգիսը...։

Ծխավաճառ Նշան և ընկերը՝ Գարեգին, Պէօյիւքաէրէ կրպակ մը ունէին, զոր ծախեցին և ուրիշ մը վարձեցին Պէշիկթաշ։ Կահաւորեցին, ապրանքնին փոխադրեցին

և խանութին չէրքէզ տիրոջը երևք ամսական կանխիկ վճարեցին։ Առաջին օրը սակայն, ուր փեղկերը բացին՝ ոսկիանները եկան ամէն ինչ գրաւեցին և գիրեն ալ հոս բերին.

— Ջէի՞ք գիտեր թէ հիմա հայերուն արգիլուած է Պէշիկթաշի մէջ խանութ բանալ։

— Ատոնց մեր թագաւորին երկար կեանք ասայ ... չէինք գիտեր, էֆէնտիմ, եթէ գիտնայինք՝ հրամանը չէիցէ առներ... քանի որ այդպէս է՝ չենք բանար, էֆէնտիմ, նորէն Պէօյիւքտէրէ կը դառնանք... Սարըեար, հոս վո՞ւխ կ'ուրթանք, հացի մը փարա կը հանենք, թագաւորին համար ալ հոնկէ աղօթք կ'ընենք...

Անօգո՜ւտ փաստաբանութիւն. ծխամաճառ Նչանն ու Գարեգինը բանան են միշտ...

Ժամագործ Լեւոնը Եգիպտոսէն կուգար. որովհետև գործերը պակսած էին հոն և հայրը վերջերս մեռած էր այստեղ։ Գեր, դանդաղ երիտասարդ մըն էր, որուն կոր ծուխերը երկար ծալլապատիկ նստուքները կը մատնէին՝ խոշորացոյցը ակնակապիճին մէջ մխած և պզտիկ անիւներու և զսպանակներու հետ մաքառումն։ Հակառակ իր կանոնաւոր անձագրին՝ «ակէտք եղած քննութիւնը կատարելու համար», տասնըհինգ օրէ ի վեր կը սպասցնէին գինքը...։

Ուրիշներ կան, անթիւ, անհամար ուրիշներ. բոլորեկեցիկ Թուրք մը, որ առևտրական վէճի մը մէջ, ի պատասխան Թագաւորին անունով ընդմիջումի մը՝ անխոհեմաբար բերնէն փախցուցած է՝

— Թագաւորը ե՛ս եմ հոս...։

Միլքիէի չորս ուսանող, որոնք ամիսէ մը չվճարած նաւարտ պիտի ելլէին, նոյն օրերը կարդալով Թուրքերէն Թերթերու մէջ, թէ Ալթըմէրմէրի յունական եկեղեցւոյն պատկերը՝ պատկերէ մը անսպասելի շարժուձեր կ'ընէ և իր ձեռքը կ'իջեցնէ իրեն այցելողներուն գլխուն՝ կ'եր-

Թան իրենց աչքովը տեսնել այս անսովոր դէպքը, որուն ոչ մէկ գիրքի մէջ պատահեր էին դեռ... Օդը տաք էր և ֆէսերնին հանած կը յառաջանային եկեղեցին մէջ, երբ յրտես մը մօտեցաւ իրենց ու ռամիկանատուն հրաւիրեց զիրենք։ Հոն ըսին իրենց անշուշտ թէ կրօնափոխ ըլլալու միտք ունէին, քանի որ այդքան յարգանք կը ցուցնէին քրիստոնէից սուրբերուն,— և ամէնքը մէկ րոպէ բերուեցան։ Քանի մը օր ետք՝ երեքը՝ որոնք գաւառացի էին, իրենց տեղերն աքսորուեցան, մինչ չորրորդը՝ Պօղոսեցի՝ կը մնար ու պիտի մնար մի գիտէ որքան ատեն, մինչեւ որ իր մասին ալ «կարգադրութիւն» մը ըլլար...

Ս. Բարկևրցի Մկրտիչը, երկաթագործ, տարի մը առաջ օր մը իր դարբնոցին մէջ կ'աշխատէր՝ երբ եկան ու ձերբակալեցին զինք, ձեռքերուն երկաթ անցուցին և հետիոտն Պոլիս բերին։ Պատճա՞ռ,— չէին ըսած, ոչ ալ անկէ ի վեր գէթ անգամ մը հարցաքննած էին զինք։ Մազերն ու մօրուքը, զորս «ի յիշատակ» իր ձերբակալութեմ օրուան՝ տարիէ մը ի վեր կտրած չէր, ուսերուն և կուրծքին վրայ կ'իյնային, որթատունկի ճիւղերու պէս ոլորուն։ Մկրտիչ ինքզինքը կը մխիթարէր՝ բանտին ամէն պատերուն վրայ արձանագրելով իր տխուր պատմութիւնը, մերթ հայերէն և մերթ թուրքերէն քառեակներով...

Բայց ասոնց ամէնուն մէջ ամենէն տարօրինակը՝ Սեբաստիոյ թուրք երիտասարդի մը արկածն էր։ Նազիք էֆէնտին ինքն ալ բանաստեղծ է եղեր — բանաստեղծութիւնը բանտին մեծագոյն հայրապետին ըլլալ կը թուէր — և ամիսներէ ի վեր կ'աշխատակ եղեր Պոլսոյ Մէարիֆի տեսչութեան մէջ պաշտօն մը ձեռք ձգելու։ Ազդեցիկ յանձնարարութեանց չնորհիւ, այդ օրերը ա՛լ պիտի հասնէր նպատակին, երբ ցերեկ մը, արձարանը նստած՝ թուղթի կտորի մը վրայ կը թափէր իր սրտին հառաչները՝ առ Սեբաստիոյ հրեայ գեղուհի մը, անոր աչքերուն, մազերուն, հասակին

ու ծիծերուն համար հրավառ առղերով . . . : Յանկարծ խա-
ֆիէի մը ձեռքը մեղմիւ թուղթը հատաքեց առջեւէն: Ոա-
տիկանութեան դուռը ուր գոցին, քերթուածը կարդայ-
ուեցաւ, վերլուծուեցաւ. բանաստեղծը երկարօրէն հարցա-
քննուեցաւ և իրեւ հետեւութիւն՝ Մէհէմմէտ Ալի պէյը
ըսաւ իրեն՝

— Այս գրածդ կարեւորութիւն չունի, բայց քանի որ
այսչափը կը գրես՝ կրնաս օրին մէկն ալ ընտանեկար բաներ
գրել . . . : Եւ հիմա նաֆիզ էֆէնտին կը սպասէր որ պինք
աքսորէին իր հայրենիքը, ինչպէս որոշուած ու ըսուած էր
իրեն, ա՛լ անգամ մըն ալ Պոլիս ոտք չդնելու և այնքան
անձկութեամբ հետապնդուած Մէարիֆի սմսական հարու-
յիսուն ղրուշնոց պաշտօնը ա՛լ չերսզելու արգելքով . . .

. . . Ջէ՛, Պարտիզակցի Յակիմին պատմութիւնը ա-
ռանցմէ չէր և ինք գոհ կ՛ըլլար զայն միշտ պատմելով
ու կրկնելով ամէն հարցնողու: Անով մեր վրայ գերազան-
ցութեան պէս բան մը կ՛զգար և իրօք ալ, մեզի տարտամ
փափաքը կը ներշնչէր՝ փոխանակ մեր անգոյ քաղաքական
մեղքերուն՝ գործած ըլլալու Յակիմին յանցանքը, զոր ինք
«ձեւի համար» միայն կ՛ուրանար:

Ուրգաբանի Տօն Ժուանն եղած էր Յակիմ. լուա-
ցարար թուրք կնոջ մը հետ մեղապարտ յարաբերութիւն-
ներու յանցանքով կ՛ամբաստանուէր:

Ինք՝ կ՛ըսէր.

— Շարաթը անգամ մը տունը կ՛երթայի ճերմա-
կեղէններս առնելու համար . . . և կ՛աւելցնէր՝

— Զաթը մօրս տեղը կնիկ մըն էր:

— Քանի՞ տարու էր, աղուո՞ր:

— Երեսունը անցուկ . . . սանկ-նանկ . . .

Այս ըսած միջոցին՝ աչքերուն ժպիտը կ՛աւելնար
բայց այդպէս պատասխանած էր հարցաքննիչին և որոշած
էր ատկէ դուրս չելլել:

Տաւօրինակ զուգադիպութեամբ մը, միեւնոյն մեզքով ամրաստանուած հրեայ տղայ մըն ալ կար բանտին մէջ։ Նախիմ, Սիրքէճիի կողմը թրքուհի մը «կը սիրէ» եղեր և օր մը, բռնուելով կնոջ ազգականներէն՝ ձեռ մը, ձեռ մը կ'ուտէ և անկէ ալ բոնտա կը թխմուի։ Ինքզինք պաշտպանելու համար, Նախիմ կ'ըսէր՝ թէ արդէն որոշած էր մահմետականութիւնը ընդունիլ և թրքուհիին հետ ցիխեահ ըլլալ.... Սակայն կը բարկացնէր Խաչիկը, այս կեղծիքն որ իր միտքէն չէր անցած, որուն ինք երբեք պիտի չզիջանէր։

— Ե՞րբ հաւատաքի եկար, տիոցի՞ տակը... կը պոռար Նախիմին.... Մնաց որ հրեան համակերպած էր աքսորի և միայն երկու փոփոք ունէր,— նախ՝ բանտէն չոգենաւ տարուած պահուն չանցնիլ Սիրքէճիէն, ուր ձեձի վտանգը կար միշտ. երկրորդ՝ աքսորուիլ քաղաք մը, ուր կարենար ի գործ դնել իր խաղախորդի արհեստը....

***

Իրիկուն մըն էր, մեր ընդարձակ սենեակին — խոհանոցը — բարձր ու երկաթապատ լուսամուտներէն վար՝ մութը կը հոսէր, կը լեցնէր անկիւնները։ Ծառ մը, այդ պատուհաններէն մէկուն առջեւ, իրիկուան զով զեփիւռէն իր տաղտրթները կ'օրօրէր։ Անոնց խարշափիւնը՝ մութին ձայնը, մութին չարժումին, սպրդումին աղմուկն ըլլալ կը թուէր.... կը սիրէինք այդ ծառը իրրեւ խորհրդանշանը Դաւթին, Բաց-օդին, Ազատութեան.... Մութը կ'իջնէր, կ'ընկճէր, կը վախցնէր՝ գիշեր մըն ալ հոդ, աշխարքէն ու մեր սիրելիներէն անջատ, մեր սիրտմաչուքին հետ առանձին, ազատ գետիններու վրայ անցնելու իր հարկադրութիւնով.... Ամէն մէկս մեր ոռճիկին երկու սեւ հացերը գըրկած, կտոր մը պանիր, քիչ մը մածուն առջեւնիս դրած՝ կ'ափսոսայինք այդ ճաշն ալ վերջացնել, յուսալով որ այս պատերուն մէջ վերջին ճաշը կ'ըլլար ան...

Ճիշդ իմ դիմացս, թուրք Ջրհանկիր երիտասարդի մը հրաւիրեալն էր Մուչիկ... Պնակ մը լոբիա և քանի մը ձուկ ուներին, զոր մեծ ախորժակով և հացի լայն չերտերու ընկերակցու թեամբ, անյագօրէն կը լափէին.... Երբ վերջին պատառը անհետացաւ, խնամով սրեցին փշրանքները, պնակները մէկ կողմ դրին և քիչ մը ուժի բանալով վերմակը, արմուկներնուն վրայ կռթնած, պատին տակ ընկողմանեցան...

Ցայտնապէս, յուզման և վերյիշումներու ժամն էր ասիկա..., Մուչիկին զուտրթ ձայնն իսկ՝ մատծումի և արտմութեան լուրջ չեշտ մը առեր էր հիմա..., կը պատմէր նոյն օրը իր եղբօրը բանտ եկած ըլլալը, եղբօրը՝ որուն հետ տարիէ մը ի վեր չէին տեսնուէր, զոր ինք վշտացուցած էր և որ ասկայն, բանտարկութիւնը լսելուն պէս՝ վազեր եկեր էր.... Աւտտասուելով պագտուէր էին, սրտապընդեր էր զինք, խոստացեր էր որ պէտք եղած դիմումները պիտի ընէ և մեկնած վայրկեանին քիչ մը դրամ աբեր էր իրեն...

— Վալլահի, ամբողջ վաստակս ախպայներուն հետ կ'ուտէի... գիշեր եղած է որ՝ երկու մէճիտիէ ձգած եմ մեխանեն... հիմակ ո՞ւր են այդ ողէկ-օրուան բարեկամները. մէջերնէն մէկը չեկաւ տէ՝ «ա՛ռ սա՛ բաֆեք մը բիւբիւնը խմէ» չըսաւ... մորդուն ախպարը, «հոգիէն» մորդը ուրի՛շ բան է եղեր...

Ջրհանկիրը իրաւունք կուտար անոր. ինքն ալ դէպքեր կը յիշէր իր մեւա բանտարկութիւններէն. մօրը, քրոջը և իրենց տունին նկարագրութիւնը կ'ընէր...

Եւ բնականօրէն՝ Մուչիկ խօսեցաւ իր ծննդավայրին վրայ, Պարտիզակի դաշտին, Ս. Մինոսի վանքին և խաչախնձորու ու բէժիի խոլճիներու միջեւ մղուած յուճախապէպ կռիւներուն վրայ...։ — Շամօղլու Սարգիսին ընդհարո՞ւմը դէաերուն հետ... — ամբողջ գիւղը կ'ևրգէր դեռ անոր տկսքանը...

Եւ ինքն ալ երգից գայն, Զեռքը ծնօտին դրաւ ու երգից . . . Մխօրհնակ ու գանգրած եղանակով մը, և նոյն տաճկերէնով զոր կը խօսէր՝ տէրպանը կ'ակսէր պատմել թէ ինչպէս, իրիկուան մը գէմ, Շամօղլու Սարգիս և իր երկու ընկերները, դաշտին մէջ հօթը դէտերու հանդիպեցան. իրենց հրացաններուն ուժովը՝ երեք կարիճներն անընդհատ մաքառեցան մինչեւ կէս-գիշեր . . . Ամէն մէկ տողին, երբ երգիչը չունչ առնելու համար կ'ընդհատէր՝ թուրք բարեկամը իր թմրութեան, կրած համբերին ու յուզումին խոր-բէն, կ'եղանակէր մեղմիւ՝

Լա՛-լա-լա, լա՛ն-լա՛ն
Ձան սանա գուրպան...

Պէտք էր լսել այդ երգին մէջ Սարգիսին ինքնակենսագրութիւնը, պատմութիւնները իր նախկին ընդհարումներուն, և չէրքէզ դէտերուն ուզուած իր խրոխտ կռիւները, սպառնալիքները քայլ մը աւելի չառնելու՝ եթէ չեն ուզեր որ իրենց գլուխները որբ մնան . . .

Լա՛-լա-լա, լա՛ն-լա՛ն
Ձան սանա գուրպան...

Վայրկեան մը, արի խաչախեին կը պաշտպանի հօթը դէտերէն. Ընկերները իրմէ անջատուած են ու հազիւ ժամանակ կ'ունենայ ծառի մը ետեւ ապաստանելու, ուրկէ անդադար կրակ կը տեղացնէ չուրջը։ Դէտերէն մին կ'իջնայ և ինք, իր վտանգաւոր դիրքը թողլով՝ կը վազէ ու կը միանայ իր երկու ընկերներուն . . .

Թուրք երիտասարդին աչքերը յոյսով վայելատակեցին, և այս անգամ աւելի եռանդով՝ իր նոյն յանկերգը արտաբերեց.

. լա՛-լա-լա, լա՛ց-լա՛ց
Ձաղ սաղա գուրպաղ...

Հիմա, գերագոյն կռիւին վայրկեանն է.... Ամէնէն ձայնը կ'ոգեւորուի և ցասումով ու հպարտութեամբ կը թրթռայ.... Իզմիտէն գումարտակ մը զօրք հասած է ու պաշարած երեք այինկաճիներու խումբը.... Լուռնակ գիշեր մըն է. հրացաններուն բոմբիւնը կը դղրդացնէ խաղաղ օդը և վառօդին ծուխը թեթեւ շղարշի մը պէս վայրկեան մը կը կախուի մինջոցին մէջ ու կը թռչի, կ'երթայ... Շամօղլուն մէկ ծունկը գետին դրած և մարթինը ուսին՝ առիւծի պէս կը կռուի.... Երկու դէտ և երեք գինուոր առպաղած են հողին վրայ.... Ընկերներէն մէկը վիրաւորուած ու փռուած է քովը... միւսն ալ ահա՛ զարնուելու կուրծքէն և երեսի վրայ ինկաւ.... Զինուորականն չղթան կը սեղմուի հետզհետէ.... Այն ատեն՝ Շամօղլուն վերջին անգամ երկու փամփուշտ կը լեցնէ հրացանը, զայն կը բարձրացնէ կաթոգին և աւաջին կապարը fօlsացատան իր ձիէն վար կը գլորէ.... Ցետոյ, հրացանին բունը գետին կը մխէ ու ծռելով փողին վրայ՝ մատը բլթակին կը դնէ... Երկրորդ գնդակը գիտապատառ գետին կը փռէ սըրտատա խաչախաճին՝ երբ գինուորները վերջապէս կը մօտենան ու զայն բռնել կը կարծեն...

Վերջին հատուածը Շամօղլուին և ընկերներուն մահուանը վրայ գիւղացիին կարդացած ոտրն է, անոր գովքը, անոր անհատացումին ցաւը։ Աչուղը կը հրաւիրէ մեզ՝ յիշել զայն, ամէն անգամ որ այն դաշտին մէջէն անցնինք...

Ու Չրհանկիրը լայն հառաչով մը և ձայնով մը որուն մէջ արցունք կայ՝ նուաճուած և գիտակից, իր մաղթանքին մէջ կը միացնէ հայ հերոսն ու անոր հայ երգիչը, մրմնջելով՝

լա՛-լա-լա, լա՛ց-լա՛ց
Ձաղ սաղա գուրպաղ...

Վերջին չեչոտը մարեցաւ ինկաւ՝ հիմա ա՛լ ոգէկ մը մթնցած սենեակին մէջ... Եւ այդ պահուն, քանան ալ անհունօրէն ազատ ու ընդարձակ դաշտ մը երեւցաւ ինծի, ուր անգիտակից գեղջուկ տղու մը բերնով յանկարծ խօսած էր իմ ցեղիս ոգին՝ մեղկօրէն գեամինը տառապուած, յուզիանարեւած իր թշնամիներուն վերեւ...

ՇԻՐԱԿ

Գ. Շրջաճ, թիւ 3, 1909

ՀՊԱՐՏՆԵՐԸ

Ա.

Հպարտ էին երկուքն ալ, հպարտ՝ իրենց մեծ հոգիներուն ազնուութենէն որ բարձր կը բռնէր անոնց գլուխը, և անոնց սիրէ, անուշ աչքերուն թարթիչները կը մօտեցնէր սէգ նայուածքի մը համար։

Միևնոյնն էր իրենց քալուածքին ձևը, բարձրագլուխ ու վեհաշարժ, մարմինը չիփ չիտակ, երբեմն իրեմն մըն միայն իրենց գլուխը դարձնելով՝ ամփոփելու համար չորս դին խրոխտ նայուածքի մը մէջ։

Եւ իրենց աչքերը, որոնք վայրկեան մը բանի մը սեւեռած չէին մնար, իրարու սրտերուն խորը լքած ու ախրած էին վերարկ։

Բ.

Տանուէթ տարու էր նշան. ու Գոհարիկ՝ տասնվեց։

Մինուռնայն գիւղն էին, ու չատ անգամ երբ իրարու կը հանդիպէին, իրենց աչքը չմատնելու համար իրարու՝ իսկոյն անդին կը դարձնէին գլուխնին, երկու արդուզա-նելու պէս։

Ես ասկայն, Գոհարիկին անուշնին՝ ախրով հրդեհուած արձակ ու ասանուտոր անտառնուտ էջևր լեցուցած էր նշան, ու Գոհարիկ ամբողջ գիշերներ լուացուցած էր նշանին վրայ մատածելով։

Գիտէին թէ ուր կրնային գիրար տեսնել, ու երբ տրտերնին յուզումով լեցուն՝ հեռուէն նշմարէին, մէկդի կը դարձնէին իրենց աչքերը, ու չնայած կ'անցնէին։

Գ.

Այսպէս տպրեցան ամբողջ տարի մը, իրենց տրտին մէջ իրարու համար խոր պաչտամունքով մը, զոր չյայտնելու հաստատ որոշումը տուած էին։

Բայց տմուտանանալու տարիքին մէջն էր Գոհարիկ։

Երիտասարդ մը անոր ձեռքը ուզեց. ծնողքը հատնուէթիւն տուին ու մինչ Գոհարիկին «այո»ն կը սպասէր։

— Չէ՛, ըսաւ Գոհարիկ։

Ի զո՞ւր ամբողջ ժամերով գինքը համոզելու աչխատեցան, փեսացուին լաւ-լաւ յատկութիւնները պարզեցին անոր առջեւ։

— Չեմ ուզեր։

— Ինչո՞ւ։ Ուրեմն ուրիշ մէկը կը սիրես։ Ըսէ՛, անունը տո՛ւր, տեսնենք ո՞վ է. կարելի է որ անոր կուտանք քեզ։

— Մէկը չեմ սիրեր, չեմ ուզեր։

Դ.

Շատ օր, առաուբնէ մինչեւ իրիկուն, իր անկեակը փակուած կը մնար, մտքով ու սրտով նշանին սիրոյն անձնատուր։ Ձեռքը կուրծքին վրայ կը սեղմէր՝ լաւ եւս զգալու համար սրտին տրոփը, աչուընները կը գոցէր՝ լաւ եւս տեսնելու համար անոր պատկերը, ու երբ դէմը կը գտնէր զայն, աչքերուն հպարտ ու անուշ նայուածքովը ու բարձր հասակին խրոխտ դիրքովը, իր չրթունքներուն ուժգին սեղմումովը օդին մէջ համբոյր մը կը թուցնէր, ու միջոցին մէջէն թեւերով կուրծքին վրայ կը քաշէր, կը սեղմէր իր սիրականին անհուն մարմինը։

Մտիկ չըրաւ ոչ մէկուն խօսքին որ իր օրէ օր նիհարնալը մտահանիչ կ'ընէին։

Ի՞նչ փոյթ ատիկա։

Կը նիհարնար, երեսը կը դեղնէր տակաւ, չրթունքներուն կարմիրը կը ժպտունէր, ու խորը մնացած սեւ աչքերը կրակներու մոխրացումին ցոլքը ունէին։

Ատոնց ամենուն մէջ կը պահէր տակաւին իր հպարտ ձեւը, որ ատոնք ամէնը կարծես կ'արհամարհէր։

Ե.

Առաւուընէ մինչեւ իրիկուն, իր գործատեղին մէջ, հարիւր հեղ կը յիշէր Գոնարիկին դէմքը, ու ամէն անգամ մէկ քանի վայրկեան երազուն մնալէ ետք, կը ցնցուէր յանկարծ՝ այդ երազէն արթննալուն չափ ժպտոհանքով։

Այն աեն գրպանէն ծրարով թուղթերը կը հանէր, ու իր սէրը կը գտնէր անդրդարձած, ու բանալով նորէն ու նորէն կը կարդար։

Անոր վրայ մտածելը մինամոլութիւն մը դարձած էր իրեն, և չատ անգամ, իր հայեւնորովը զբաղած մինչ-ցին, յանկարծ չէր գիտեր ուրկէ աչքին առջեւ կը բարձրա-նար Գոհարիկին պատկերը։

Հիմակ ամիսէ մը ուելի էր որ չէր տեսած զանիկա. արդէն երբեք չէր անցներ անոր առունին առջեւէն։ Ու կի-րակի օրերը երբ չէր գաներ զանիկա իրենց գիւղին զբօսա-վայրին մէջ, ինչպէս երբեմն երբեմն կը պատահէր, սրտին խորէն կը մրմնջէր.

— Ա՜հ, չար բախտը...

Ջ.

Եւ իրենները մէջտեղ որ արցունքոտ աչքերով չրջապատած էին իր կուսական ամիսակ մահճակալը, Գոհար-րիկ այնչափ հիւծած էր ու ճերմակ՝ որ իր սաւաններուն ու բարձերուն հետ կը չփոթուէր. հոգեվարքի մրմունջին մէջ քիչ քիչ կը վերանար։

Ան պահուն ուր իր կուրծքին տակ ճնացած մսա մը չունչը կը թռէր, կը փախէր իրմէ, չրթունքները բաց-ուեցան, յետոյ իրար դպան և վերջին բացուածքի մը մէջ ճնացին։

Անթեւի բառ մը տարածուած ճնաց չրթունքներուն վրայ...

Է.

Իրիկունը, յուղարկաւորութենէն առաջ, երբ օրը իր սուգի քողը կը կախէր երկինքէն վար՝ Նչան դողդողացող քայլերով գերեզմանատունն ուղղուեցաւ։

Գաւառ ծաղիկներու տակ ծածկուած թարմ դերեզմանը։

Ուժգին թափով մը ծունկի նետուեցաւ անոր քով՝ Ցետոյ մէկդի ըրաւ ամէն պատկները, ու երկու թեւովը գերեզմանին յոյր մարմինը չղթայեց։

Ջննչելու, անոր մարմինը չցաւցնելու զգուշութիւնով մը, հազիւ անձը կը զգայնէր հողին։

Գլուխը կը ծռէր, կը համբուրէր, վեր կ'առնէր, նորէն կը համբուրէր, ու այդ համբոյրներուն մէջ հողէն իր արցունքներուն տակ հասը կը ծծէր։

Ամբողջ գիշերը հոն անցուց, Մերթ անոր քովը կը նստէր, աչքերը հողին ծակտիքներէն ներս յառած, դիմահօսելով իր հոն պառկած սիրականին ու իր անվերջ հեծկըլտուքներուն մէջ չատ հեղ կը կրկնէր.

— Գոհարիկս, ո՞վ սիրեցիր արդեօք։

Ցետոյ պահ մը մոխիկ կ'ընէր ծաւերու ճիւղերուն խարշափիւնը, հոգին ականջներուն մէջ դրած, անոնց մըրմնջած բառերը հասկնալու ջանքով...։

ՏԵՍԱՐԱՆ

Կ. Պոլիս, 1894

ԲԱՆՏԵՂԲԱՅՐՆԵՐԸ

(ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ)

Ե*օթը տարի առաջ, գարնան իրիկուն մը չոգենաւը Մարսէյլէն Պոլիս կը բերէր զիս... Երկար ատենէ ի վեր ծննդավայրին լոյսէն կուրացած մը այքերով, անյագօրէն կը նայէի փոխն ի փոխ Մթամպոլին և իր մզկիթներուն, Ոսկեղջիւրին՝ որուն խորը ապառատնած կայմանբոխը մանուշակագոյն մշուշի մը տակ խեղդուելր էր գրեթէ, և վոսփորին՝ որուն երկկարգ վէտիվէտ բլուրներուն գագաթները իրարու հաւէտ կը կանգնէին հեռուն, վերջալոյսին չոգեբուն տակ խրոխտ և պայծառ, նորագարթ պարմանուհիներու նման զարթ սէրոյ նայուածք մը կը գգուէ հեռուէն...։ Օդն ալ զով կը չնչէի, ծովի և ցամաքի զովացող արտաշնչութիւններով բեռնաւոր, սառնորախառն լոյսի, հեչատնուսպ սլմուկի մը մէջէն գիս կը պատէր, կը պաշարէր*

յանկարծ, կը մտնէր էութենէս ներս և երակներուս մէջ տարօծութեամբ կը հրավառէր արիւնս, որ կարծես այս օդին և այս լոյսին հպումով կը մարակուէր ու խօլարշաւ վազել կ'ակսէր։

Ցետոյ, քարափին վրայ գիրկընդխառնումը փոխուած ու մեծցած սիրեկիներու հետ. յետոյ, արագ անցք մը «Սալոն»էն. յետոյ երկու բոլիսի մէջտեղ նաւակով դէպի Սթամպոլ, ու հոն, մութ վաղորդներէ, պաղած չուներու մէջէն և գոցուող խանութներու առջևէն մեր ժամանումը Ոսոխականութեան Դուռը, ուր երկու ժամուան հարցափնտռտուքեն մը վերջ, անա՛ քանաին դաւեները որոնք կը պոռային վրաս։

Առաջին իրիկունը այն օրուան զոր ամբողջապէս քանաը կ'անցնէի, արչալոյսէն ի վեր անոր չորս պատերուն մէջ վիճող, ինքնամռաց, իրարու մէջ ընտանի և անվերջօրէն նկարչին մարդակոյտին հետզհետէ խանձ ազմուկին և չարժուամին վրայ՝ ձեղնայարկէն յանկարծ հնչեց, նախ սուր և խժաձայն, ու յետոյ ծաւալեցաւ հանդատեան «Ալլահ է֊քպէր»ին անհուն աղաղակը։ Ի լուր այդ մռայլուած եղանակին՝ վախու և յուզման անօրինակ զգայնութիւնով մը կծկուեցաւ սիրտս, և գետինը նետուած խըչտիակիս վրայ ուր նստած էի, քնազդովին ետ քաշեցի արուեստներս, կարծես այդ ձայնին իմ վրաս կանչած ազէտքի բաժնին տակ ամփոփուելու, անհետանալու համար...։

Չեմ գիտեր ո՛րչափ ժամանակ այդպէս առանձին մնացեր էի մութին մէջ, կը խորհէի անցեալիս և ապագայիս վրայ, որոնք կը միանային, կը նոյնանային այստեղ, այս մերկ ընդարձակ սրտին մէջ որուն անուանակոչութիւնը՝ խաւուզ՝ զինք ա՛լ աւելի կը մերկացնէր և արհաւրալից կը ցուցնէր կարծես...։ Դեռ կ'երազէի՝ բաց, անշարժ աչքերով, երբ քովս կանգնած տեսայ Թուրք երիտասարդ մը զոր նշմարեր էի արդէն առտու։

Ջեմ յիշեր թէ ան ի՛նչ բառերով, ի՛նչ պատրուակով հետս խօսիլ սկսաւ. դիտեմ միայն թէ այդ ձայնը ինծի հաճելի եկաւ այդ պահուն, ինծի թուեցաւ փրկութեան պարան մը որուն փարելով՝ խոներուս յորձանքն ի վար երկո՛ր ատեն մենաւոր ու չնչասպառ տարուելէ ետք, ջազդրութեամբ նախ պատասխանեցի իրեն, վայրկեան մը վերջը գինք հրաւիրեցի քովս նստիլ և փոխադարձօրէն հարցումներ ուղղեցի իր կեանքին և բանտարկութեանը պատճառներուն վրայ... Ժամ մը ետքը ա՛նկան բարեկամացեր էինք իրարու, որչափ դուրսը, աստիներուս ծանօթութենէ մը վերջ միայն, մարդիկ կը ճանչնան ու կը հասկնան գիրար...

Օաման էֆէնտի — այս էր երիտասարդին անունը — Տրապզոնցի էր և Բաղ. Բժշկական վարժարանի ուսանող։ Սեւ երկար րէնկօթին օձիքէն քակուած գիրերու հետքը կ'ըսէր արդէն աստիճան Օր մը, իր բացակայութեանը ատեն, սենեակը խուզարկելով դաչոյն մը և ատրճանակ մը գտեր էին։ Պուլկարիա փախչիլ փորձեր էր, բայց Էտիրնէի մէջ ձերբակալուելով՝ բերուած էր Պոլիս, որուն այս բանտը կը մնար տարիէ մը ի վեր՝ աքսորի ապառնալիքին տակ որ կ'ուշանար գործադրուելու։

Ա՛լ յարմարած կը թուէր այստեղի կեանքին. իր քալուածքը ու չարժուձեները, յարաբերութիւնները բանտապետներուն և նորեկներուն հետ խօսելու իր ընտանի և հոգածու չեչտը՝ «տունէն» նոզոլի մը երեւոյթը կուտային իրեն...

Երբ ա՛լ մեր մասին իրարու բանալիք բան չմնաց, Օաման ուրիշ անուններ յիշեց, տարիէ մը ի վեր այստեղէն անցած ուրիշ բանտարկեալներու անուններըն կը պատմէր անոնց իւրաքանչիւրին հետ ապրած կեանքը, թէ ինչպէս անոնք կ'ընդունէին իրենց նոր վիճակը, ամէնք յուսահատ և մռայլ, մինչեւ իսկ լալկան, ուրիշներ անտարբեր կամ

նոյն իսկ զուարթ, գերազանցօրէն ճարպիկ՝ ինքզինքին անմիջապէս գանելու և աղատելու։

Իր պատմութիւններուն մէջ Օսման յաճախ կը յիշատակեր Անմէտ աղայի մը անունը, որ բանտին բոլոր ատեապետներուն և կարծատեւներուն համար նախախնամութեան մը դերը կատարել կը թուէր։ Կ'ենթադրէը թէ ան արդէն ծանօթ էր ինձի։ Չհարցուցի թէ ո՞վ էր այդ Անմէտ աղան. — ո՛վ կ'ուզէր ըլլալ, բոլոր բանտարկեալները նոյն չափով չտեսկան էին ինձի համար, բոլորն ալ անծանօթ հեռաւոր եղբայրներ՝ որոնք բանտին ատեզանին մէջ մկրտուած էին ինձմէ առաջ, ինծի պէս։

— Տասնըվեցդ օր առաջ Միհրդատ անունով աղայ մը կար հոս, հազիւ տասնըվեց-տասնըհօթը տարեկան... Առաջին վայրկեանին երբ ներս մտաւ, վարի խուցին բոլոր կատաղիները վրան յարձակեցան և այնքան նեղեցին զինք՝ որ աղան լալ սկսաւ վախէն։ Գացի լուր տուի Անմէտ աղային որ, իակոյն իր պաշտպանութեանը տակ առաւ Միհրդատը, որուն ա՛լ ոչ ոք համարձակեցաւ դպիլ... Ամէն մարդ կը յարգէ այստեղ Անմէտ աղան... Անիկա, տեսնելով նաև որ աղան դրսեմ չունի և ծնողքն ալ չեն գիտեր իր ո՛ւր գտնուիլը, նա՛խ քանի մը օր մտանակից ըրաւ մեր ճաշին և վերջէն յաջողեցաւ տունը լուր ղրկել։ Ճիշդ այսօր, Միհրդատը հօրը հետ եկած էր չնորհակալութիւն յայտնելու Անմէտ աղային, որուն կողմէ մը եկակ բերուած էին իրեւ նուէր...

— Բայց ո՞վ է այդ Անմէտ աղան... վերջապէս թուաւ բերնէս։

— Չե՞ս ճանչնար. ազէկ անգղերէն կը խօսի. քիչ մը վերջը երբ որ գայ՝ խօսէ՛ հետը...

— Շատո՞նց բանտարկուած է։

— Հինգ տարի է. երեք տարի կեդրոնական բանտը անցուցած է և երկու տարիէ ի վեր ալ՝ հոս է. պատիժին

ժամանակը լրացուցած է արդէն, բայց կ'ապաէ որ Հեւոնին պայմանաժամին ալ լրանայ և մխաման հլլեն։

— Հեւոնը ո՞վ է։

— Բոլլ բանաին «Ոճրագործներու» յարկատուժին «օտարպաչին». ան ալ հինգ տարուան գաղտապարտուած է և Անմէտ ազային հետ կեդրոնական բանտը գտնուած են. չատ բարեկամ են իրարու։

— Ի՞նչ է Հեւոնին յանցանքը։

— Գամիքացի։

— Անմէտ աղա՞ն ալ ժեօնիներչին է նզեր արդեօք։

— Զե՞ս լսած Անմէտ ազային պատոհարը... Անմէտ աղան անգլիական Քօպրա չոգենաւին առաջին մեքենավարն էր. չոգենաւը նորոգութեան համար Թէրահանէ գըտնուած պահուն, գիշեր մը Թէրահանեյի երկու գինուոր պըրանէն մոգլցելով չոգենաւին վրայ կ'ելլեն. Անմէտ աղան կը տեսնէ իր նաւուն բռնատրուիլը և քաջ առողջութեան երեք անգամ կ'ազդարարէ... երբ գինուորները մոխիկ չեն ըներ՝ դանակը բացած անոնց վրայ կը յարձակի, մէկը կը սպաննէ և միւսը՝ կը վիրաւորէ...

— Անգլիահպատա՞կ է։

— Ո՛չ... Երբ յաջորդ առաու սպաննութիւնը կ'իմացուի՝ կառավարութիւնը կը պահանջէ Անմէտ աղան. նաւապետը զայն չի յանձներ ու դեսպանատունը կը պաշտպանէ գինքը։ Շոգենաւը Լոնտոն կը մեկնի. Հոն կը չնորհաւորեն Անմէտ աղան և հարիւր ոսկիի պարգեւ մը կուտան՝ նաւը լաւ պաշտպանած ըլլալուն համար. ասկայն բանակցութիւնները կը շարունակուին Պոլիս, Բ. Դրան և Անգլ. Դեսպանատան միջեւ... Դեսպանատունը կ'իմացնէ Լոնտոն՝ թէ կրնան ոճրագործը չյանձնել բայց միեւնոյն ատեն՝ Քօպրան ա՛լ չի կրնար Թուրքիոյ ջուրերուն մէջ նաւարկել... բայց եթէ Անմէտը Թուրք դատարանի մը առ

ջեւ դառուի, Գևագանատունը պիտի պաշտպանէ զայն եւ կը յուսայ թեթեւ պատիժով մը զայն ազատել... Մնդիրը կ'իմացնեն Սամէա ոզային, որ կը յօժարի դառուելու համար Գոլիա գալ, կուգայ եւ կը դատապարտուի հինգ տարուան բերդարգելութեան. վերջէն բերդարգելութիւնը կը փոխուի պարզ քանատրկութեան...

Ա՛լ անպատճառ հիմա ճանչնալ կ'ուզէի Սամէա ոզան՝ այդ թուրքը որ անպղտկան չոգեններ մը առաջին մեքենավարն էր եւ պարտականութեանը զգացումէն դրդուած՝ չէր խնայած իր կրծնակիցներուն անգամ,— որ այնքա՛ն քաջ էր, այնքա՛ն անձնուէր, այնքա՛ն բարի կ'ուզէի ճանչնալ այդ «գեղեցիկ հրէշը»։

*
* *

Կը պատահէր որ օրուան մէջ մէկ կամ երկու անգամ դուրս կանչուէի այցելուի մը հետ հինգ-տասը վայրկեան տեսակցելու համար Ծառատունը բակին մէջ, քանի մը բանտապահներ էին (դարսիա), առհասարակ ալպանացի կամ քուրդ, յաղթանդամ, վայրենի դէմքով մարդիկ, որոնց մէջ մէկը միայն, կարճահասակ, գեհենիկ երեսոյթով 40-50 տարու անձ մը, թուրքի սովորական տիպարը կը ներկայացնէր։ Անէն անգամ ինձ կը գանէի քովս ի վեր, ապասելով տեսակցութեանն վերջանալուն՝ ձեռքը գաղտնապար երկնցնելու և նուէր մը խլելու համար։ Միւսներէն կը սոսկայի, իսկ այս մարդէն՝ կը գանէի պարզապէս...

Իրեն հետ խօսակցութենէս քանի մը օր ետքը, Օսման իրիկուն մը նորէն քովս եկաւ և ձիս վեր հրաւիրեց։ Հետեւեցայ իրեն։ Սենեակին մէկ անկիւնը տասնի չափ

ուսանողներ բոլորաձեւ նստած էին գետինը՝ մախոռան վիլաձի ծխացող ափսէի մը չուրջ, կ՚ապասէին Անմէտ աղային՝ որ «յարաբերութենէ արդիլեալ» այդ աղջ, իրիկուընէ իրիկուն, կը հրամցնէր այդ ճաշը։

Եւ Անմէտ աղան եկաւ.... Այնքան պիտի չսպասէին սիրուած գեղեցիկ աղջկան մը ջահուկ պահուն մը փոխակերպումը տեսնելով՝ որքան սպասէին Անմէտ աղայի տունէն տակ ճանչնալով իր հակակրելի ու տաբէլի բռնատիպա... Եաքէն պիտի իմանային՝ թէ «հարուստ» բռնաւարկեալներէ փրցուցած պրամոնէ էր ճիշդ՝ որ ան կ՚օգնէր մխանելուն, ուսանողներ կը կերակրէր և նիւթական փոխատուութիւններ ալ կ՚ընէր շատերուն։

Անմէտ աղան իր տեղը գրուեց չրջանակին մէջ, տալիս դիս նշմարեց և չոր, պաշտօնական «պույուրուն»է մը եաքը՝ ուտել սկսաւ։ Մխանները իր օրինակին հետեւեցան և անոնք փոյթէ ու թիթեղէ ութը-տասը դգալ համասփի հանդիսաւոր չափուածքով մը կ՚երթային ու կուգային։ Այդ միջոցին ոգտաւորէն կը դիտէի Անմէտ աղան, որուն կերպարանքը քիչ առ քիչ կը փոխուէր իմ աչքիս, կը փալփլար իր դիմերուն մէջ պահուած ուժի և բարութեան ցոլքերով, կը գեղեցկանար անգամ, և դիս կ՚ստիպէր արմատապէս փոխելու այդ դէմքին վրայ կանգնած գաղափարս, ինչ որ առանց կռիւի չէր ըլլար... Ինչ որ գիտէի իրմէ՝ փոխադրուելով, նոյնանալով սա դիմացս նստած և ճաշելու վրայ եղող մարդուն վրայ՝ զայն տակաւ կը հեռացնէր, կ՚ընկրկէր մինչեւ ատանդամիպային հեռաւորութիւններ, մինչեւ զայն առասպել մը չինելու չափ, առակ մը՝ որ հակառակ այս պատկերին վրայ մտրմնացած ըլլալուն՝ իր իրականութեանը չէր համոզեր դիս, որովհետեւ շատ գեղեցիկ, շատ կատարեալ էր...

Փիլաձէն ետք, մէջտեղ բերուեցաւ Մխրդատի նըւէրը՝ եւակներըւ Ցետոյ «սեղանը» վերցաւ, փշրանքները

ժողովուրդն, չըլլանակը խզուեցաւ՝ բայց խումբը պրկեց ամրողջովին միաց Անմէա աղային շուրջը, ինչպէս ամէն գիշեր, մինչեւ պառկելու ժամը։ Օսման կը պնդէր որ անգղերէն խօսիմ Անմէա աղային հետ։ Պիտի չկրնայի, կրած ապտակութեանս առասկութեանը տակ, սառը նախանձութիւնը ունենալ, բայց Անմէա աղան նաւապետներու աղճատ անգլերէնով մը՝ որուն վարժութիւնն ալ կորսընցուցած կ'երեւէր հինգ տարիէ ի վեր, խօսք ուզեց բնաւ մխաներուն բերանաբաց ուշադրութեանը մէջտեղ։ Ցիշելով անշուշտ ամէն օր այցելութիւնն ընդունող պարոնը, որմէ ամէն օր մէկ կամ երկու պրուչ նուէր կ'առնուր՝ թեթեւ արհամարհանքի չէշտով մը հարցուց՝ թէ հանդի՞սատէ այստեղ։

— Բառական հանդիսատ պիտի ըլլայի, ըսի, եթէ պառկած տեղս քիչ մը աւելի մաքուր ըլլար և մլուկներն ու ոջիլները օձիքս ձգէին։

— Եթէ կ'ուզէք, «Ոճրագործներուն կոզմը» գացէք. կը յանձնարարեմ Լեւոնին որպէսզի հոգ տանի ձեզի։

Այո՛, կ'ուզէի. մաքրութենէն զատ՝ Լեւոնն ալ ճանչնալու համար այնտեղ, Լեւոնը որ յեղափոխականն մըն էր և բարեկամը Անմէա աղային։

*
* *

Յաջորդ օրը «Ոճրագործներուն» մէջը կ'երթայի, հակառակ Օսմանի պնդումներուն և բարեհաճ արտօնութեամբը բանտի տնօրէնին՝ որուն հարկ եղաւ ներկայանալ և այս չնորհը խնդրել։

Լեւոնը ինքն էր որ եկաւ անկողինս փոխադրելու. բարձրահասակ երիտասարդ մըն էր, 28-30 տարու, սեւ թաւ պեխերով և ժպտուն դէմքով, բարեձեւ և կշռաւոր քալուածքով, արհեստաւոր վարպետի մը պէս յայն կտաւէ

տափաստին վրայ բրդեայ ճերմակ գօտի կապած և գլխագիրձերուն մէջ համակրելի լրջութեան արտայայտութեամբ մը։

Լեւոն այս յարկաբաժնին պատասխանատու անհատականն էր, ինչպէս Ահմէտ աղան ալ՝ մէրինին։ Որովհետեւ արտօնուած էին բակին մէջ պտտելու՝ չգիտցողները գիրենք կը չփոթէին բանտապահներուն հետ, ինչպէս ես չփոթած էի Ահմէտ աղան։

Լեւոն չատ մը բաներ հարցուց ինծի իբրեւ հայու մը որ Եւրոպայէն կուգար Քեզափոխական գործին առաջացման, կուսակցութեանց վէճերուն մասին՝ խնայելի ճըշմարտութիւնը իրեն ըսելու, բայց ան բաներ մը լսած էր արդէն և ամիսէց բոլոր գիտցածս խօսելու։ Չէր զարմանար, միայն գլխու չարժումներով երբեմն կը հաստատէր ուսած տեղեկութիւններս՝ «այդպէս միայն կրնար ըլլալ» ըսելու պէս...։

Լեւոնը, ինքը, բնիկ Խասգիւղցի էր։ Մասնակցած էր Պոլսոյ առաջին յեղափոխական ընկերութեանց և ցոյցերուն, ու 96-էն ետքը, Պուլկարիա կ'ապրէր։ 98-ին, մասնաւոր նպատակով մը Վառնայէն Ռուսաստան կ'երթար՝ երբ Պոլսոյ առջեւ, չոգենաւէ չոգենաւ փոխադրութեան մէջօգին՝ ձերբակալեցին զինքը։

Թուրքերու հետ հինգ տարուան իր կեանակցութիւնը զինք բաւական փոխած էր։ Իր հայրենասիրութիւնը, առաջ, այլապէս տարածուն, թռչուն էր անշուշտ, բայց ճնշուելով մեծութեան մէջ ուժովցած խորհրդածութիւնէն՝ ինչպէս աւազը վերածուած էր խոր ու անատանի ժայռի մը՝ անատրելիութեան բարակ խաւի մը տակ ծածկուած։ Զարգացումը մեծ բան մը չէր, բայց փորձառութեան գիտութիւնը ունէր և ան էր որ իրեն ըսել կուտար.

— Երբոր բանտէն ելլեմ՝ գիտեմ թէ ի՛նչպէս, ի՛նչ ճամբով պիտի աշխատիմ այս անգամ։ Մենք կը կարծենք թէ բոլոր Թուրքերն ալ միեւնոյնն են, բայց այնպէս չէ.

ես հոս չստեր ըսեսայո րոնք սիրտերնին բացին ինձի հայ և ֆսմիքացի մը ըլլալուս համար. ամէնքն ալ սոկուն չին, բայց մէջերնէն չստերը կրնային մեզի օգտակար ըլլալ. փրկութիւնը ստոր մէջն է։

— Ահմէտ աղան ի՞նչպէս մարդ է, հարցուցի յանկարծ։

— Աքանչելի մարդ մը. իմ լուսնդրայրս, կամ բանտեղբայրս։ Ինչ ստեղնէն, երբ պոյմանսուժամս լրանայ, միսսին նախ Եւրոպա պիտի երթանք... Քանի մը հարիւր ռակի ան ունի. ես ալ ուխտուն ռակիի չափ ժողված եմ... Տեսնենք ի՛նչ կ՚ընեն՛ք յետոյ...։

***

Երկու չսրսթի միսին միասի բանալ։ Օր մը, ցերեկին, կանչեցին գիս, չափեցին, լուսանկարեցին և պատրաստ չոգենաւով մը ետ դարձուցին դէպի Մարսէյլ...։

Անկէ ի վեր, ոչ տեսած եմ Լեւոնն և Ահմէտ աղան, ոչ ալ երենց մասին խօսուիլը լսած եմ երբեք։

Անցեալ տարի, Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ երբ Գալիս դարձայ, վերսսին յիշեցի այդ երկու բարեկամները, որոնցմէ մին կամ միւսը կը յուսայի տեսնել այստեղ, բայց ի զո՞ւր իմ մասնաւոր հետազօտս էր թէ անոնք աշխատած էին ազատութեան սատցումին համար և կը թուէր ինձի՝ որ անոնց մեր մէջը ներկայութիւնը և բաշխուրութիւնը պիտի ըլլար ապացոյցին։

Զորս սմիս սուաջ Կիլիկիոյ կստորածներուն գոյժին սատն, անոնք նորէն միտքս ինկան... Անձկութեամբ հարցուցի ինքզինքիս՝ թէ Ահմէտ աղան և Լեւոնը արդեօք անհետացա՞ծ էին խսպառ, կամ, աւելի գէշը, խզա՞ծ էին արդեօք երենց բարեկամութեան գոչինքը...։

Հիմա, քանի մը չաքաթէ ի վեր, կ'ակսիմ յուսալ թէ կ'ապրին անոնք, թէ մէյտ միսաին կ'ապրին ու կ'աշխատին անոնք...։ Բայց կը փափաքիմ անպատճառ տեսնել զիրենք կամ գէթ լուր մը ունենալ իրենց մասին։

«Թերեւս, կ'ըսեմ երբեմն, Ազատութենէն նաքը Ահմէտ աղան Օսմանեան նաւատորմին մէջ պաշտօն ստանձնած է. թերեւս Լեւոնն ալ, գաւառները մեկնեցաւ խակոյն, և այդ պատճառաւ հոս չեմ հանդիպիր իրենց»։

Ապա երթէ ըսե՞ն թէ գոյութիւն ունեցած չեն երբեք ոչ Լեւոնը, ոչ Ահմէտ աղան, թէ անոնք իմ երեւակայութեանս ծնունդն են միայն, իմ բաղձանքիս և երազներուս մարմնացումը լոկ...։

Բայց ոչ, ոչ. տեսայ զիրենք, խօսեցայ հետերնին, և գիտցայ թէ ինչպէ՛ս կապուած էին անոնք իրարու։

Ու կը յուսամ վերագտնել զիրենք...։

ՇԻՐԱԿ

Գ. Շրջաճ, Թիւ 24 — 1909

ԿԱՂԱՆԴԸ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՄԷՋ

Դժ... կամ բարև... բախտաբար կեսարացի չեմ ես. բայց մայրս՝ էն Ինդրեցի իրմէ իրենց քաղաքին կառղանդի առվոտուքիւններըը պատմել, ձեզի գրելու համար։

— Չէ՛, ես ղազէթայի յօդուած գրող ազայ չեմ ուզեր Արգէն դիտմամբ կ'ընեն անոնք որ ղայսերցիներուն վրայ խնդա՞ն...։

Ազատեցի, մէյմըն ինծի լսած ըլլալու համար խնդրեցի որ պատմէ, և ահաւասիկ ձեզ կը հաղորդեմ ինչ որ լսաւ, յուսալով թէ մայրս չեռոյ ինծի պիտի ներէ այս խոստովանութիւնս։

— Սննեակլին մէջաեղը կլոր սեղանի մը կամ սինիի մը վրայ, ճաչէն ետք, կ'ակսէինք չարիլ ամէն տեսակ պըտուղներ, և մեծ պտակներով զեռեռ, բելբէ: *Անոնց կը դնէ-*

ինք 4-5 հատ կլոր բակիզներ։ Պատուհանուն մէջտեղը յատկապէս եկեղեցիէն բերուած մեծ մեղրամոմ մը կը վառենք։ Յետոյ՝ պառկելէ առաջ, տունին մէջ եղողներէն ամէն մէկը սեղանին կը դնէ իրեն պատկանած մէկ առարկան, ինչպէս մատնի, կոճակ, մատնոց, բանալի եւն., եւն. և առաւօտուն նկելով կը վազեն, կը նային թէ որիշօք իրենց դրած առարկան տեղափոխուե՞ր կամ չարժե՞ր է դրուած տեղէն։ Անանկ կը հաւատան թէ գիչերանց հրեշտակը այցելելով, անոնց կը դպի։ Եւ այն որուն դրած առարկային դպած էր հրեշտակը — կամ տունէն չարտաճի մէկը, ինչպէս որ կ'ուզէք — չափազանց բախտաւոր էր, և եթէ ամուրի աղջիկ էր, անպայման խամեքը պիտի բացուէր։

Առաւօտ ընկալէն քանի մը ժամ առաջ, անեցիներէն կատարեալ երիտասարդ մը, ջուրի սափորը ուսին, և սեղանի վրայի բակիզներէն մէկը առնելով, աղբիւր կը դիմէր։

Հարկ էր որ սափորը լեցուցած տանն, բակեղը աղբիւրի ծորակին անցնէր, մինչեւ ամբողջովին լեռնալը, սակայն ջանալով բակեղը յափշտակել չտալու, որովհետեւ ուրիշներ խուժմով կ'սպասէին հոն։ Եթէ յաջողէր՝ լաւ. և այդ ազատած բակեղը կը բերէին տուն, պատէն կը կախէին մինչեւ յաջորդ տարուան կաղանդը կը մնար այնպէս անխնա, ինչպէս որ հո՛ս կ'ընեն՝ ջրհանկիրներուն բերած մեծ բակեղները։ Բայց, ինչպէս ըսի, մեծ կռիւներ կը պատահէին բակեղը յափշտակել չտալու համար։ Եւ այդ պարագային, պզտիկ դժբախտութիւն մըն էր տունին, և մեծ ամօթ՝ աղբիւր գացողին։

ՀԱՑՐԵՆԻՔ

1 Յունուար 1894

ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԱՅՐԵՐԸ

(ՏՐԱՄ ՄԷԿ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ)

ՄԱՅՐԵՐԸ

(ՏՌԱՄ ՄԷԿ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ)

Ա. ՆՁԾԸՐՔ

ՍՈՒՐԲԻԿ ԳՈՀԱՐԵԱՆ	65	տարեկան
ՇԱՋԻԿ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	70	»
ՀՌԻՓՍԻՄԷ ՄԵԼՔՈՒԵԱՆ	68	»
ՄԱՔՐՈՒՀԻ ԱՊԱԿԵԱՆ	32	»
ԱՐԱՄ ԳՈՀԱՐԵԱՆ	34	»
ՇԱՒԱՐՇ ՀՆԿՈՒՆԻ	20	»
ՄԻՀՐԴԱՏ ԱՊԱԿԵԱՆ	11	»
ՍՊԱՍՈՒՀԻ ՄԸ		

Գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ Կ. Պոլսոյ մէկ արուարձանին մէջ, 1908 Օգոստոսի վերջերը:

Վարագոյրը կը բացուի պղպեջի բարեկեցիկ ընտանիքի ներքին սենեակին վրայ: Սրահին ձախ կողմը՝ փողոցին վրայ պատշգամբ ունի՝ ներկուած եւ ոսկեզօծ երկաթեայ վանդակներով: Պատուհանները ունին արեւարգել, շղարշ եւ ներսէն վարագոյրներ՝ ոսկեզօծ բարակ պարկաններէ կախուած: Պատշգամին վրայ պատերուն վրայ, առեղծի վերի՝ նկարուած Քրիստոսի պատանութիւնը, տակը՝ ներկելի ընտանեկան յուռութիւնը, բարձր ու ոսկեգոյն շրջանակուած. յուռութիւններէն ներքի՝ հայրն եւ մեռած ուն, երկրորդը՝ երիտասարդ ուն կը նկարեցնելին: Սրահին հանդէսը՝ վարդուն տարեկան ուն զբաղած վարդու ուն ներծցուած յուռութիւնը: Ներքեր՝ պատին գաղուած, ներսէն պարսկական գորգ ուն: Սոֆան՝ ուղղանկիւն սեւ դաշնակ ուն եւ դաշնակին վրայ՝ բանուած ծաղկոց ուն, որուն վրայ ալ հանի ուն յուռութիւններ, գնորներ եւ բերեկեայ ծաղիկներ ուն: Պատերուն վրայ, աղին անդին, ուրիշ ձեռագործ գարեկեկներ, նախշուններ եւ յուռութիւններ: Պատշգամին հանդիպակայ՝ մուտքի դուռն է, որուն վրայ պատերուն վրայ երկու լուսամուտներ բանուկ: Ներսի յատակը՝ քարեղէն ուն, բիլիարդներ եւ աթոռներ, որոնք միշտ պատշգամ եւ միշտ մուտքը կը տարածուին: Դեղինը՝ Իզմիրի գորգ ուն:

Ա. ՏԵՍԱՐԱՆ

Սուրբիկ.— (որ հասած է պաշտպանելու ուխտ, յանկարծ զղուելը բարձրացնելով) Ակռանիս ձայն մը եկաւ։

Մաֆրուճի.— (նախ մտիկ ընելով եւ յետոյ պատուհանէն դուրս նայելով) Ես ձայն չառի, մայրիկ... բան չկայ։

Սուրբիկ.— Այս ո՞րչափ ուշացան։ Ամուսինդ չըսա՞ւ որ չոգենաւը ցերեկին կը հասնի. հիմա ժամը իննուկէսն է. մինչեւ ա՛յս տանն գալու չէ՞ն։

Մաֆրուճի.— Ով գիտէ ի՛նչ կայ. դուրսի չոգենաւները միշտ ըսուած տանէնին չեն գար. երբեմն կ'ըլլայ որ մինչեւ անգամ օր մը ետ կը մնան։

Սուրբիկ.— Մի՛ ըսեր, դոզ կ'ելլամ... Հիմա այդ չոգենաւն ալ իմ տղուս եկած օրէն պիտի հանդիպի... Երթալը տասներկու տարի եղաւ, տասներկու տարի՛, խօսք չէ։

Մաֆրուճի.— Տասներկու տարի և չորս ալ ամիս, դէպքէն երեք ամիս առաջ էր, կը յիշե՞ս, մայրիկ։

Սուրբիկ.— Այսօրուան պէս միտքս է։ Ան ի՛նչ առաւօտ էր. ի՛նչ դոզեր, ի՛նչ վախեր քաշեցինք։ Աստուած չընամիխա ալ այդ օրերը չցուցնէ։

Մաֆրուճի.— Այն առաւօտն Ալամը չուկայ գացած տանն՝ կարծես թէ դէմքին վրայ բան մը ունէր։ Դրան ետին, ապսպրեցի որ պրոտէիս համար մեռաքս բերէ. «կարելի է այսօր չկրնամ, վաղը, վաղը» ըսաւ...

Սուրբիկ.— (ինքզինքին շարունակելով) Երկու ժամ չանցած՝ ոստիկանները եկան և տունը կոխեցին. ողորմած հոգի հայրըդ գրասենեակէն առեր մէկտեղ բերեր էին. տունը տակն

ու վրայ ըրին. մինչև օժիտիս անառուկը քրքրեցին, նայեցան. ան ո՛րչափ նեղութիւն տուին խեղճ մարդուն. «պահուըտած տեղը դուն անպատճառ գիտես, պիտի ցուցնես» կ՚ըսէին։

Մաֆրուհի.— Բարեբախտաբար Աբրամը չէին կրցեր գտնել. ան Դամասկիս անցեր է եղեր և գրասենեակէն ներս ոսոխականներուն մտնելը տեսնելուն պէս՝ ընկերնուիէն մէկը չուտ մը գացեր Աբրամին լուր տուեր էր։ Երեք օր Բեերայի մէջ պահուած Մնացեր էր. անկէ ետքն ալ չոգենաւով Ստոկ Մարսէլիա։

Սուրբիկ.— (ցոզուելով) Բայց ինծի այնպէս չըսին, ըսին որ ա՛յն օրը փախեր է։

Մաֆրուհի.— Հարկաւ այնպէս պիտի ըսէին քեզի... բայց խեղճ հայրիկս չուտ մտատանջ էր։ Մեռա իրիկունը ճաշէն ելած մինչոցին գրպանէն սակիները հաներ կը համբէր կոր. մինչոց մը չկրցաւ դիմանալ և ինծի դառնալով՝ ատոնք եղբօրդ պատճառած վնասներն են. ատոնք պիտի տանք որ վաղը փախչի... բաւ։

Սուրբիկ.— Մարդը չսպրեցաւ որ ողջ աչքով զաւակը անգամ մըն ալ տեսնար... Երթալը տեսաւ՝ գալը չտեսաւ...

Մաֆրուհի.— Մանաւանդ եթէ ատոնք գալը տեսնար՝ չուտ ուրախ պիտի ըլլար։ Այս առաւս լրագիրը Աբրամին վրայ չուտ մեծ գովեստներ գրած էր. հայրիկս կը սիրէր ատոնք բաները։ Հին բժիշկին՝ ինչ որ ալ ըլլար Աբրամին կարեւորութիւնն պիտի չտար, գործի մարդ չէր, մարդ չեղաւ կ՚ըսէր. բայց հիմա որ յեղափոխականներուն այնչափ պատիւ կ՚ընեն...

Սուրբիկ.— (պատուհանին դուրս նայելով՝ անհամբեր) Էյ ալ ասիկա համը փախցուց... Ամուսինդ ո՞ւր է, չոգենաւ պիտի չերթա՞ր։

Մաֆրուհի.— Հարկաւ, ան չերթայ ո՞վ պիտի երթայ ես ալ չուտ կ՚ուզէի, բայց չգացի որպէսզի մինակդ ապասելով չնեղսրտիս։

Սուրբիկ.— Ախ, եթէ այս ծուռկիս դաւը չըլլար, ես հիմա ա՞ւանը կը դիմաւորէի տղաս... Մաքրուհի, արդեօք ղիս չա՞տ ծերացած պիտի գտնէ։

Մաքրուհի.— Չէ՛, չէ՛, ինչ որ էիր նոյնն ես, միայն բօմբաթիզմիդ պատճառաւ քիչ մը քաղուածքդ փոխուած է։

Սուրբիկ.— Այս տղուն կարօտը զիս մաչեցուց... դուն երեսիս մի՛ նայիր. սիրտս բանաս որ տեսնես... անոնք էրիկմարդ են, ինքզինքնին չեն հոգար, տաքին պատղին կարեւորութիւն չեն տար... հապա եթէ հիւանդանալու ըլլայ՝ ո՞վ պիտի կենայ գլուխը, օտարին կնիկնե՞րը...

Մաքրուհի.— Մայրիկ՝ ա՛լ տառնք քաղաքը անցան. պարտպ տեղը սիրտդ մի տանջեր, ահա Աբամը ողջ առողջ եկաւ...

Սուրբիկ.— Ա՞խր է, մէյ մը գար (արագ-արագ դուռը կը զարնուի, Սուրբիկ յուզուած դուրս կը նայի)։

Մաքրուհի.— (պատուհանեն նայելով) Տղաքը գարձեր են, Միհրդատն է... (ոտնաձայներ. ներս կը մտնեն Միհրդատ, դպրոցականի պայուսակը կռնակը, զոր ուսի շարժուելով ան կը խափե եւ ապուխի վրայ կը նետէ, գլխարկն ալ հետեւի)։

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ.

Միհրդատ.— Մօրեղբայրը դեռ չեկա՞ւ։

Մաքրուհի.— Դեռ ոչ. (Միհրդատ Մաքրուհիի վիզը կը ցատկէ եւ կը համբուրուի, յետոյ կ'երթայ մեծ սօրը ձեռքը հանդերձելու)։

Միհրդատ.— Գիտե՞ս, մայրիկ, այսօր դասարանին մէջ, մեզմէն ինծի ի՞նչ հարցուց. հարցուց որ Աբամ Գոհարեանը իմ ի՞նչս է. մօրեղբայրս է՝ ըսի. «մօրեղբայրդ ձեր ընտանիքին եւ ազգին պատիւ կը բերէ, մեր ամէնքէն մա-

քուր յեղափոխականներէն է» ըսաւ... Մայրիկ, ազատ յեղափոխական ալ կ'ըլլա՞յ։

Սուրբիկ.— *Մաքուրն ալ խօսք է որ ըսեր է. հարկաւ ազատ պիտի չըլլար իմ զաւակս...։*

Մաճուճի.— *Ո՛չ, մայրիկ. ըսել կ'ուզէ որ Աբամին անունը, վարքը բարքը, ըրած գործերը մաքուր են։*

Սուրբիկ.— (*հպարտ*) *Սանկ ըսէ։*

Միհրդատ.— *Մայրիկ, եթէ ամէն յեղափոխականներն ալ մաքուր չեն ըլլար հապա ինչո՞ւ անցեալ օր Աբամին մէջ Պ. Գալեանը ճաւ խօսած ատենը կ'ըսէր որ յեղափոխութիւնը, յեղափոխականները... (հանդիսական ձայնով մը կը շարունակէ եւ չի կրնար խօսքը ամբողջացնել: Միհրդատ ատեն կատի մը բառապուռին աղմուկը կը լսուի: Աղմուկը կանգ կ'առնէ դրան առջեւ. մայր ու աղջիկ նախ պատուհանին կը նային ու յետոյ ամապարանոցով դուրս կ'ելլեն՝ Սուրբիկ կաղալով: Միհրդատ կը վարանի եւ հագիւ մնչէր դուռը կը հնտեւի: Դրան ետեւին հասարդի ձայներ եւ բացագանչութիւններ: ԱՐԱՄ, ՄԱՅՐԻԿ, ՋԱԽԱԿՍ, ՄԱՐՈՒՀԻ):*

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

Սուրբիկ.— (*Դրանին բեւեռին բռնած դեպի պատուհան յառաջանալով*) *Եկո՛ւր որ լոյսին մէջ երեսդ տեսնամ, խմին առեւծ ոգաս...։*

Արամ.— *Շատ փոխուա՞ծ եմ, մա՛յր։*

Սուրբիկ.— (*յուսախաբութիւնը ժպիկնով*) *Էհ, չէ՛, ոչ այնչափ... միայն մեծցեր ես. տպրողը հարկաւ կը մեծնայ ալ, կը ծերանայ ալ... իմ վրաս նայէ... Փառք քեզ, Աստուած, փառք քեզ. ինծի այս օրն ալ տեսնալու արժանի ըրիր... (Դրանին) Գիտե՞ս, ամիս մը առաջ ա՛լ յոյսս կըտրած էի...*

Արամ.— (*յուզուած*) *Ի՞նչեր կ'ըսես, մայր. բայց*

դուն բնաւ չես ծերացած. բոլորովին առոյգ և կայտառ ես...

Սուրբիկ.— Ես գիտեմ բաւած... Ախկա հրաշքի պէս բան մըն էր որ եղաւ. երկու ամիս առաջ միտքէդ կ'անցնէի՞ր որ այս գուռնէն ներս պիտի մտնայիր ու քու պառաւ մայրիկիդ հետ դէմ դիմաց պիտի խօսէիր։

Աւաւ.— (ցուրջ) ճիշդ է, հրաշք մըն էր որ պատահեցաւ. երանի՛ միայն որ այս հրաշքը երկար տեւէր և մեզի քիչ մը միջոց տար կազդուրուելու...

Մաֆրուճի.— Ի՞նչ կայ, կը կատակածի՞ս, վախեր ունի՞ս, ազատութիւնը ապահո՞վ չէ՞ գնաս

Աւաւ.— Ո՛չ, ո՛չ, ապահով է, առայժմ գոնէ (հին կը դառնայ եւ կը ճշմարտութիւն կեցած Միհրդատը՝ որ հաշուելով բայց հիւացնաւթ իրեն կը նայի) Իսկ այս անծանօթը, Մաքրուհի՛, որ իմ առնես չկար, ազատ, Միհրդա՛տն է, այնպէս չէ՞. (բեւեռ կը բռնէ եւ ոտը բերելով կը նայի ու դիւանցը բռնած հաւքուրեղէ ետ՝ այիով վերեւ վար զորովալից զբաղուելիք սկը կ'ածցնէ եւ կը մնայ նայուածքը նայուածքին մէջ խորասուզուած. Միհրդատ հետզհետէ աւելի հաւատարմակ կը նայի, բայց երկուքին ալ աչքերը գոյորշիով մը կը ծածկուին):

Մաֆրուճի.— (հպարտութեամբ) Որի՞ կը նմանի ատեն։

Աւաւ.— Այսօր քեզի եւ քիչ մըն ալ հօրը անշուշտ, բայց վազը, պիտի մոռնաս որ ան ոչ մէկուն նմանէր և միայն ինքզինքը ըլլար։

Սուրբիկ.— Ճիշդ քու ազատութիւնդ է, քեզի պէս կրակուքոց. զարնել-թափելէն զատ ուրիշ խօսք չունի. եթէ ազատութիւնը չըլլար՝ չիտակը վախցուելիք բան էր. երբեմն կը մտածէի որ ան ալ մօրեղբօրը գացած ճամբէն պիտի երթայ։

Աւաւ.— Ահ, ո՛չ, ո՛չ այդ ճամբան. ուրիշ, նոր ճամբայ մը այտուհետեւ՝ ինչ որ ալ ըլլայ...

Մաֆրուճի.— Ի՞նչու. ամէնքը կը հիանան վրադ. լրագիրները քեզ կը գովեն...

Արամ.— Գիտեմ, ամուսինդ քիչ առաջ ցոյց առաւ. կը գովեն առանց ո՛վ և ի՛նչ ըլլալս գիտնալու՝ ինչպէս այս միջոցիս արտասահմանէն հոս եկող բոլոր գործիչները։

Սուրբիկ.— Ո՞ւր մնաց Լևոնը. չոգնաւ եկած չէ՞ր։

Մաֆրուճի.— Ինչո՞ւ մէկտեղ չեկաք.

Արամ.— Քմահաճոյք մը՝ երէ կ'ուզէք։ Տարիներէ ի վեր այսպէս երազած էի. մեր տանը դռնէն մինակս ներս մտնել՝ ինչպէս որ մինակս օր մը եկած էի անկէ առանց ձեզի մնաք բարով ըսելու։ Աւտուն մնկնած՝ իրիկունը վերադարձեր եմ ահա՛։

Սուրբիկ.— Ձեզի համար օր մըն էր, բայց մեզի, մայրերնուդ հարցուցէք... ձեզի համար մաչնցո՞ն, հասա՞ն այս տասներկու տարուան մէջ... Արամ, կ'ուզե՞ս լուացուիլ։

Արամ.— Այո, մայրս (ոտքի կ'ելլեն)։

Մաֆրուճի.— Մայրիկ լուր ղրկե՞նք Շազիկ հանըմին։ Շատ ազաչեց որ Արամը գոյ չի գոյ՝ իմաց տանք իրեն։ Միտրա՛ս, գնա ըսէ Շազիկ հանըմին որ մօրեղբայրդ եկաւ. (Միտրոս կը վազէ)։

ՏԵՍԱՐԱՆ Դ.

Արամ.— Ո՞վ է այդ կինը որուն լուր ղրկեցիր։

Մաֆրուճի.— Խեղճ պառաւ մը որ մեր հանուխ փողոցը կը բնակի. Սանմանուքեանէն ի վեր ան ալ ամէն օր իր աղուն կ'սպասէ. Թերեւս կը ճանչնաս, տանն մը Փարիզ է եղեր։

Արամ.— Ի՞նչպէս կը կոչուի։

Մաֆրուճի.— Թորգոմ Գրիգորեան։

Արամ.— (ցնցուելով) Գրիգորեանի մա՞յրը.... երանի թէ Միտրոսը չղրկէիր։

Սուրբիկ.— *Ի՞նչ կայ որ... Շագիկ հանըմին ազան բա՞ն մը ուներ։*

Արամ.— *(ծաւirorեն) Թորգոմ Գրիգորեանը երկու տարիէ ի վեր մեռած է։*

Սուրբիկ.— *(ձեռքերը գպարեկով) Վո՛ւյ, չլսէ՞ Շագիկ հանըմը. ամբողջ աչքը, սիրտը անոր վրայ է. Թորգոմա կ՛ըսէ՝ ուրիշ բան չըսեր։*

Մաֆրուճի.— *Ինչէ՞ն մեռաւ։*

Արամ.— *Չմեռաւ, սպաննեցին։*

Մաֆրուճի.— *Թուրքե՞րը։*

Արամ.— *Ո՛չ։*

Մաֆրուճի.— *Ուրեմն ո՞վ։*

Արամ.— *(ակռանաչ) Հայերը։*

Սուրբիկ.— *(ւեռաձեղով) Հայե՞րը։ Հապա Շագիկ հանըմը կ՛ըսէր որ իր ազան ալ յեղափոխական էր։ (Արամ կը ղրկէ) Առածու սիրուն, ըսէ՛, ազաս, Հայերը ինչո՞ւ պարկին Շագիկ հանըմին ազան։*

Արամ.— *Մի՛ հարցներ, մայր։ Ինչ որ ալ ըսեմ, պիտի չհասկնաս, դուք չէ՛ք կրնար հասկնալ մեր դուրսի ազգային կեանքը։*

Սուրբիկ.— *Վերջապէս վատակութի՛ւն ըրաւ, ի՛նչ ըրաւ։*

Արամ.— *Թորգոմ Գրիգորեանը Թուրք ազգասէր մըն էր։*

Մաֆրուճի.— *Անձնասէր կը ճանչնայի՛ր զինքը։*

Արամ.— *Շատ մօտէն։*

Մաֆրուճի.— *Ի՞նչ տեսակ մարդ էր։*

Արամ.— *Տարօրինա՛կ մարդ մըւ Ամբողջ եռանդ և զոհողութիւն։ Ըստ երեւոյթին սկեպտիկ, մինչ էապէս՝ ազգային դաւին մոլեռանդ հաւատացող մըւ Լուրջ իր յղացումներուն և թեթեւ՝ անոնց գործադրութեանը մէջւ Հակառակ տարիքին, թափթփած ծերուկի կերպարանքով մարդ մըն էր՝ որուն երբ փողոցը հանդիպէիր՝ ձեռքը ողոր-*

մուֆիեն մը դնելդ կուգար, կուբօրէն կը վատահէր իր բոլոր գործակիցներուն, մինչեւ այն վայրկեանը՝ ուր կը սկսէր կասկածիլ անոնցմէ։ Այն ատեն՝ կը կամքէր, կը կճէր, կ'ապրէր զանոնք արհեստավարժ չափ.... Այսպէս է որ բոլոր խռամները փոխն ի փոխ թշնամացուց իրեն դէմ, երբ ժողովուրդը ճշմարտապէս կը սիրէր զինք։

Մաֆրուհի.— Որո՞նք էին զինք ապահովողները։

Ռամ.— Մի՛ ըսեր որո՛նք, այլ ըսէ՛ ո՞վ էր որ Գրիգորեանի արիւնը մատ, որովհետեւ այս տեսակ խոշոր գործերը միշտ մէկ անձ մըն է որ կ'որոշէ։ Այդ անձը Տիրան Մելքիեան կը կոչուի, Գրիգորեանի նախկին գործակիցներէն եւ իր ամենէն ուժգին վատահած բարեկամներէն մէկը։

Մաֆրուհի.— Հրէշ մըն է եղեր այդ Մելքիեանը... Ան՛զգ Շազիկ հանըմը... հիմա ի՞նչ պիտի ըսենք երբ գայ ըլլայ... (Ռամ կը մկկնի ետեւը ետեւին)։

ՏԵՍԱՐԱՆ Ե.

Մաֆրուհի.— (առանձին, առարկաներն կարգի կը դնէ... Այդ միջոցին դուռը կը զարնուի եւ խանի մը տոպէ վերջ ապառուհին առաջնորդուած ներս կը մտնէ ծեր կին մը եւ երեսաստար մը)։

Շաւարշ.— Ներողութիւն, տիկին, որ ձեզ անհանգիստ կ'ընենք... Այս տիկինը մեր յեղափոխական մեծ ընկերներէն մէկուն մայրն է։ Լսելով որ Պ. Ռամ Գոնտրեան այս առաւօտ Պոլիս հասեր է, ուզեց անպատճառ տեսնել զայն։

Մաֆրուհի.— Հրամմեցէք, տիկին... եղբայրս հիմա կուգայ։

Հռիփսիմէ.— Ինձի ըսին որ Պ. Գոնտրեանը տղուս բարեկամն է։ Ես չատոնց է որ իրմէ ուղղակի լուր մը չունիմ։ Մ'լ համբերութիւնս չմնաց... տասը տարուան մէջ

հագիւ երեք-չորս նամակ առած եմ... մայր եղէք և դիմացէք ասոր... թէեւ չէր վայլեր՝ բայց համարձակեցայ այս դիմումը ընելու։

Մաւրուսիի.— *Անվայել բան մը չկայ, տիկին... քանի որ եղբօրս բարեկամը եղած է ձեր որդին, եղբայրս ուրախութեամբ կ'ըսէ իր գիտցածը...* (*զանգակը կը զարնէ*)։

ՏԵՍԱՐԱՆ Զ.

Սպասուհին.— (*դուռին մօտ չի մտներ*). *Տիկի՛ն։*

Մաւրուսիի.— *Մարիա՛մ, եղբօրս լաւ տուր որ իրեն համար հիւրեր եկած են,* (*Հռիփսիմէին, քանի մը քայլ ընդառաջ գնալու համար*)։ *Ո՞ւր կը բնակիք, տիկի՛ն։*

Հռիփսիմէ.— *Եէնի-Գաբու, քրոջս հետ... ա՜խ ի՞նչպէս բացատրեմ... իմ ցաւս չատ խորունկ է... չորս զաւակ ունէի, երեքը Աստուած առաւ, մէկն ալ այսպէս դաւթերը կը պատի, հոգը անդամ չէ որ հոս մայր մը ունի... Թուրքը եղողները ամէնքն ալ այդպէ՞ս կ'ըլլան արդեօք. ձեր եղբա՞յրն ալ ձեզ մոռցած էր։*

Մաւրուսիի.— *Ո՛չ, տիկին, եղբայրս միշտ նամակ կը գրէր մեզի։*

ՏԵՍԱՐԱՆ Է.

Աւտմ.— (*զգուշական ապտուազիւ մը ներս գալով*) *Տիկի՛ն Գրիգորեան՞։*

Շաւարշ.— *Տիկինը մեր ընկեր Մելքիսեանի մայրն է որ...։*

Աւտմ.— (*ժպտելով*) *Ի՞նչպէս, Տիրան Մելքիսեանի՞...*

Շաւարշ.— *Տիկինը լսած է որ իր զաւկին բարեկամն էք և կը փափաքի ձեզի տեղեկութիւններ առնել։*

Մաքուհի.— (ինքն ալ յուզուած) Արամ, ինծի ըսած չէին անունը։

Արամ.— (զսպուած զայրոյթով ալը) Պ. Մելքիսեանը վերջին անգամ վեց տարի առաջ տեսած եմ. վերջերս խմացայ որ եգիպտոս կը գտնուի. բայց վատահ չեմ. ոչ ոք կըրնայ վատահաբար խօսք մը ըսել Պ. Մելքիսեանի շարժուձեւերուն մասին։

Շաւարշ.— Ճշմարիտ յեղափոխական գործիչը անշուշտ այդպէս պէտք է ըլլայ։

Արամ.— Ճշմարիտ յեղափոխական գործիչը եւ ոչ-ճշմարիտ յեղափոխական գործիչը իրենց շարժուձեւերովը չէ՞ որ իրարմէ կ'որոշուին, պարոն։

Հռիփսիմէ.— Ներողութիւն, Պ. Գոհարեան. ես լսած էի որ Տիրանս ձեր բարեկամն է։

Արամ.— Ատենօք, այո՛... (Հռիփսիմէի հետզհետէ ուռկի տխուր դէմքը ալը կ'առնէ. Արամ՝ նշմարելով, յանկարծ շեշտը կը փոխէ) բայց դուք ինչ յանցանք ունիք, տիկին... կ'ենթադրեմ որ իմ մօրս եւ ուրիշ մայրերու պէս դուք ալ տարիներով տառապած էք ձեր որդւոյն բացակայութեան պատճառաւ։

Հռիփսիմէ.— Այո՛, շատ, շա՜տ տառապած։

Արամ.— Հետեւաբար ես ներողութիւն կը խնդրեմ, տիկին, որ յանկարծ ուրիշ գաղափարով մը տարուեցայ եւ թերացայ այն յարգանքին մէջ զոր պարտական էի ձեր մտանդութեան, ձեր վիշտին...։

Հռիփսիմէ.— Շնորհակալ եմ... Տիրանին բնաւորութիւնը արդէն տեսակ մըն է. կ'երեւայ որ ձեզ նեղացուցած է...

Արամ.— Երանի թէ այդպէս ըլլար... բայց չհոսանք... ձեր՝ մայրերուն խնդիրները չեն առոնք... ձեր հոգը ձեզի բաւական է։

ՏԵՍԱՐԱՆ Ը.

Սուրբիկ.— (դուռը թակելով) Հրամմէ, Շագիկ հա-նըմ. Արամը հոս է. (կը մտնեն Սուրբիկ, Շագիկ եւ ետեւեն Միհրդատը):

Արամ.— (տոպի մը լուռ եւ տխուր դիտելի յետոյ, կը յառաջանայ եւ ծունկով Շագիկի ձեռքը կը հաւքռտէ, Շագիկ ալ անոր ճակատը): Բարի եկոք, տիկին. ձեր գալէն առաջ մայրը եւ քոյրս ձեզ ճանչցուցին ինծի. (Շատարշիւն ծանրօրէն). տիկինը Թորգոմ Գրիգորեանի մայրն է՝ որ եկած է իր զաւկէն տեղեկութիւն հարցնելու... տիկին Մելքիանի պէս:

Շագիկ.— Ախ, ունի՞ս լուր մը, տղաս... ի՞նչ կ'ընէ Թորգոմս, ե՞րբ պիտի գայ, չմեռած անգամ մըն ալ պիտի տեսնա՞մ զինքը:

Արամ.— (խեղդուկ ձայնով մը) Միշտ ազգային գործերով զբաղած է, բայց... անշուշտ... շատ չանցած պիտի գայ:

Շագիկ.— (ուշադրութիւնը արձիլ) Ուրեմն զինքը վերջերս տեսա՞ծ ես... ինծի համար բնաւ բան մը չըսա՞ւ...

Արամ.— (ախանձայ) Այո՛... բայց որ իր մայրը շատ կարօտցած է և... յանձնարարեց որ անոր հանդիպելուս պէս որ թէեւ շատ կը փափաքի բայց դեռ քիչ մը սառն պիտի չկրնայ ճամբորդել...

Շագիկ.— (գլուխը ընդառաջ, աչքերը աչք ու ականջ կտրած) Ո՞ւր է հիմա:

Արամ.— (կեղծուած հանգարտակութեամբ) Փարիզ, տիկին:

Շագիկ.— (յանկարծ թուլցնելով եւ ձեռքը գլխուն զարնելով) Հիմա՛կ հասկցայ, Թորգոմս, Թորգոմս, չկա՞յ... (ամբիւքը կը յուզուի, կը փորձեն բան մը ըսել):

Արամ.— (միւսներուն առջի յուզուած) Ի՞նչէն կը հետեւցնէք. ես, ընդհակառակը, ըսի որ հանգիստ է և պիտի գայ...

Շագիկ ·— (հեծեծագին) *Ա.յս առաու դուբսէն եկող ուբիշ մէկն ալ տեսայ... անոր ալ հարցուցի... երեսս անդամ չկրցաւ նայիլ... ըսաւ որ Ամերիկա է... կասկածեցայ... քայց գեռ յոյս մը ունէի... հիմակ ան ալ լմեցա՞ւ... զաւակս մեռե՞ր է... ա՛լ պիտի չտեսնամ... ա՛լ պիտի չըտեսնա՞մ զաւակս...* (անձայն կուլայ, Սուրբիկ այֆերը շեղուած, կը ւօսկևայ ու կը հաւքուրկ Շագիկը. Հոխիսիկ, ևոյնպես ւիղձկած, Շագիկի ձեռքը կը բռևէ եւ արցունքը արեկու համար բաշկիևակը կուտայ. *Մարուհի Միհրդատը իրեն կը քաշէ եւ բեւովը գայլ կուրծքին շղթայած՝ պաշտպանելու ձեւ մը կ'առևէ: Ա.րաւի եւ Շաւարշի ևայուածքևերը իրարու կը հասնիկին, ու իսկոյն կը բաժևուին...: Վ.արագոյրը ծանրորեն կ'իջևայ):*

Վ Ե Ր Ջ

ԺԻԼ ՐԸՆԱՐ

ՏՈՒՆԻ ՀԱՑ

(ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՄԷԿ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ)

Ինչ Բընար մեռաւ անցեալ տարի, մայիսին։

Երբ յայտնեմ թէ Բընարի մահը այնչափ ցաւ պատճառեց ինծի որքան վէրքեն և, քանի մը տարի առաջ, Շարլ կէրէն բանաստեղծին մահերը, ինծի կը թուի թէ ինչ որ ունիմ իմ կոպմէս ըսելիք՝ բաւած կ'ըլլամ իր մասին։ Պէտք է, սակայն, որ Pain de Ménage-ի թարգմանութեան գլուխը — որուն ընթերցումը ամենամեծ վայելքներէս մէկը եղած է և թարգմանութեան միջոցին, վերանորոգելի այդ վայելքը — գինքը ճանչցնեմ չճանչցողներուն, այլապէս քան զգացումի ինքնաբուխ ու կարճ արտայայտութեամբ մը։

Անշուշտ կարելի չէ ըսել՝ թէ Ֆրանսայի մէջ եւ անկէ դուրս, Բընարի անունը այնչափ աստղաբաշխած էր, որ-

չափ, օրինակի համար, Պուբժէի մը կամ Մարսէլ Բրէվոյի մը անուններուն, որոնք ֆրանսական գրականութեան ոսկեզօծեալ ֆաւիլօքին բռնուած վաճառանիշերը կը մնան։ Այսուհանդերձ, Բընար սկսած էր ճշմարտապէս ժողովրդական ըլլալ Դպրոցականներու համար պատրաստուած նորագոյն ու լաւագոյն Հատընտիրները, Լա Ֆոնթէնի և Լա Պրիւյերի կտորներուն քով, իմէ ալ հատուածներ կը պարունակէին։ Բան մը որուն կարեւորութիւնը պէտք չէ մեր Հատընտիրներուն մէջ ընդունուած կտորներուն վրայէն չափել...։ Բընարի հանճարը գաւառական էր։ Ինչ որ եղած է իր պրիչէն, զուտ ոսկի է, ոսկին ներքին, անանց արժէքն ունի և անոր անպատում, անդորր փայլը։ Այն հազուադէպ գրագէտներէն էր ան — Ֆլօպէրի, Մոբասանի, Անաթոլ Ֆրանսի նման, յիշելու համար ժամանակակիցները — որոնց ոճը ոչ մէկ բառի յապաւում կամ յաւելում կը հանդուրժէ, ոչ մէկ տողակէտի տեղափոխութիւն, որովհետեւ իրենց հանճարը, ինքնագիտակից ու ինքնատածն, կատարեալ հանճար մըն է։ Անաարակոյս, գրուածքի մը ոճը այն տաճն միայն կ'ունենայ այս վճիռ վերջնականութիւնը՝ երբ անոր ոգին արդէն ունի իր ինքնուրոյն դերազանց արժէքը։ Այդ ոճը կ'ըլլայ միակ հարազատ արտադրութիւնը ոգիին, կ'երեւայ իրեւ այդ ոգիին միակ յղանալի, ըմբռնելի մարմինը։

Գրականութեան մէջ Բընարի ճիւղը որոչելու համար, «վիպագիր և թատերագիր» պիտի գրեն իր անունին առջեւ, ի չգոյէ ուրիշ կոչումի մը։ Սակայն ճիշդ բառերը չեն սակայն, գէթ այսօրուան վէպին և թատրոնին մեր հասկացողութեամբը։ Իր վէպերը, կարճ արդէն, վէպ չեն, ոչ ալ թատերգութիւնները՝ թատերգութիւն։ Գրեթէ դէպք չկայ անոնց մէջ։ Գործողութիւն մը չի կատարուիր, կամ շատ քիչ, այնտեղ։ Բնութիւնն ու մարդը դիտողի մը, մարդկային չարժուձիներուն և խօսքերուն մէջ յատակ տեսնողի մը ծոթերն են անոնք, որ չեն պահանջեր ո՛չ ընդարձակ չարաչարութիւններ, ո՛չ երկար պարբերութիւններ։ Անոնք

բուրեղացումներ են կեանքի, որոնք գուցէ անբաւական, քիչ մնաց ամրկին, մինչ վայելել գիտցողներուն համար լեցուն են նրբութով և հնութով։ Եւ Ըմնար, հասցնելու, բուրեղացնելու իր այս գերազանց յատկութեամբը, բանաստեղծ է,— որչափ ալ մեռա կորսէ իր միտքը ըլլայ հակաքնարական, կամ ուզէ ինքզինք այնպէս հռչակել՝ մղուած իր հակակրութենէն բանաստեղծներու յաճախ ամպոտ ու լայնատարած արտայայտութեանը դէմ։

* * *

«1890ին, իրապաշտութեան չափազանցութիւններէն սկսած էին յոգնիլ։ Մտքի վրայ կը համրուէին այն գրքերը զոր տուած էր անոր մեթոտին հարազատ, խմաստուն և բնական կիրառութիւնը։ Ի փոխարէն՝ անկարելի էր հաշուել այն չէզոք ու ժպտուն ուսումնասիրութիւնները, որոնք «կեանքի պատառիկներ» հրատարակելու պարբուակին տակ, ուրիշ բան չէին բայց եթէ չոր մեռագրութիւններ, յղացուած ու գրուած առանց արուեստի։ Զօլան անգամ կ'ըսէր մեզի. «Կը հաւատամ թէ ճշմարտութիւնը պիտի նկարուի ասկէ յետոյ, ասկէ բազմակողմանի կերպով, թէ մարդկութեան վրայ ասկէ մեծ պատահան մը պիտի բացուի, թէ պիտի ունենանք կերպով մը դասականութիւնը բնապաշտութեան»։

«Ես քիչ հետաքրքրական չէ հաստատել թէ՝ յիրաւի կամ յանկրաւի խորհրդանշանական կոչուած դպրոցէն ելաւ Ըմնար, զոր չատեր իրապաշտ մը կը նկատեն։ Առաջին նայուածքով, զոր հարեւանցիկ է, այդպէս կ'երեւայ արգարեւ։ Մինչ ասկէ յատակ, ասկէ որոշ քան իր ամբողջ գործը, Գիւղական Ոճիրէն սկսեալ մինչեւ Թատերգութիւնները»։ (ՀԱՆՐԻ ՊԱՇԵԼԷՆ, Ժիւլ Ըմնար եւ իր գործը)։

Անոնք որ կ'ուզեն անպատճառ գրագէտները դպրո-

ցի մը մէջ բանաստիւել, աչակերտներու պէս — անոնցմէ դէշ, որովհետեւ անգամ մը հոն մացնելէ ետք՝ ա՛լ գուբս չեն հաներ երբեք — պիտի չյաջողին Բընտրի մասին, ինչպէս կը տեսնուի վերի մէջբերումէն, որովհետեւ Բընտր կը ձեոյ մէջաւորը իրապաշտ եւ խորհրդանշանական գպրոցներուն, իրապէս չպատկանելով անոնցմէ ո՛չ մէկուն եւ ոչ միւսին, այլ, բոլոր մեծ գրագէտներուն պէս՝ ըլլալով ինքը միակ աչակերտ եւ վարպետ իր իսկ գպրոցին՝ իր ծագումը, սակայն, կը զուգադիպի Սեմպոլիսթներու ծագման հետ, եւ անկարելի է, որդարեւ, որ ինքն ալ ազդուած չըլլայ այդ չափազանց բնդունն չարժուէն որ ազդած է այնչափ ուրիշներու վրայ — տաղանդով եւ խառնուածքով այնչափ այլապէս գրագէտներու եւ բանաստեղծներու ամբողջ լեգէոնի մը վրայ, Մօբէաններ եւ Բօլ Սաաններ, Բիէր Լուիսներ եւ Հանրի տը Բէնիէներ — որուն համարժէք ոչ մէկ ուրիշ գրական չարժուէմ երեւցաւ տասնըհինգ տարիէ ի վեր։

83էն սկսեալ նորերու կողմէ հրատարակուած մէկ քանի վաղագրաւ հանդէսներու մէջ երեսին կարճ բանաստեղծութիւններ եւ երեսին արձակ էջեր տալէ ետք, 88ին Բընտր կը տպագրէ Գիւղական Ոճիրը, հազիւ 100 էջէ բաղկացած գրքոյկ մը, 55 օրինակ միայն, որուն առաջին էջին վրայ հետեւեալ ձօնը կը կարդացուի.

Սիրելի հայրիկս.— Թոյլ տուր որ ես քեզի ընծայեմ դպրոցականի այս մեկ բանի էջերը, այնչափ երկար ատենէ ի վեր ձեռագիր մնացած, եւ ի վերջոյ ես քեզի համար միայն տպագրուած:

Մանուանդ մարդու մի՛ ցուցներ զանոնք. միայն դուն կրնաս, իբրեւ հայրիկ եւ իբրեւ ընկեր, հաջութիւնն ունենալ զանոնք կարդալու եւ գէշ չգտնելու:

Սրտանց քոյդ, ԸՆՆԱՐ

Ժիւլ Ըննար 24 տարու է և դեռ ամէնուն համար անծանօթ կը մնայ։ 1890 Յունուարին, Մերիւր տը Ֆրանսը կը հիմնուի, իբրև ամսաթերթ, որուն մէջ կը հաւաքուին բոլոր սեմպոլիսթները։ Հիմնադիրներէն մէկն է Ըննար, որ յաջորդաբար մէկ քանի նորավէպեր կուտայ այդ թերթին, և տարուան վերջը զանոնք կը հաւաքէ հատորի մը մէջ՝ Ձպռւած ժպիտներ (Sourires Pincés) անունով։ Գրական աշխարհին մէջ, մխիթարոյն և փայլուն յաջողութիւն մը կ՚ըլլայ ատ։ «Ժիւլ Ըննար առաջին անգամէն, առանց թաթ-թափուքի, կուտար իր ինքնատպութեան չափը։ Իր գրելու եղանակը յստակ, ընդգծուած և սուր, դուրս կը ցայտէր նորածեւութիւն դարձած ճապաղ, սեմիեւեմեալ և աւելորդաբան սեռին վրայ։ Ի յայտ կուգար հովուերգակ, հիգնոա և ժուժկալ բանաստեղծ մը։ (ԷՐՆԷՍԹ ՐԻՑՆՕ, Ժիւլ Ըննար)։

Ցետոյ, իրարու ետեւէ, կը հրատարակէ Հացկատակը (L'Ecornifleur), Բաջաղաւիֆ (Coquecigrues), Գողի Լապտերը (La Lanterne Sourde), Շեկ Տղան (Poil-de-Corotte), Այգեգործը իր այգիին մէջ (Le vigneron dans sa vigne), Բնական պատմութիւնք (Histoires Naturelles), Հովուերգութիւնք (Bucoliques), Զատուելու հաճոյքը (Le plaisir de rompre), Տունի հացը (Le pain de Ménage), Ֆիլիբները (Les Philippes), Մեր խրչոտ եղբայրները (Nos frères farouches), Բակօր (Ragotte) և ուրիշ աւելի պզտիկ գործեր, որոնք վերապահելու համար ծայրը կ՚աւելնան՝ անոնց յաջորդական նոր տպագրութիւններուն առիթ։

Բաւալ տը Քարօքը, մասնաւորապէս, նոյնպէս գործակից Ըննարի համբաւը նախապէս իրեւ վիպակ գրուած, յետոյ ընդլայնուած, կատարելագործուած և մէկ երկար ապարդրութիւններուն առիթ։

հեղինակը առաջնակարգ վարպետի աստիճանին զոր անկարելի էր այլեւս անգիտանալ կը յիշեմ այն չնչաստուգումը որով հետեւած եմ, բեմին վրայ, այդ առանըվեց առաքեալն գիւղացի տղուն՝ «Բուալ-աը-Ֆարօթ»ին՝ երթեւեկին, չարժումներուն ու խօսքերուն, որ կ'արհամարհուի իր մօրուքէն, չի հասկցուիր հօրմէն, կ'ապատատանի ծերուկ ապատաուհի մը գորովին մէջ, որ չարունակ ինքզինքը կը վերլուծէ, կը տառապի ու կը համակերպի, և ի վերջոյ, մարդկայնութեամբ բարեխառն, բնական, ամենախորունկ եւ ամենաոյակապ տեսարանի մը մէջ «կը բացուի» հօրը զոր իր նմանը կը գտնէ և որուն թեւերուն մէջ կը նետուի արտասուագին...։

Իր հանճարին այդ կողմը, թէպէտև ուրիշ լոյսի մը տակ, կ'երեւայ Տուճի հացին մէջ ալ իր գունապեղ և հոտեւան արտասուքեան ծաղիկները, նոյնպէս, տեղ տեղ ցանցնուած են այս կտորին մէջ, որ հոգեբանական խնամ վերլուծման մըն է, առանց վերլուծումի երեւոյթն ունենալու, ստվորութեան, վարժութեան դառնատանն է, երկու «երջանիկ» էակներու դէպի երջանկութիւնն ճիչը, և կրկին իրենց վիճակին առջեւ համակերպած հակումն է։ Իր մեծ գլուխգործոցն մէջ, սակայն, կը գտնուին Բընարի հանճարին ուրիշ երեսները, իր սուր դիտողութեան քաղած լուսաւոր հունձքերը մանուածոյապէս, որոնցմէ պիտի չկրնամ դժրախտաբար նմոյշներ տալ այստեղ։

Ըսի՞ թէ անդամ էր Կոնքուէներու Ակադեմիին, եւ Բուալ տը Ֆարօթի յաղթանակի տարին Ֆրանսական կառավարութիւնը Պատուոյ Լեգէոնի խաչը կախած էր իր վիզն....։ Բայց ասոնք ոչինչ կ'աւելցնեն, հարկաւ, իր արժանիքին վրայ։

Անհրաժեշտ է միայն աւելցնել թէ՝ ծիւլ Բընար քաղաքապետն էր իր գիւղին, ուր ապրած էր իր մանկութիւնը, Շիթրի-լէ-Մինի, ուր կ'երթար անցընել ամառնե-

րը, կը բանախօսէր, կը գրէր անոր գիւղական պզտիկ թերթին մէջ, և քահանային հետ մտերիմ յարաբերութիւններ մշակելով հանդերձ՝ ընկերվարական էր գաղափարներով։

«... Հիմա, Բարիզի աղմուկէն հեռու, հեռու գրասեղաններէ և ակադեմիներէ, կը հանդչի գիւղական պզտիկ գերեզմանոցի մը մէջ, չինական իրերու մէջտեղ, Լաւացուց իր ճակատագիրը՝ որ ուրիշներն ու ինքզինքը դիտելն էր և անոնց հաւատարիմ թարգմանութիւնը մարդոց ընծայել։ Գրագէտները գրուխտ և չանքի յարգանքին վերակոչեց, կը զգար, ի պատիւ իրեն, թէ «տաղանդաւոր մարդու մը ճոգիին խորը, ըլլայ հեգնաբան կամ ըլլայ fնաrեrգակ, աւելի տաղանդ չունենալու տրտում յուսահատութիւնը կայ միայն»։ Ինքը կը մնայ իբրև օրինակ մը գրական պարկեշտութեան, անշահախնդրութեան, աշխատելու կորովին։ Հոգին զգայուն էր և կը տառապէր ընկերական անարդարութիւններէն։ «Կարելի՞ բան է որ արդարութեան խնդիր մը մեզ բաժնէ (Տրէյֆիւսի խնդիր)։ Ընկերվարականութեան ապագան ո՛ւր է՝ որ կ'ոչնչացնէ կ'ըսեն բոլանոզակ իտէալին»։ Կ'երազէր աշխարհ մը ազատագրուած թշուառութենէ և նախապաշարումներէ։ Իր հեգնութիւնը, հակառակ ընդհանուր կարծիքին, յաճախ ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ արցունքներու ամչկոտութիւնը...» (ԼՐՆԷՍԹ ՐԷՑՆՕ)։

Ոչինչ կ'ուզեմ աւելցնել այս տողերուն վրայ, բայց միայն փափաքը թէ հայերս ալ կարդայինք և սիրէինք այս մեծ հեղինակը։

ՈՍՏՈՂ

Ա. Տարի, թիւ 2, 1911

ՏՈՒՆԻ ՀԱՑ

ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՄԷԿ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ

Գիւղական տան մը հիւրասրահը. պարտզի վրայ նայող պատուհան մը, աջ ու ձախ կողմը դուռեր:

ԲԻՔՐ, ՄԱՐԹԱ.

Բիքր կարդալու պատուհանին մէջտեղ կը պտտի: Մարթա թէյասեղանի մը առջեւ նստած է:

Մարթա.— (*Զարհուրած եւ խնդրելի դիմքը ունի կնոջ մը որ չուզեր հաւատալ իր ականջին*). — *Իրա՞ւ, Ամուսնանալո՞ւ է վեր բնաւ սիրուհի մը ունեցած չէ՞ք:*

Բիքր.— *Բնա՛ւ:*

Մարթա.— *Բանի որ հոս ազատ կը խօսակցինք կոր, կրնաք խոստովանիլ: Մեզ լսող չկայ: (աննատևոցին մէկ կողմը ցոյց կուտայ): Ձեր կինը նաեւած է անկողինին քով իր պզտիկին, որ կը թզկար կոր ճայլ սահեր կը վախնայ որ*

գիշերը անհանգիստ ըլլայ, բայց ըսած իս բան մը չունի։

Բիեր.— Ես ալ այնպէս կը յուսամ։

Մարթա.— Կարելի է ախտայ կը հանէ կոր։

Բիեր.— Թերևս, չեմ գիտեր։

Մարթա.— Ի՞նչ սիրուն աղջիկ է։ Մայրիկը քովէն պիտի չհեռանար՝ եթէ մինչեւ իսկ դուրսը կնոջ մը ծուն-դին առջեւ գանուէիք. խոստովանեցէք

Բիեր.— Ըսի արդէն. երբեք չէր կրնար պատահիլ։

Մարթա.— Սրդէն՝ պիտի չըսէիք։

Բիեր.— Պարծենալու համար՝ կ'ըսէի։

Մարթա.— Բայց, գոնէ, փորձութիւններ ունեցած էք հարկաւ...

Բիեր.— Ո՛չ... Ո՛հ, այո, անգամ մը։

Մարթա.— Պատմեցէք տիանին։

Բիեր.— Կը յիշեմ որ օր մը, փողոցը, չեմ գիտեր ո՞ր օտար թաղուհուին անցքին առին, զարնուեցայ մանկա-մարդ կնոջ մը որ գէշ չէր... չիտակը շատ սիրուն էր, և երբ իրմէ ներողութիւն խնդրեցի, հաճեցաւ ժպտիլ։ Այն-չափ բազմութիւն կար որ թէ՛ դուխներուն և թէ լրագ-րավաճառի մը պատճառաւ որ անդէն երթալ չէր ուզեր, ոչինչ չէինք տեսներ, ո՛չ ան, ո՛չ ես... Մէկ կողմ քաշուե-ցանք և սկսանք խօսիլ։ Իմ կարգ մը անորոշ մեծարան-քներս ի պատասխան, իր ճիշդ հասցէն ինծի հաղորդեց և հրաւիրեց որ այցելութիւն մը տամ իրեն։ Այդ այցելու-թիւնը չտուի. իմ տեղս ձեռնոցի տուփ մը ղրկեցի, պարոպ։

Մարթա.— Ինչո՞ւ պարոպ։

Բիեր.— Վատզի աւելի սժան է։

Մարթա.— Այդչափ քի՞չ կ'արժէր ձեր այդ տիկինը։

Բիեր.— Ունեցածներուս մէջ է'ն թարգն է զոր կրնամ ձեզի հրամցնել. մնացածը խոստովանութեան մը նման անգամ չըլլար։

Մարթա.— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ։ Ես կը հետաքրքրուիմ, շատ կը սիրեմ այդ տեսակ խոստովանութիւնները։

Բիեր.— Կը յիշեմ որ ուրիշ անգամ մը... օ՜հ, ո՛չ։

Մարթա.— Ըսէ՛ք, ըսէ՛ք։

Բիեր.— Կը գիտէի պզտիկ աղախին մը որ նոր էր եկեր մեր քով։ Իմ ոչխատասեղնակիս կարասիներուն վրայ չին ատնելու վրայ էր և դիտմամբ գործը կ'երկնցնէր։ Սեղանի մը առջեն ոմիռուն մը փայտին մէջտեղ չարունակ կ'երթար-կուգար։ Օդը ծանր էր, փոթորկալից։ Շաքարահացի մը պէս կը փայլէր կոր։ Համբերութիւնս հատցուց։ Յանկարծ... ձիս կը կարմրցնէք կոր... կուշտ մը պագի։

Մարթա.— Սոսկալի՛ բան, երեսէ՞ն։

Բիեր.— Չեմ գիտեր, առանց զգալու, առանց տեսնելու։ Յետոյ, փախայ։

Մարթա.— Օհ, վա՜տ...

Բիեր.— Վատ և չար միանգամայն, որովհետեւ առաջին անգամ որ պատրուակ մը տուաւ՝ զայն դուրս նետել տուի։ Չեմ գիտեր թէ ձլխուն եկածէն բան մը հասկցա՞ երթիք։

Մարթա.— Պէտք էր բացատրութիւն պահանջէր ախրուհիէն... Ատկէ՞ զատ։

Բիեր.— Ամէնքը սա է։ Ա՛հ, ցանկս ճոխ չէ։ Գիտե՞ք ազքատ մարդու մը կան հաւատարիմ էրիկներ. ես անոնցմէ եմ։

Մարթա.— Կը հաւատա՞ք էրիկմարդոց հաւատարմութեանը։

Բիեր.— Կը հաւատամ թ'մ հաւատարմութեանս, ստիպուած եմ. կը հաւատամ նաեւ ձեր ամուսինին. իսկ դո՞ւք։

Մարթա.— Բնականաբար։ Եւ քանի՞ տարիէ ի վեր ամուսնացած էք։

Բիեր.— Տասներկու։ Շատ կանուխ ամուսնացայ։ Այսինքն խելքս գլուխս գալուն պէս։

Մարթա (ոտքի կ'ելլէ, հետևյալ).— Տասներկո՞ւ։

Բիեր.— Եւ դեռ ատոր մէջը չեն նշանածութեանս ամիսները։

Մարթա.— Թողէ՛ք մէյ մը նայիմ երեսնիդ։

Բիւր.— Նայեցէ՛ք, կամ թէ՝ նայինք իրարու։ Ես չեմ որ ամչնէն առաջ պիտի ձանձրանամ։ Հոգս չէ որ ծխածաղիկի երեսամ ձեր աչքին. վասն եմ թէ իր երեսոյթին վրայէն չէք դառնար մարդը։

Մարթա.— Դո՞ւք, ծխածաղկի՞։ Պղինձէ արձան մը և արմախարշ մը կը վայլէ ձեզի։ Սուրբ մըն էք դուք։

Բիւր.— Բայց դուք որ ինծի խորամանկութիւն կը ձախէք, կը հաճի՞ք ըսել թէ սխրահարներ ունեցա՞ծ էք։

Մարթա.— Այդ հարցո՛ւմը, ինծի՛ ... Սխրահարնե՞ր, յոչնախի։ Եւ ի՞նչ ընելու համար։

Բիւր.— Շատ անգամներ ձեր ամուսինը խաբելու համար ... կը չափազանցե՞մ կոր։

Մարթա.— Ամբողջովին։

Բիւր.— Արդէն, պիտի չխոսասվանէիք

Մարթա.— Պիտի խոսասվանէի, պարծենալու համար։

Բիւր.— Արդեօք որչա՞փ դարպաս ըրած են ձեզի։

Մարթա.— Ո՛չ այնչափ որչափ կը կարծէք։

Բիւր.— Կառավ կ'ընէք։

Մարթա.— Ոչ, պչրանքը մէկդի։ Աղջիկութեանս, ամէն երիտասարդ աղջկան պէս, մէկ երկու սիրա բռընկցուցած եմ. մէկը պատուհանիս առակ ձիէն ինկած է ...

Բիւր.— Օ՛հ... ,

Մարթա.— Աչքս ընելու համար՝ անկումը ճարտարութեամբ կարգադրուած էր, բայց, ինչ ալ ըլլայ, հաշուի կ'առնուի, և ես ինքզինքիս պատիւ կը համարիմ. ասկայն անկէ ի վեր, ոչինչ։ Ամուսանալէս վերջ, հետաքրքիր եղած չեմ պատուհանէն դուրս նայելու։

Բիւր.— Կը վախնաք որ, եթէ խոսասվանիք, ամուսինդ կ'իմանա՞յ... Այսօրուան որսորդութիւնը գինք բոլորովին ընկճեց։ Հիմա քնացած է (Բիւր ցոյց կուտայ ննջասենեակին վրայ կողմը), իր անկողնին մէջ, կատարեալ ապահովութեամբ... կը յանդգնի՞ք ըսել թէ ոչ ոք մինչեւ հիմա առաջ նետուած չէ...

Մարթա.— կը պնդեմ։

Բիեր.— Մոցած ըլլալու է՛ք. նամակներ չե՞ն գրած ձեզի։

Մարթա.— Գիտէին թէ ամուսինս պիտի կարդար, և կարդալէ ետք՝ պիտի արգիլեր որ պատասխանեմ։

Բիեր.— Անիկա չափազանցութիւն է։

Մարթա.— Այդ այդպէս է սակայն։

Բիեր.— Բայց զձեզ ճանչցող մարդիկը լ՚ինչի կը դրծածեն իրենց պարապ ժամանակը։

Մարթա.— Բարեկամս, այս տեսակ բաները գրեթէ ամէն տեղ միեւնոյն եղանակով կը կատարուին։ Երբեմն մարդիկ, իրաւ է թէ միշտ դարմանակալ կը ապասեն, բայց կը մտածեն այն ատեն միայն՝ երբ որ նշան մը ըլլայ իրենց։

Բիեր.— Ի՞նչ նշան։

Մարթա.— Ա՛հ, միջավայրին համեմատ կը փոխուի ան, և կը խուսափի անատրելներու աչքէն, ինչպէս ձեւ բին...։ Բայց միշտ նշան մը կայ։

Բիեր.— Ըրէք մէյ մը, որպէսզի տեսնեմ։

Մարթա.— Ո՛չ, չեմ ուզեր նշան ընել ո՛չ մէկուն...։ Ահա իմ ունեցած ամբողջ գաղտնիքս։

Բիեր.— Ի՛նչ. ձեր խղճին վրայ բան մը չունի՞ք որ կարենամ երեանուդ տալ. թեթեւ մեղք մը, աննշմարելի բիծ մը։

Մարթա.— Միայն դուք չէք անարատ, բարեկամս։ Վատահ եղէք՝ որ եթէ ունենայի, կ՚ըսէի։ Մեր երկուքին միջեւ՝ բնաւ կարեւորութիւն չունի։

Բիեր.— Բնա՛ւ...։ կը տեսնէք որ դուք ալ, պարկեշտ կին մըն էք միայն և երբեք ուրիշ բան պիտի չըլլաք՝ բայց եթէ պարկեշտ կին մը։

Մարթա.— Օ՜հ, օ՜հ...։

Բիեր.— Ա՛հ, ա՛հ...։

Մարթա.— Իմ կողմէս չափազանց կը խոստանաք կոր։ Մինչեւ այս վայրկեանս պարկեշտ կին մըն եմ, բայց

չեմ երկար տանիքներուն վրայէն պտտելու թէ միշտ պարկեշտ պիտի ըլլամ։ Ինչպէ՞ս կրնամ գիտնալ տակաւ։ Շիտակը ըսելով՝ չեմ գիտեր։ Բնաւ փոփոխ չունիմ Ալֆրէտը խաբելու, այսուհանդերձ պիտի տրամէի եթէ քաղաքակա-պէս հաւասար ըլլայի թէ երբեք պիտի չխաբեմ։ Ինչ մը տխմար և ինչ մը նուաստացուցիչ հաւասարիք մը պիտի ըլլար սա։ Երէկը գիտեմ, նոյնիսկ այսօրն ալ վրաս կ'աւե-տնեմ. չեմ յաւակնիր ըսելու թէ հերոսուհիւն մըն է այս, բայց այնքանն ալ արդէն բաւական բան մըն է։

Բիւր.— *Եւ վերապահումներ կ'ընէք ապագային մասին։*

Մարթա.— *Հոչուի կ'առնեմ այն չնախատեսուած պարագաները, այն տագնապի ժամերը որոնց միջոցին բոլոր ուխտերը ոչինչի համարժէք են։ Չեմ ուզեր յաւիտենական հաւատարմութեան ուխտեր ընել։ Ես այն պարկեշտ կինն եմ որ երբեմն կը տատակուտայ իր դիմադրելու կարողու-թեանը վրայ։ Մինչեւ այսօր, կեանքս առատ է ուղիղ և թեթեւ, մաքուր առուոյգի մը վրայ։ Բայց վախնալու է ար-կածներէն և ես կը վախնամ։ Կ'երեւակեմ այդ արկածը և վախէս կը դողամ, ինչ որ չա՛տ հաճելի է։*

Բիւր.— *Այդպէս, այդպէս։ Սա բաժնիդ մաքի և զգուշաւոր կնոջ մը խօսքն է։ Եթէ պէտք ըլլայ՝ վաղը, կամ վաղը չէ միւս օր, կրնաք իմնալ։ Կարելի չէ արկածի մը համար առաջուց թուական որոշել։*

Մարթա *Ըսի միայն թէ արկածը կարելի է։*

Բիւր.— *Հաւանական ըսէք։*

Մարթա.— *Ո՛չ, կը խորչիմ աւելի ճշդելէ։ Մոլո-րութեան դռդռփարը նախ կը զուարճացնէ զիս, բայց չու-տով կը զգամ որ գործը չատ զուարթ պիտի չըլլար՝ և՛րբ և ո՛րի հետ ալ պատահէր։ Ամուսինս խաբելու պատկերին առջեւ զգուանքով աչքերս չդոցելու համար՝ պէտք է որ այդ պատկերը տարտամ և հեռաւոր ձեւայ։*

Բիւր.— *Կարելի է ձեզ տանիլ հեռուն։*

Մարթա.— *Ճամպարելու պէտք չունիմ։*

Բիեր.— Ո՛չ ալ ես, ո՛չ ալ ձեր ամուսինը, ո՛չ ալ իմ կինս... Այսպէս ուրեմն, այս գեղջկական ամարանոցին մէջ, ուր այնան մէկ քանի շաբթուան համար քաղեկամական հիւրասիրութիւնն մը կ՚ընծնէք ձեզի, միայած կը գըտնուին չորս ամուսնացած անձեր, և, տարօրինակ դիպուածով մը, այդ չորս անձերն ալ չանթի հարուածներու պէտ ապահոված հատատարմութիւնն մը ունին: Դուք կը սիրէք ձեր ամուսինը, ձեր ամուսինը ձեզ կը սիրէ, իմ կինս ալ կը սիրէ, և ես իմ կինս կը սիրեմ: Մէկ յարկի տակ երկու ընտանիք կայ, և երկուքէն երկուքն ալ տիպար ընտանիքներ են: Երկուքի մէջ երկուք, ահիկա մնծագոյն կատարելութիւնն է մեր անձին մէջ:: Եթէ սխալմունք չի կայ:

Մարթա.— Իմ մտքս՝ ես սխալ գտնելու եռեկ չեմ:

Բիեր.— Ազէկ չէք ըներ, ձեր ամուսինը երիտասարդ է, գեղեցիկ...

Մարթա.— Ազնուական երեւոյթով:

Բիեր.— Գեղեցիկ, ինձմէ աւելի գեղեցիկ: Ինծի չափ ուժով չէ, բայց տղայութիւնը անկն է:

Մարթա.— Հիանալի. միայն քիչ մը գլխուցուն ենթակայ:

Բիեր.— Ան բան մը չէ: Ատոր ալ պատճառը այն է որ, քանի՛ քանի՛ տղայ իմացողը՝ Փարիզի ամէնէն սիրուն կինն ունի:

Մարթա.— Ամէնէն սիրուն կիներէն մին:

Բիեր.— Օ՛հ, այդչափը կրնամ չափազանցել... Եւ գիտնալով որ ձեզ չատ կը սիրէ...

Մարթա.— Շա՜տ:

Բիեր.— Որ դուք ալ զինքը չատ կը սիրէք...

Մարթա.— Շա՜տ:

Բիեր.— կը հետեւցնեմ որ չէք ձանձրանար:

Մարթա.— Բնչ անգամ... Բայց դուք ինչ պատճառ ունիք գանգատելու: Նախ պէտ չէք:

Բիեր.— *Ձեր բառդն ասելի չա՛ եմ։*

Մարթա.— *Գալով ձեր կնոջ...*

Բիեր.— *կրնայիք չխլ մը ասելի ծանրանալ իմ անձնական արժանիքներուս վրայ։*

Մարթա.— *կարճ կապնցի՝ որպէսզի անցնիմ ձեր կնոջը գրուատիքին, որ ձեզմէ ասելի կ'արժէ, ինչ ալ ըլլայ ձեր արժէքը։ Անիկա գոհար մըն է։*

Բիեր (*Լրջորեն*).— *Անգի՛ն գոհար մը։*

Մարթա.— *Այնպիսի գեղեցկութիւն մը ունի որ միայն իրեն յատուկ է։*

Բիեր.— *Ես յատկութիւններ միայն տեսած եմ իր վրայ, և ամէն տեսակ յատկութիւն։*

Բիեր.— *Մինչեւ իսկ առաքինութիւններ ունի։ Մեր չրջանակին մէջ միակ կինն է որ առաքինութիւններ ունի։*

Մարթա.— *Մի՞կը։*

Բիեր.— *Մի՛ պնդէք, առաքինութիւն մը, ճշմարիտ առաքինութիւն մը, չատ քիչ է ձեզի համար։*

Մարթա.— *Ա՛հ... Թուեցէ՛ք տեսնեմ, եթէ կը հաճիք, առաքինութիւն մը զոր չկարենամ անունով։*

Բիեր.— *Առաջին մտքէս անցածը՝ բարութիւնը, օրինակի համար։*

Մարթա.— *Ի՞նչպէս. իմ ամուսնիս, զաւակներուս, բարեկամներուս համար բարի չե՞մ։*

Բիեր.— *Ներեցէք՝ ձեր ազգականներուն համար։ Այո՛, ամուսինդ կը խոչտանքէ ձեզ, ձեր զաւակները հրէշներ են զորս խնամակալիչները ձեռքէ ձեռք կը խլեն, ձեր բարեկամները մեծատուններուս տակ կը մեռցնեն ձեզ և ազգականները «չնորհակալ եմ» մը անգամ չեն ըսեր ձեզի, այսուհանդերձ անոնց ոչ մէկուն դէմ կը սրտնեղիք. և որովհետեւ ձեր ամբողջ բարութիւնը այս բաներուն մէջ կը սպառի, երբեք չեւելնար քովերնիդ։*

Մարթա.— *Ձեր կինը ասելի՞ առատաձեռն է։*

Բիւր.— Օ՜հ, մբցելու փորձ մի՛ ընէք. անձնուիրութեան օրէնք պարագայի մէջ՝ Պէրթան կը յաղթէ ձեզի։

Մարթա.— Օրինա՞կ։

Բիւր.— Օրինակ, եթէ ամուսինդ ձեզ խաբէր, ի՞նչ կ'ընէիք։

Մարթա (Առանց վարանելու).— Երկու ծրագիր ունիմ, որոնցմէ մին կամ միւսը կրնամ ընտրել։ Առաջին. եթէ ամուսինս ինծի խաբէ, ես ալ ինքը կը խաբեմ, խակոյն, խակոյն, իր ամէնէն մօտի քարեկամին հետ։ Եւ այնպէս չեմսիրեր, որ ամուսինս ու ես պիտի չգիտնանք թէ մեր երկուքէն ո՞րը առաջ սկսաւ։

Բիւր. Այդ պրոթիւնը թէպէտ չատ սոսկացած է, բայց անհաճոյ չէ ինծի։ Փարիզի մէջ նոյն փորձը կը բնակինք. կրնամ յուսալ Մ'իւը անանկնք։

Մարթա.— Նոյն օրուան իրիկուընն իսկ ուր բան մը ուշիս գտնէ, և անկէ ետքը ամէն իրիկուն, մինչեւ որ դասը օգտակար ըլլայ, ամուսինիս հանդէպ այնչափ սիրայօժար և այնչափ պատանչկոտ պիտի դառնամ՝ որ իր սիրուհւոյն քով այլեւս անգործածելի սիրահար մը պիտի ըլլայ։

Բիւր.— Առիկա բաւական ինքնատիպ է՝ բայց առաջանելի չէ՞ գործադրութիւնը։

Մարթա.— Դժուար է։ Կրնամ չյաջողիլ, բայց եթէ յաջողիմ, ինչպէ՞ս արհամարհելի կը դարձնեմ Ալֆրէտը, գինք փճացնելէս յետոյ։

Բիւր.— Որքա՜ն բարութիւն։

Մարթա.— Արդարու թէ՛ւն։

Բիւր.— Բարութիւնը գործ չունի արդարութեան հետ։

Մարթա.— Եթէ իմ տեղս ըլլար՝ ի՞նչ կ'ընէր ձեր կինը։

Բիւր.— Յանախ գինք կը հարցափորձեմ այդ մասին. «ի՞նչ կ'ընէիր, կ'ըսեմ — Այդ բանին վրայ չխօսինք, կ'ըսէ։ — Խօսի՛նք, ամէն բան կրնայ պատահիլ, — ես չեմ կրնար հաւատալ որ առանց դժբախտութիւն մը ինծի պա-

առնի.— Ես ալ չեմ հաւատար, բայց կ'ենթադրեմ,— ըսէ՛, կ'ըսէ, դիս կը չարչարես կոր.— Անուշի՛կս, կ'ըսեմ, կարելի բան չէ որ ամուսնական անհաւատարմութեան վրայ գաղափար մը կազմած չըլլաս, և քոլոր կանանց պէս դուն ալ քու տեսութիւնդ չունենաս. անշուշտ կը մտածես երթեւեկիս.— Երթա՛ք, կ'ըսէ,— Ուրեմն մտածէ րոպէ մը. քիչ մը խորհրդածէ և պատասխան տուր կառավի համար է. եթէ քեզ խաբէի՝ ի՞նչ կ'ընէիր.— Շատ յուզ կ'ըլլայի.— Հարկա՛ւ, հա ալ, ներեա քեզմէ աւելի հայր յետո՞յ վէ՞ճ կը լուծէիր, կը նեղէի՞ր, վերջապէս ի՞նչ կ'ընէիր,— Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ,— Եւ եթէ տակաւին պնդեմ՝ կանխաւ կ'ակռայ լալու

Մարթա.— *Ա՞ռ է որ բարեւելին կը կոչէք*

Բիեր.— *Գիտեմ թէ այն բոլոր կիները որ անկարող են նոյնը ընելու՝ սոսկա ապուշութիւն կը կոչեն*

Մարթա.— *Բարեկա՛մս, երբ մարդ ձեր կնոջը նման կին մը ունի՝ աւելն դուրս չելլեր (կը հեռանայ)*

Բիեր.— *Իմ բրտած ալ այդ է, և տասնեակու տարիէ ի վեր Գիշեր բարի*

Մարթա.— (Դարձեալ).— *Օհ, ներողու թի՛ւն, գիշեր բարի*

Բիեր.— *Բնականաբար գիշեր բարի պիտի ըսեն քանի որ դուք երջանկագոյն կիներ էք, և հա՝ երջանկագոյն էրիկմարդը, քանի որ մեր ընտանեկան միութիւնները անխզելի են, ի՞նչ պոծ ունինք այսօրուան, երկու հոգի մինակնիս, ժամը տասը անցած, երբ կինս արթուն կը հրաւիրէ և ձեր տեսութիւնը կը տնօրէնէ։ Երջանկութեան համար ալէկ բան չէ ուշ պառկիլը։ Դուք իր քովը գացէ՛ք, ես ալ իմինիս քովը երթամ։*

Մարթա.— *Երթա՛նք։*

Բիեր.— *Որովհետեւ՝ անբաւարարելի է այս կարգի խօսակցութեանց համար մեր ունեցած նախապատրաստութիւնը։ Ամէն տանն որ առանձին ճաշք, ըլլա՛յ այս սրտին, ըլլա՛յ պարտէզը, կամ պատշգամ պահուն, յանկարծ ձեր աչքը կը վառի, և կ'զգամ որ ես ալ պիտի բռնկիմ. «Ի՞նչ կը մտածէք սիրոյ վրայ»։*

Մարթա. — «Միտռամար մը ունի՞ք»։

Բիեր.— «Միտռի մը պիտի ունենա՞ք մօտերս. ո՞ւր պիտի պահէք զայն»։ Ահեկա մեր էն սիրած խոզն է։

Մարթա.— Անմեղ խոզ՝ քանի որ միշտ ձեր կնոջը և իմ ամուսինիս կրկնակ գովասանքովը կը վերջանայ։

Բիեր.— Բայց ինչո՞ւ անոնց ներկայութիւնը ուրիշ բանի վրայ կը խօսինք։

Մարթա.— Որովհետեւ մարդ այս բաներուն վրայ ազէկ կը խօսի երբ երկու հոգի է մնայն։

Բիեր.— Այն տանեն, Տիկին, պէտք է որ ձեր ամուսինին հետ առանձին խօսիք այդ մասին. փորձեցէք եթէ կրնաք. երկու վայրկեան ետքը պիտի ակսիք յօրանջել. ինչ է պատճառը։

Մարթա.— Պատճառը այն է որ Ալֆրէտ գիս կրնայ սիրել՝ առանց սիրոյ մասին խօսելու։ Մանգաս է, բայց ինքզինք կը զսպէ։ Այդ կարգի խօսակցութիւնները կ'ատէ, յիմարական կը գտնէ. կ'ըսէ թէ մարդ միմիայն ապուշներ կը զուրցէ անոնց մէջ։

Բիեր.— Ապուշները՝ այո՛, բայց դուք և ե՞ս։

Մարթա.— Մենք, մեր բոլոր հանդուրնեբուն մէջ ամէնէն սրամիտ անձերն ենք։

Բիեր.— Ես, այնպէս չէ՞, հաճոյք կ'զգանք մեր չատախօսութիւններէն։

Մարթա.— Այո՛, կը խոստովանիմ։ (Կը ճոխի)

Բիեր.— Հաճոյք մը զոր չէք պարտիր ձեր ամուսինին՝ զոր կը սիրէք, և կը պարտիք ինծի, ինծի՝ զոր չէք սիրեր, չէ՞ք սիրեր... Ինչ որ բնաւ հոգս չէ՝ քանի որ ես ձեզ չեմ սիրեր։

Մարթա.— Բարեբախտաբար. եթէ այնպէս չըլլար՝ իսկոյն ձեր կնոջը իմաց կուտայի։

Բիեր.— Պէրմօն պիտի չհաւատար ձեր բամբին իր սիրած հանգիստ է։ Ամենուս ալ սիրած հանգիստ է։ Բայց քանի որ, սիրելի Տիկին, առանց պիտոյ սիրելու՝ միմիայն

սիրո՛յ վրայ խօսելէն հաճոյք կ'զգանք, ըսէք թէ ինչ այս հաճոյքը որ բանի մը չի հանգիր։

Մարթա.— *Միշտ նորութիւն եղող հաճոյքը, սիրատանելու հաճոյքը։*

Բիեր.— *Օհ, սիրատանե՛լ, ֆլիրթե՛լ. այդ բառը ջիղերուս կը դպչի. ֆլի՛րթ, ֆլի՛րթ, օթօմոպիլի ձայնին պէս կատղեցուցիչ է։ Զգեցէ՛ք անգլիացիներուն իրենց այդ պարխ բառերը. թո՛ղ գոնէ ատիկա՛ իրենցը ըլլայ։*

Մարթա.— *Բառին վրայ չեմ պնդիր։ Ըսե՛նք որ պղատոնական հաճոյք մըն է։*

Բիեր.— *Օհ, պղատոնակա՞ն. ա՛լ ատելի տգեղութիւ՛ն. այդ բառին մէջէն խառնիճ և դեղի հոտ մը կուգայ... Աւտծու սիրուն, պէտք է ընտրէք ձեր գործածած բացատրութիւնները՝ երբ խնդիրը կը դառնայ...*

Մարթա.— *Ինչի՞ վրայ... կարծեմ ա՛լ յստակ չէք խօսիր կոր։*

Բիեր.— *Մեր երջանկութի՛ւնը վրայ։ Այո՛, այո՛, այո՛. այն հաճոյքը զոր կ'զգանք այստեղ, առանձին, իրարու քով գտնուելու, խորհրդաւոր կերպով մը ոչինչ բաներու վրայ խօսելու, մեր ընտանեկան կեանքին փաւտրաւնութիւնը ընելու և սիրոյ վերաբերեալ բոլոր խնդիրները՝ պաշտօնական տգեղութիւններու պէս, բայց ծամկտալո՝ լուծելու մէջ,— կ'ապացուցանէ թէ դուք ալ, ես ալ պարտական եղը կը գտնենք և թէ ձեր բաւ կատարեալ երջանկութիւնը չափազանցեալ է։*

Մարթա.— *Կը սխալիք. ես բացարձակապէս երջանիկ եմ։*

Բիեր. – *Ճիշդ չէ։*

Մարթա.— *Ուշադրութի՛ւն բարեկամս։*

Բիեր.— *Օհ, ես ուշադիր եմ։ Գեղեցիկ կատակներ չեմ ըներ ձեր տխուրինին վրայ, զոր շատ կը յարգեմ և զոր ինձմէ աւելի կ'արժէ։*

Մարթա.— *Կը չափազանցէք։*

Բիեր.— Ո՛չ. իր արժանիքը կը խոսատովանիմ։

Մարթա.— Ինքն ալ փոխադարձաբար...

Բիեր.— Աղէ՛կ։ Բայց կան բաներ որոնք ան չգիտեր ձեզի ըսել, մինչդեռ ես՝ պիտի ըսէի։ Եւ ատոնց պէտքը կ'զգաք, այո՛, այո՛, կին է՛ք թէ ոչ։

Մարթա.— Ո՛չ.— Ի՞նչ բաներ են ատոնք։

Բիեր.— Ան չի կրնար ձեզի ըսել, ինչպէս ես կ'ընեմ, թէ սովնանութիւն ճոչակով կին մըն է՛ք և կը հագուիք... ձագիկի մը պէս։

Մարթա.— Պէրթան ալ չատ լաւ կը հագուի։

Բիեր.— Միայն դասակարգ ուժով.— Ձեր տեսակին միտքը չէ պահած, ինչպէս ես, այն գլխարկը զոր կը դնէիք անցեալ տարի, և որ լեցուն էր կարմիր կեռասներով։ Միայն դուք կրնայիք, հին յեղափոխականի մը յանդգնութեամբ, ատոնկ խիզախ գլխարկ մը կրել։ Փողոցին մէջ, պայծառ մըն էր կարծես։ Մարդուն աչքերը կը խնդեցնային։ Ոչ ոք չէր երեւնար բայց եթէ ձեր կեռասները։ Տղաքները կը տենչային մագլցիլ և հատ մը ձգել ձեզի։ Եւ այնպէ՞ս կը վայելէր ձեր երեսին, այնպէ՞ս կը վայելէր...

Մարթա.— Դէմքիս ալէկ վայլած էր, այնպէս չէ՞։

Բիեր.— Այնպէ՛ս ինչպէս գեղեցիկ օդը կը վայլէ բնութիան։

Մարթա.— Առիկա սիրուն է։

Բիեր.— Հարկաւ, ի՞նչ գիտցաք հագաւ։ Եւ ձեր տեսակը է որ ձեզի պիտի ըսեր այս սիրուն թիւնները։

Մարթա.— Ժամանակին բաւած է։

Բիեր.— Բայց ա՛լ չըսեր։

Մարթա.— Մէկ քանին...

Բիեր.— Ո՛չ յոճախ։

Մարթա.— Երբեմն։

Բիեր.— Երթալով աւելի քիչ պիտի ըսէ, վասն զի եղէք, եւ երեն համար նեղելի է առ վերջ ի վերջոյ յոգնեցուցիչ կը դառնայ հարկաւ։ Սովորութիւնը կորանցուցած է, Գրաւ կը դնեմ որ չըսեր թէ խելացի էք։

Մարթա.— Օ՜, այդ մասին...

Բիեր.— Ըսել չեմ ուզեր որ ձեր ուղեղին մէջ բառարանի գաղափարներ կը ծաւալէք. բայց ունիք չորժուձեւի, նայուածքի, ժպիտի և պատասխանի խելացութիւնը. Չեզի պակսող ամէն մէկ բառին՝ կայծեր կ'արձակէք.

Մարթա.— Երբ առիթը ներկայանայ, բառ մըն ալ ես կը տեղաւորեմ, ինչպէս ուրիշները. Ասիկա միամտութիւն չէ այնքան՝ որքան զգուշութիւն.

Բիեր.— Ի՛նչ ալ տարեալ երեւոյթ... Բայց բառարան և փայլուն փարիզուհի մըն է ըլլալ, որ ամէն բան գիտէ, ամէն բան կը կարդայ, կրնայ ամէն բան ընել և ամէն բան գաղթել. Անհաւատալի բան. իրաւունքին էր ունայնասէր, թեթեւամիտ, օդային ըլլալ, մինչդեռ ողջմտութիւն ունիք, բնական ողջմտութիւն մը.

Մարթա.— Ինծի յատուկ գաղափարներս ունիմ ուրոնց վրայ հաստատ կը մնամ.

Բիեր.— Մեծ բան է. Եթէ տակէ առնլի խելացի ըլլայիք՝ չափը կ'անցնէիք. Այն ատեն բան չէիք թողուր երիկմարդոց՝ որոնք կ'ատէին ձեզ. Ահա՛ ինչ որ ձեր տմարսելը երբեք չըսեր ձեզի. Նոյն իսկ այլեւս չըսեր թէ սիրուն էք. (Մարթա՝ արդեն երազուն՝ չի պատասխաներ). կը գուշակէ՛ր եւ տակաւին գիտէի որ այդպէս է. որովհետեւ աշխարհք գիտէ տակաւ. միամտութեամբ՝ սիրուն էք.

Մարթա.— Բայց քանի կ'երթայ՝ ուղի հաճելի կ'ըլլայ կոր. Չեմ գիտեր ինչ եղեր է այս իրիկուն...

Բիեր.— Նախատինքներու տակ չեմ ծռիլեր կոր ձեզ, չէ՞. Փորձեցէք բառարանս համար թարգմանել.

Մարթա.— Չեմ կրնար.

Բիեր.— Չայրացէ՛ք՝ ըսելս համար թէ երբ Շան գ'էլիզէն վեր կ'ելլէք, ծառուղիին երկու կողմին վրայ հետաքրքրութեան չարժուեմ մը կը գծուի և ամբոխները կը սկսին երթալ. Ձեր չաւիղին վրայ ամէն ինչ կը խոնարհի,

միայն ձեր կառավարը ուրի վայելչօրէն կը չակէ իրանը, և ըլլար մեռա կառքերուն մէջէն՝ որոնք կենալ կը թուին՝ ձերինը հին յազթակառքի մը պէս կը թուալի կ'ներթայ դէպի Արք-աբ-Թրիանֆ։

Մարթա (կը խնդայ).— Աւելիա զուարճալի է։

Բիեր.— Օհ, այդ երաժշտական խնդուքը, այդ արտասուքը որ կը թուի ձեր բնութենէն.... եւ երբէ իրիկուանը, թատրոնին մէջ մեկը քովէս մրմնջէ՝ «ի՞նչ գեղեցիկ կին», պատաք չունիմ փնտռելու, կը հասկնամ որ հո՛ն է։ Անմիջապէս կ'զգամ որ երևակայութիւնս ազէկ պիտի անցնի։ Ուզը զոր երթալով ուրիշ քիչ մոխիկ կ'ընեմ՝ ուրի գեղեցիկ կը թուի ինծի, և ձեղնասէնը կրկնապատիկ ուրի լոյս կ'արձակէ։

Մարթա.— Եւ քիչ առաջ կ'ըսէիք թէ այս կարգի խոսքերը յոգնեցուցիչ են...

Բիեր.— Տակաւին նոր սկսայ... Չէք կրնար երեւակայել թէ որքա՛ն անգամ կրնամ ձեզի կրկնել թէ՝ գեղեցիկ կին մը չէք, այլ գեղեցիկ կինը, իսկա՛ը։

Մարթա.— Օհ, օհ, ո՞ւր գնամ ինքզինքս։

Բիեր.— Ինծի ուրի մօտ... (Մարթա ևս կը խաչուի)։ Եւ դեռ ուրիշ չատ բաներ պիտի ըսէի։ Ձեզի պիտի նկատեցէի ձեր բոլոր շնորհները ու պիտի չքաշուէի երբեմն առեղծելու ալ... եթէ զուք պարկեշտ կին մը չըլլայիք և ես՝ տաւտասարիմ ամուսին մը։ Սակայն պէտք է, սիրելի Տիկին, տրամարբեք սէրայն յայտարարու թիւնիս, ես՝ զանոնք բանէ և զուք՝ լանէք։

Մարթա.— Ի՞նչք...

Բիեր.— Ո՛չ, ասիկա իսնդութիւն է.... Քիչ առաջ կ'ըսէի՝ թէ ես այն մարդը չեմ որ ձեր ամուսինին վրայ կը խնդայ։ Այնչափ խնկած ալ չեմ որ հեգնութեամբ խոսիմ կնոջս մասին զոր կը սիրեմ սրտէս խորէն, որուն վրայ կը սքանչանամ։

Մարթա.— Արդէն ե՛ս թոյլ պիտի չտայի

Բիեր.— Բայց առաններկու տարի միասին ապրելէ վերջ, չեմ կրնար իր առքին առջեւ սիրոյ տաղեր հիւսել, որքան ալ այդ բանը սիրեմ, որքան ալ յատկապէս առտու համար ծնած ըլլամ. Առիկա ուրիշ վաճառում մը պիտի ըլլար։

Մարթա.— Բայց Պէրթան պիտի չսոզոքէր թերեւս...

Բիեր.— Անշուշտ պիտի յուզուէր, և զրմանքէն պիտի կարմրէր։ Բայց այնչափ առնականին է, որ իր զարմանքին մէջ առ՛ուազակ բան մը պիտի պատասխանէր. «Պիտի թափեա առաջա»... Եւ ա՛լ անկէ ետքը՝ միշտ այդպէս. միշտ պիտի զգուշանայի ինքզինքէս հրկիզ՝ վախնալով որ տեսակ առարկայ մը կը կարեմ։

Մարթա.— կը հասկնամ, կը հասկնամ։

Բիեր.— Այնպէս չէ՞։

Մարթա.— Այո՛. այլեւս Պէրթան քրոջ մը պէս կը սիրէք։

Բիեր.— Թրեթէ։ Իր և իմ միջեւ գոյութիւն ունեցող զգացումը հիմէ տակաւին բարեկամութիւնէն չէ, սրպէն իսկ զսպուած, հիւծած, անգոյն և անծաղիկ սէր մըն է, կը նմանի այն արուեստական գաճաճ ծառերուն, չոր և առանց կեղեւի, որոնք կը տեսնենք կենդանաբանական պարտէզներու վանդակներուն մէջ։ Թռչունները կը գոհանան առանցմով, բայց ծաղիկները ոչ։ (Մարթա զարհուրիմ կը յայտնէ)։ Գիտեմ թէ այս երկուքին մէջ յարաբերութիւն չկայ, բայց կ'զգաք ըսել ուզածս, չէ՞։

Մարթա.— Օ՛հ, խնամ լաւ. կարծէք ինծի կը բացատրէք իմ երազներս, ուրիշ իմ զառանցանքներս։ Բայց կ'արժէ՞ քանի մը ծաղկի համար...

Բիեր.— Ինչպէ՞ս, քանի մը ծաղկի՞ համա՞ր... Երջանկութեան մէջ՝ կարելի չէ մէկը առնել և միւսը ձգել։ Այնչափ առեն որ ամբողջը չունինք՝ իրաւունք ունինք միշտ պահանջելու։

Մարթա.— Մեր բաժինը խիստ նախանձելի է արդէն։

Բիւր.— Օհ, համաձայն եմ։ Ես ալ ըմբռնած չունիմ արդէն. չեմ ըսեր թէ կեանքս մարտիրոսութիւն մըն է. դուք ալ ատոնկ բան մը չէք ըսեր։ Մեր տուները դժոխքներ չեն։ Ա՛հ, եթէ ամենապզտիկ պատրուակ մը, ամենաթեթեւ յանցանք մը գտնէինք՝ հարկաւ մենք ալ ուրիշներուն չափ վարպետութիւն կ'ունենայինք։ Անհատաբար թեւեան ընթացիկ ձեւով մը մեր պահանջքը կը գտնէինք, ինչպէս ամէն մարդ կ'ընէ. դժուար չէ ամուսին մը համ կին մը խաբելը՝ երբ արժանի են ատոր։

Մարթա.— Եւ մերինները անարժան են։

Բիւր.— Ո՛հ, եթէ արժանի ըլլային, կը վատահեցնեմ ձեզ որ ժամանակ չէի կորսնցներ։ Մարդու մը, որ ալ չի սիրեր կին մը, իրաւունքն է, պարտականութիւնն է անմիջապէս վազել երթալ ուրիշ մը սիրելու, որպէսզի այս սխալը աշխարհին վրայ՝ ան այնչափ հազուագիւտ է արդէն՝ ուրախութեան ոչ մէկ մասնիկ կորսնցնէ։

Մարթա.— Մերինները չեն ուզեր այս պարտականութիւնն ետեւնին գցել հարկին մէջ դնել մեզ։ Բան մը չենք կրնար ընել. ո՞չ, թշուառականները։

Բիւր.— Կը վատահեցնեմ որ երբեմն գէշ վարկեանները կ'անցնեմ ինքնիրենս, կատաղութիւնս կը բռնէ, ինքզինքս խոշտանգելու համար՝ բանաստեղծութեան հատոր մը կը բանամ։ Սեւնալու սահմանը ամենաուշ կը պատամ ինքզինքս, և կը լեցնեմ, կ'ուզեմ բանաստեղծութեամբ մինչեւ հոս, մինչեւ աչուընիս...

Մարթա.— Սառի կը հանգարտի՞ք։

Բիւր.— Մի՛ չար։ Գեղեցիկ քերթուածի մը ոտքեւ ոչ մէկ գէշ մտածում կը դիմանայ։

Մարթա.— Դժուար չէ ուզեր ձեզ խնամելը։

Բիւր.— Ո՛չ։ Այս պարմանը անվրիպելի է, բայց, ա՜ւ, ահաւոր։ Ձայնս չուտ կը մարի, հատորը կ'իյնայ

ձեռքէս, ուչքերս կը թաղուին և ան՛դ կը տեսնեմ իմ ան-հուն ու ատփակ երջանկութիւնս, նման ձերինին, լալնիդ-չափ ապուշ։

Մարթա.— Ի՛նչ ընել։ Մեր երջանկութիւնը այն տեսակ երջանկութիւն մըն է որ համակերպութիւն կը պահանջէ։

Բիեր.— Ատիկա երջանկութիւն չէ, երանութիւն է որ նոքին տանելի պիտի ըլլար, այսօր, եթէ կարենայինք ինքնիրենիս ըսել թէ տեսակն պիտի չըլլայ— Բայց ես, Տիկին, հազիւ երեսուն տարու եմ, դեռ նոր կը սկսիմ կոր։ Իսկ դուք, քանի՞ տարու։

Մարթա.— Ես ալ դեռ վերջացուցած չեմ։

Բիեր.— Ես դար մը ապրելու չափ գեղեցիկ էք։

Մարթա.— Մեծ-մայրիկս մկը, որ կատարեալ գեղեցկուհի մըն էր, ամէնքը-հօմէ տարու տպրած է։

Բիեր.— Յուսահատական բան է։ Ա՜հ, ինչ ուրախութիւնն բաժնակիցը պիտի ըլլայինք մեր տրծաթեայ, ոսկեայ ամուսնութիւններուն առթիւ։

Մարթա.— Ադամանդեայ ամուսնութիւնն ալ։

Բիեր.— Մինչեւ վերջը չտեսչութի՞ւն, ամբողջ կեանքերնիս, մինչեւ մահ։

Մարթա.— Մարդ կը ճնշուի այդ մտածումին տակ։

Բիեր.— Մարդ կը պռոշայ այդ չափազանցութեան առջեւ։ Պիտի ամերուսիմ դէշ բաներ ըսել։ Մինչ ըրէք. այրեցած մարդիկը որոնք այնքան արգահատելի կ'երեւին...

Մարթա.— Արգահատելի չէ՞...։

Բիեր.— Այո՛, տղաները կը հեծեծեն, կը յուսահատին, և ապագայ վառած եմ թէ ինչպէս բազուկը կը բռնուի ձրանոյ եղեւինի մը սեւ չուքին մէջ՝ այնպէ՛ս ալ սա պզտիկ վայրի մտածումը քիչ առաջէն կը յառնէ իրենց վշտին մէջ. «Հիմա, ուշ կամ կանուխ, անխուսափելի կերպով, որովհետեւ կարելի չէ փախչիլ, ա՛լ պէտք է որ ուրիշ կին մը ճանչնամ...»։

Մարթա.— Յուզի՛չ մտածում, որ արժանի է մեծությանի մէջ պրուելու և սրտի վրայ կախուելու։

Բիեր.— Ի վերջոյ, ան կը մխիթարէ մարդը։

Մարթա.— Ինչ և է. ոչ նա, ոչ դուք այրիացած ենք։ Ո՞րն է մեր դարմանը։

Բիեր.— Աբձակու՛թիւն մը, արձակո՛ւթիւն մը զոր կարելի ըլլայ առնել առանց նորոգելու։ Մենք կիրակի անգամ չունինք։ Ա՛լ չեմ դիմանար։ Ժամանակին չափազանց շատ խոստացեր եմ՝ ինքզինքս ուելի խելօք կարծելով քան ինչ որ եմ։ Հիմա կը խզեմ կապս, ի՛ւզեմ օդ առնել, պէտք է որ քալեմ քիչ մը։ Եկէք ինձի հետ պատյա մը ընել, Թեւս մտած, ծառերուն ներքեւ։

Մարթա.— Լուանի յոյսո՞վ։

Բիեր.— Այո՛, լուսինը կը սպասէ կոր մեզի։ Եկէ՛ք, յոգնած եմ միմիայն մտքիկ։ Պէտք ունիմ պաշտելու։ Ըսէ՛ք, կ'ուզէ՞ք որ ձեզ պաշտեմ։

Մարթա.— Պիտի ուզէի։

Բիեր.— Մի մերժէք իմ առնեցածիս լուսապոյնը, իմ այս ձեւս՝ կնոջ մը պարպաս ընելու, անոր խոստմունք գոռոզանքներ չտալու, փոքրիկ հոգածութիւններ և ընծաներ, անհրաժեշտ ինամիներութիւններ, ոչնչութիւններ, և իրեն համար անձանօթ լեզու մը խօսելու։ Կ'երդնում ձեզի որ ճչմարիտ բանաստեղծ մըն եմ և հմայելու ձիրքը կատարեալ ունիմ. չատոնց ան այլեւս ինձի ծառայած չունէր. կորսուած չէր ասկոյն, կը պահէի՝ չգիտնալով թէ որո՞ւ համար։ Ձեզի համար էր, ձեզի՛ համար։ Ձեզի կը բերեմ պաչուումի ամբողջ խնայողութիւնները։

Մարթա.— Լռեցէք, օ՜հ, լռեցէ՛ք. չեմ ուզեր ձեր կախարդի ընծաները։

Բիեր.— Բայց ես կ'ուզեմ ձեզ դիւթել։

Մարթա.— Լռեցէք կ'ըսեմ. մեզ պիտի մղէիք խեղդուելիններ ընելու։

Բիեր.— Ա՛յո՛, այո՛, խեղդ ըլլանք քիչ մը։ Դժուա-

բին բաներ չեմ պահանջեր ձեզմէ։ Գոնէ յիմարութիւն մը ընեմ։ Ձէ՞ք պատասխաններ... Ի՞նչ կը հասկնաք։

Մարթա.— *Աւա՜ղ, յիմարութի՜ւն մը։*

Բիեր.— *Ազա՛ւ յիմարութիւն մը։ (Մարթա ոտքի կ'ելլէ) Մարթա՜...։*

Մարթա (*Տխրութեամբ*).— *Պէտք եղածին չափ յիմար չենք։ (Ցետոյ՝ զրկի ուրախութեամբ)։ Ո՛չ, ո՛չ, գործնական չէ ձեր գաղափարը. օ՜հ, հրապուրիչ է, բայց գործնական չէ։*

Բիեր.— *Օ՜հ, կ'ապշե՛մ, արտասրանելու մի՛ սկսիք։*

Մարթա.— *Ժամանակ է սակայն։*

Բիեր.— *Գոց պիտեմ ձեր բանկիքները։*

Մարթա.— *Տրամարանութիւններս ձեզի համար չեն միայն, այլ ինձի համար ալ, զի՛ս հոգիելու համար, և հաւատացէք որ դիւրին չեմ գտներ...*

Բիեր.— *Անուշ խօսք մը միշտ հաճելի է, չնորհակալ եմ։*

Մարթա.— *Ըստ ինքնեան, պիտէք, ձեր գաղափարէն եմ։ Ախորժարեր է ամուսնութեան մէջ այդ կարճ արձակուրդը, այդ հանդիստը, ընտանեկան սիրնօրհնեայ ազատութեանը մէջ այդ գաղտնի։ Բոլոր վրայ նչանաւոխառակ մը կը կախես, «նեորը գաղտնի», և կ'երթաս, ինչպէս կ'ըսէիք, պատյտ մը ընելու... որ որչա՞փ պիտի տեւէր։*

Բիեր.— *Տեւածին չափ. չեմ կրնար առաջուընէ ժամը ժամին ճիշդ հաչիւ տալ։*

Մարթա.— *Ուրիմն տեսակցութիւն մըն է ատ, որուն համար կ'արժէ որ կեանքս խորտակեմ։*

Բիեր.— *Պաչտուիլ չարտաթ մը. Առաւօտ մեզմով մէկու մը վրայ այսքան վատահութիւն չունիս։*

Մարթա.— *Իսկ, իրրեւ վարձատրութիւն, ի՞նչ պիտի պահանջէիք, սիրելի պաչտպա։*

Բիեր.— *Ոչինչ։*

Մարթա.— *Այդչափ քի՞չ։*

Բիեր.— *Երբ կին մը այդպէս պաչտու է, ամէն ինչ կը չնորհէ առանց ապաւեչու որ պահանջեն։*

Մարթա.— Անտառա՛կ իրականու թիւնը։

Բիւր.— Անտառակ՝ որովհետեւ ակնարկեցիք անոր Դուք, կ՚ենթդ, միշտ առոր կը մտածէք։

Մարթա.— Եւ դուք, էրիկմարդիկդ, երբեք չէք մտածեր...

Բիւր.— Ո՛չ անմիջապէս։ Բայց տարտակոյս չկայ թէ, երբ վարկեանը հասնի, չատ բա՛ւ կրնամ կին մը համբուրել։

Մարթա.— Կրնա՞ք, այնպէս չէ՞...։

Բիւր.— Օհ, քիչ առաջ վրա հասկնալու երեւոյթն ունէիք, մինչեւ հիմա, ա՛լ չէք հասկնար կարծես։ Ո՛չ, ո՛չ, խնդիրը գոյնակրութեանց, իտրատիւծ կեանքերու, աղտոտ պատմութիւններու վրայ չէ։ Իմ երեւակայութիւնս ինձի կը ներկայացնէր հազուագիւտ, կարճատեւ, խիտ անուշ և անձնական բան մը միայն, յորդի րոպէ մը՝ որուն տակ միմիայն զգացումներ պիտի ապրէին և որ աւելի պիտի չվնասէր մեր արարքն՝ քան թէ ան ճառագայթը այն ապակիին՝ որուն միջէն կ՚անցնի։

Մարթա.— Բայց, թրեւպատո՛ւր, արդեն թրեւպատո՛ւր, կեանքինուդ մէջ, անգա՛մ մը գոնէ պարզ եղէք։ Ախձակուրդը անցնելու համար տեղ մը պէտք է։ Ես պատրաստ եմ, մեկնի՛նք։

Բիւր.— Սիրելի՛ Մարթա։

Մարթա.— Այո՛, մեկնինք։ Ա՛լ կը թողում իմ տկար պատճառաբանութիւններս և ա՛լ չեմ տարտակուսիր ձեր անկեղծութեանը վրան։ Կարելի չէ որ մէկը ձեզի պէս այնչափ դիւրութեամբ գլխէ հանէ կին մը իր խօսքերով, առանց գիտնալու թէ ո՞ւր պիտի տանի զայն։ Բայց դուք գիտէք, կը հաւատամ ձեզի, կը հաւատամ, և ես եմ որ ձեզի կ՚ըսեմ հիմա «Մեկնինք, բարեկա՛մս, չո՛ւտ մեկնինք»։ ա՜հ...։

Բիւր.— Երբ որ ուզէք, Մարթա։

Մարթա.— Անմիջապէս, օ՜հ անմիջապէս...։ Թայլ մի՛ տաք որ ինքզինքս գանեմ, Մեկնի՛նք ինչպէս որ էք,

ինչպէս որ եմ, առանց գոյքի, առանց արդուզարդի։ Շուտա, չո՛ւտ փոխէ՛ք.... Ո՞ւր պիտի երթանք։

Բիւր.— *Ուր որ կ՚ուզէք։*

Մարթա.— *Որչա՞ծ չէ՞ք։*

Բիւր.— *Որչա՞ծ եմ, որչա՞ծ եմ... ուր որ ըլլայ. ծովեզերքը կամ լեռնային անկիւն մը (ամէն բնանկարի կը յարմարի ձեր գեղեցկասիրութիւնը) աչխարհի միւս ծայրը։*

Մարթա.— *Մարթէ՛լլ։*

Բիւր.— *Արքայութիւնե՞ն։*

Մարթա.— *Արքայութիւնը ժամանակացոյցին վրայ չի կայ։ Վաղուն եղէք որ մինչեւ նոյն չպիտի երթայինք, և աչխարհի միւս ծայրին համար մեր սկսած համբոյրդութիւնը կանգ պիտի առնէր Մարթէլլ, Փարիզ սառներնիք ժամ անդին։ Օհ, կ՚ընդունիմ որ ձեր բանաստեղծական ուխտը այս ուղեւորութեան համար կը բաւէ։ Բայց այնուհետ, պիչկր մը պանդոկի մէջ անցընելէ առաք (որովհետեւ անխուսափելիօրէն պէտք պիտի ըլլար որ քով քովի պառկէինք) այնուհետ, այդ փոդոնները մէջ արձակ իւղ, օճառ և հաչիւ կը հանին, այդ աւեւարտական արիւնին առաք, ամէն բան պիտի հաւէր, ամէն բան պիտի չորնար՝ թէ՛ իմ խարտեաչ գոյնս և թէ՛ ձեր վիպական եռանդը։*

Բիւր.— *Ճամբորդութիւնը այդքան կ՚ուզէ՞ ձեզ։*

Մարթա.— *Անուանակի այն կոտորակը, բարեկա՛մս, զոր Ֆրանսայի երկրորդ քաղաքը մեզի պիտի խազար։*

Բիւր.— *Երկարդ։*

Մարթա.— *Այո՛, երկարդ, եթէ կ՚ուզէք.... Լուսադոյն չէ՞ երթալ-գալու առմամբ մը առնել և խնայողաբար վերադառնալ ճեպընթացով։*

Բիւր.— *Եւ ա՞յ անոր որ ճեպընթացը փոխի՛նել տայ... Բայց այս ամէնը դիւրին յաղթահարելի մըն է ձեզի համար։*

Մարթա.— *Եւ վերադարձ՝ը, ա՜հ վերադարձ՝ը... (Ծոյց կուտայ երիս ընտանիքներուն երիս առանձին դուռները) կը հչմարէ՞ք անոնց դէմքերը։*

Բիեր.— Հեռաւորութիւնը բաւական մէծ է։

Մարթա.— Թերեւս ինքզինքին պարզապէս երազի մը մէջ կարծէին, կամ իրենք ալ արձակուրդ մը տալին ինքզինքնուն։

Բիեր.— Ոչ ոք պիտի կարենար իրենց ազատութիւնը։

Մարթա.— Մի յուսար որ կ'օգտուէին... Պէտք պիտի ըլլար անոնց դեմը ելլել՝ ինչպէս դասատուներուս դեմ. կը գողամ։

Բիեր.— Կը վախնա՞ք։ Կը խորհիք որ ամուսնանիս ձեզ կ'սպաննէ՞։

Մարթա.— Չ'ի՞նա կ'սպաննէ, ինքզինքը կ'սպաննէ... կամ թէ չափազանց կառավերգական կը գտնէ՞ պատասխարը...։ Չեմ գիտեր, բայց որոշակի կը գուշակեմ ձեր կնոջ ընելիք ընդունելութիւնը։ Ես՝ Պէրթա։ Կր տեսնեմ իր փորձի ներթարկուած հրեչտակային բարութիւնը, իր ամէն բանի յանձնառու բարութիւնը զոր քիչ մը չարաչար կը գործածէք կոր, բարեկա՛մս, ինչպէս ես ալ, որովհետեւ այս ամարանոցին մէջ միասին բնակելնէս ի վեր՝ կը տեսնեմ որ գիւղի կեանքին հաճոյքները կ'սանեմ կոր ես, իրեն ձգելով նեղութիւնները։ Օհ, իրեն հետ մտնու վտանգին պիտի չենթարկուէիք։ Ոչ մէկ կոխ։ Ոչ մեղադրանք, ոչ արհամարհանք։ Ձեր ամօթը պիտի չտեսնէիք իր դեմքին վրայ։ Բան մը պիտի չխօսէր։ Պիտի զգուշանար երեսին նայելու։ Մեղանին վրայ ինքը պիտի ծառայէր ձեզի։ Ձեզ առանձին պիտի ձգէր ուժերնիդ վերանորոգելու համար... և այս աշխատանական կինը խոհանոց պիտի երթար լալու։

Բիեր.— Ի՞նչ ուրախ բաներ Պարզապէս ստրատ փելի էք։

Մարթա.— Եւ անգամ մը զովանալէ, մաքրուելէ և նորոգուելէ ետք՝ ո՞վ է որ նեղութիւն և կատաղութիւն պիտի զգար ինքզինքին ու ինծի դեմ։

Բիեր.— Ո՞ւ ձեզի՞ դեմ։

Մարթա.— Ո՞վ է որ գիս այլեւս ո՛չ վայելուչ, ոչ

սրամիտ, ո՛չ սիրուն պիտի գտնէր, և գլխարկն անգամ պիտի չհանէր դէմս։

Բիեր.— *Եա։*

Մարթա (*խիստ չղազրգիտ*).— *Կը տեսնէք թէ որչա՛փ իրաւունք ունիմ։*

Բիեր.— *Ա՛լ չեմ պնդեր։*

Մարթա.— *Կարելիութիւն չիկա՞ր, աւա՛ղ, կարելիութի՛ւն չիկար։*

Բիեր.— *Ցաւալի է...։ Նոյն իսկ, փոխանակ հանդարտ և քաղաքավարի ըլլալու, ևթէ յանդգնութիւն ունենայի՞...։*

Մարթա.— *Ինչ՞ ըսել կ՛ուզէք։ Ա՛հ կը հասկնամ։ Ինքնիրենիդ կ՛ըսէք. «Այսչա՞փ միամտութիւն. պէտք էի...» Այ՛ո, տեղն է. թերեւս բռնութեամբ...։*

Բիեր.— *Դուցէ։*

Մարթա.— *Օհ, ոչ, մի՛ զղջաք։ Հանդարտ ձգեցէք զինեալ ուժը։*

Բիեր.— *Մարդ այսպէս կ՛ըսէ. գիտէք, քաջութիւն ցուցնելու համար, մինչ, իրօք...*

Մարթա.— *Դուք ալ ինձի չափ նեղութիւն պիտի զգայիք, կը ճանչնամ ձեզ. ձեր երեւակայութիւնը սրծխելի թոիչք ունի և ճնճղուկի ախորժակ, կը բաւէ որ կարասի մը տեղէն վերցնէք՝ տուներնիդ փոխել կը կարծէք. կը բաւէ որ պատուհան մը բանաք՝ ինքզինքնիդ ազատ կը կարծէք։ Դուրսի ազատութիւնը չատ փոչի կը հանէ։*

Բիեր.— *Որչա՞փ բան երեսիս կուտաք։ Կը չարաչնաք կոր։*

Մարթա.— *Եւ կը բաւէ որ կնոջ մը ձեռքը համբուրէք՝ կը կարծէք որ ձեր կինը կը խաբէք։ (ձեռքը ևւնոր կ՛երկարէ)։ Անտաշիկ, առէ՛ք, բարեկամս։*

Բիեր.— *Պզտիկ, խիստ պզտիկ, խիստ մանրիկ հատուցում մըն է։*

Մարթա.— *Պէտք էիք, ինձի չնորհապարտ ըլլալ։*

Բիեր.— *Հաւատացէ՛ք իմ անկեղծ երախտագիտութեանս։*

Մարթա.— *Մի՛ վախնաք որ վշտացած ըլլամ ձեզի։*

Բիեր.— *Ա՜հ, գիտէի որ բարի էք։*

Մարթա.— *Անհնկ խօսքեր ըրիք որ կին մը մահացու կերպով չեն վիրաւորեր։*

Բիեր.— *Խօսքերս ետ չեմ առներ։*

Մարթա.— *Չխ չառ չոզոքորթեցիք։*

Բիեր.— *Որչափ որ կրնայի յանպատրաստից...։*

Մարթա.— *Աստուածուհիի մը պէս վարուեցաք հետս։ Ծուռեցիք գիս։*

Բիեր.— *Ո՛չ չառ։*

Մարթա.— *Չխ գրեթէ խաւեցուցիք և եթէ բարեկամութիւնս...։*

Բիեր.— *Ա՜հ, սեռերը իրարու կը խառնէք կոր։*

Մարթա.— *Չէ՞ք ուզեր բարեկամութիւնս։*

Բիեր.— *Ո՛չ, ո՛չ այս իրիկուն։*

Մարթա.— *Սրտագի՛ն բարեկամութիւն մը։*

Բիեր.— *Օհ սրտագի՛ն. տարեգլխու չնորհաւորութեանց բարեկամութիւն մը։ Ո՛չ, առանց ձեւականութեան վաղը, վաղը կը նայինք համակրական գործերուն։*

Մարթա.— *Մնաք բարով. մանանք մեր ակնոցը վանդակներուն մէջ։ Դուք, հո՛ Պէրթային քով, ես՝ հո...։*

Բիեր.— *Ալֆրէտի՞ն քովը։*

Մարթա.— *Ալֆրէտին քովը։*

Բիեր.— *Նախանձոտ չեմ... Ինչ որ ալ ըլլայ, սակայն, այդ սոսկալի Ալֆրէտը՝ որ եսականօրէն կը քնանայ, կը խորդայ...։*

Մարթա.— *Օհ հազիւ թէ կը ճչայ։*

Բիեր.— *Տէ՛ք, ինձի փափուկ չնորք մը ըրէք և գինքը հանգիստ թողէ՛ք, այս գիշեր։ Մի արթնցնէ՛ք։*

Մարթա.— *Խոստացայ։*

Բիեր.— *Շնորհակալ եմ։*

Մարթա.— *Ի փոխարէ՞ն...։*

Բիեր.— *Օ՛, կ՛երդնում ...*

Մարթա.— *Պէրման քնացած ըլլալու չէ, վատահ եմ որ նստած է, լամբարին տակ, իր սղզկան քով, որ հանց դարտած է հիմա։ Զեզի կը սպասէ։ Մտանցէք իրեն, առանց ազմուկի, եւ իսկոյն սրտովքնիդ համբուրեցէք զայն։*

ՎԱՐԱԳՈՑՐ

ՈՍՏՈՆ

Ա. Տարի, թիւ 2, 1911

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

Ա.— ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ էջ

Մարք Ֆուրքուճի արկածը 7
Ճահիլը 35
Մեկենասը 54
Խարոյկը 66
Կտուած թեւեր 72
Տեսքաները 80
Հպարտները 92
Բանտեղբայրները 97
Կաղանդը կեսարիոյ մէջ 108

Բ—. ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մայրերը 113
Տուճի հաց 129

Այս գիրքին տպագրութեան ծախսը հայթայթած են

ՏԵԱՐՔ ԱԻԵՏԻՍ ԵՒ ՄԻՀՐԱՆ ՉԱԳՐՃԵԱՆՆԵՐՔ

Այս հատորէն տպագրուած է 1200 օրինակ

«ԹԷՔԵԼԵԱՆ ՅՕՆՑ» ՑԱՆՉԱՒԱԻՄԱ

ՏՊ. «ՆՈՐ ԱՍՏՂ» - ԳԱՀԻՐԷ
1950

[illegible]

A II
89351

Գին՝	եգիպտոսի	համար	30	ե. Դ.
»	Ամերիկայի	»	1.4	տոլ.
»	Ֆրանսայի	»	400	Ֆր.
»	Աստրա-Լիբանանի	»	400	Ս. Գհ.
»	կիպրոսի	»	8	շիլ.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
220089351